

Binderné Palocsay Erzsébet

A messzi csillagokról

Binderné Palocsay Erzsébet
A messzi csillagokról

Valóságos körkép
- Jókai Mórtól Feszty Masáig -

A bonyhádi néma sír

Binderné Palocsay Erzsébet

A messzi csillagokról

**Derkovits Gyula Művelődési Központ és Városi Könyvtár
Tiszaújváros
2005**

A könyv megjelenését támogatta:
Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Önkormányzat
Mecénás Alapítványa

Lektorálta:
Venyigéné Makrányi Margit
Venyige Róbert

A szerző külön köszönetet mond
Tóthné Hegyi Judit,
Kulcsár Attila és
Békési László közreműködéséért.

ISBN 963 219 125 0

Felelős kiadó: Tompáné Mészáros Hedvig

Készült a Nonpareille 6. Bt. nyomdaüzemében
Felelős vezető: Kertész István
Készült 300 példányban

Előszó

Binderné Palocsay Erzsébet nehéz feladatra vállalkozott *A messzi csillagokról* c. kötetben található két kisregény megírásával.

Talán maga sem gondolta, mennyi kutatómunkára, milyen sok időre van szükség egy-egy életrajzi mű elkészítéséhez, hiszen számon kérhető a szerzőn a hitelesség, a történelmi hűség, az adatok pontossága.

A kutatáson túl érdekes élményekkel – amelyek akár egy másik könyv témájául is szolgálhatnának – gazdagodott a szerző az anyaggyűjtés során, amikor is volt módja megismerkedni hősei leszármazottaival, akik értékes adalékokkal járultak hozzá a kötetben olvasható könyvek megszületéséhez.

A kötetben szereplő művek mégsem tudományos dolgozatok, hanem sajátos hangvétellű, sajátos stílusjegyeket hordozó kisregények.

A szerzőt megilleti az alkotó szabadsága, az, hogy úgy írja meg a történetet, ahogyan a tények alapján ő elképzei. Talán így történt a valóságban, talán máshogy. Egy biztos csupán: így is történhetett volna.

A *Valóságos körkép* klasszikus kisregény. A cím alapján úgy vélhetnénk, hogy a Feszty-körkép alkotójának Feszty Árpádnak életregényét tartjuk a kezünkben. Ám hamar kiderül, hogy a szerző ettől jóval szélesebb családtablót kíván bemutatni: Laborfalvy Rózától, Jókai Móron, a Feszty családon át egészen Feszty Masáig szólót.

Binderné Palocsay Erzsébet műve lírai hangvétellű, benne a tőle megszokott szeretettel fordul hősei felé. Talán túl „megbocsátó” is velük egy-egy élethelyzet ábrázolása során. A kisregény fordulatos cselekménye hűen követi a valóságot, de a szerző mesélőkedve átítatja, és élő szöveggé formálja a kisregény minden sorát, és teszi ezzel egyedivé, mással összetéveszthetlenné művét.

A másik kisregény, *A bonyhádi néma sír* műfaji meghatározásával már nem olyan egyszerű a helyzet. Nem szabályos kisregényt tart kezében az Olvasó, nevezném talán dokumentumregénynek, de ez a meghatározás sem egészen pontos. Arányosan keverednek a dokumentalista és a szépirodalmi elemek a Perczel Mór honvédtábornok fordulatokban bővelkedő életútját, sorsát, tetteit nyomon követő műben.

Érdekes gondolat a két mű közös kötetben történő megjelentetése. Ha vizsgálni szeretnénk ennek okát, több kapcsolódási pontot is találhatunk. Összeköti a két művet a kor, a XIX. század, amelyben jórészt játszódnak. A magyar művészet irodalom, színház, festészet az egyik regényben, a magyar politika, hadművészet a másik regényben, mintegy kiegészítik, színesítik egymást.

Összeköti a kötetek egyes szereplőit az 1848-1849-es szabadságharc is, melyben ki többé, ki kevésbé, de szerepet játszott.

És összeköti őket természetesen az írói képzelet, amely a tankönyvek lapjairól is ismert tények mögött mindig az embert, az érző, esendő embert keresi.

Jó szívvel ajánlom figyelmébe e kötetet a történelmi hétköznapiak iránt érdeklődő Olvasónak.

2005. szeptember 19.

Tompáné Mészáros Hedvig

ált. igh.

Derkovits Gyula Művelődési Központ és
Városi Könyvtár

Valóságos körkép

- Jókai Mórtól Feszty Masáig -

Előszó

A történelmi alakok, a művészek, a másként gondolkodók világa mindig vonzotta az alkotókat. Hol legendák születnek, hol valóságghűen elevenednek meg a közéleti, irodalmi alakok a könyvek lapjain.

B. Palocsay Erzsébet nagy szeretettel fordul a témához. E szívet melengető kis könyvön keresztül betekintést nyerhetünk a múlt század néhány ismert egyéniségének életébe. Ugyanakkor megismerhetjük a magyar színjátszás, a magyar művészek hétköznapijait, színes, de ugyanakkor sokszor tragikus életét.

Őszinte tisztelettel, de elfogulatlanul mutatja be a XIX. század egyik legnagyobb színésznőjének, Laborfalvi Rózának az életét. Sorain átsüt az a mélységes szeretet, ahogy a megyéhez is számtalan szállal kötődő nagy tragikához közelít. Az ő élettörténete köré fűzi a „mesét”, hogy felvillantson néhány fontos epizódot az irodalom és a művészet két jelentős egyéniségének sorsából.

Jókai Mór a legnépszerűbb magyar prózaíró, ki e könyv lapjain még közelebb kerül az olvasóhoz. Határtalan emberségét mélységes megbecsüléssel mutatja be a mű szerzője. Feszty Árpád (eredetileg Rehrenbeck) festő Jókai Mór veje volt. A magyarok bejövetele című alkotásán kívül oly keveset tudunk róla.

B. Palocsay Erzsébet írásán keresztül talán közelebb kerül hozzánk ez a temperamentumos művész, aki csupa feszültség, csupa lángolás volt. Őket, s velük együtt a kor számos, kimagasló alkotóját hozza emberi közelségbe a könyv írója. Őszinte szívvel ajánlom ezt a művet mindazoknak, aki tisztelettel figyelik egy írói sikerekre vágyó, az emberi sorsokhoz, problémákhoz határtalan szeretettel forduló ember munkáit.

És ajánlom azoknak is, akik a lexikonok, kézikönyvek száraz adatain túl többet is tudni, érezni szeretnének a múlt század, illetve századforduló életéről, hangulatáról, a jelentős művészegyéniségek nagyon is emberi életéről, vívódásairól.

Venyigéné Makrányi Margit

Pál levele a Korinthusbeliekhez 13.

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen én bennem, olyanná lettem, mint a zengő ércz vagy pengő czimbalom.

És ha jövődőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi vagyok.

És ha vagyonomat mind feléitem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból.

A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.

Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt.

Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal.

Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr.

A szeretet soha el nem fogy: de legyenek bár jövődömondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik.

Mert rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás.

De mikor eljő a teljesség, a rész-szerint való eltöröltetik.

Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek: minekutána pedig férfiúvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.

Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre: most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerek majd, a mint én is megismertettem.

Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.”

**Ifj. Wlassics Gyula:
Mondj mesét Jókai!**

Dicső Mesemondónk, ki sugárzó fényben
Petőfi jobbján ülsz fenn a magyar égen,
Nézz le a megtiport árva magyar népre,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

Ha ma körülnézünk, csak fájdalmat érzünk,
Elpusztult az ország, elhullott a vérünk,
Varázsolj álmot a csillagtalan éjbe,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

A munka fáradtját, ha vágyik pihenni,
A ma gondjaiból könnyedén emeld ki,
Vedd fel képzeleted arany szekere,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

Szobrod alá gyűlve mind az egész nemzet
Előtted szentséges szent fogadalmat tesz
Kárpátok bérceire, Adria vizére,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

Leghősibb éneket te akkor mesélted,
Mikor a Te saját életed regélted,
Negyvennyolcra pezsdül minden magyar vére,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

Add tüzed, mit gazdag lelkedből kitártál,
Add a színes lángot, mit szerte gyújtottál,
Alkotó szellemed, ami szikrát vetett,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

Lebegtesd előttünk Zrínyi lobogóját,
Suhogtasd a kardját, hirdesd a credoját,
Magyar hitet adj és magyar imádságot,-
Mondj mesét, Jókai,
Mikor volt szükségünk jobban a mesédre?

Bevezető

Öt nemzedék sorsát sommázni úgy vélem, merész gondolat ... és én mégis vállalkozom rá, hogy a hiányosan fennmaradt életrajzi adatokból, melyeknek részeit, részleteit jó egynéhányan megírták... ki-ki saját lélektani módszere alapján - összefoglalom.

Öt nemzedék; - kezdve Laborfalvy Rózával, akinek törvényes neve Benke Judit volt, ősnemesi székely lófő leszármazott, a háromszéki székelyek híres ivadéka. A későbbi Jókainé Laborfalvy Róza, a XIX. század 1948-as korszakának nagynevű tragikája, még gyermekleány volt, amikor a budai színtársulathoz került, a Várszínházba, ahol Kántorné volt a nagy előd. Itt ismerkedett össze a szépséges kis Laborfalvy 16 évesen - Lendvay Márton hősszerelmessel, Hivatal Anikó csapongó, ám férfiszépségű, apollói férjével és ebből a lobogó szerelemből született II. Róza, vagy inkább: Kistróza, aki önmagában egyesítette apja-anyja legendás szépségét és lobogását. A Kistróza sorsa, ebből adódóan "megteremtette" a szintén házasságon kívüli III. Rózát. A történelmi valóság mindezekből következően; hogy az örökemlékű Laborfalvy Róza nevet három angyal szépségű nő is viselte. Az I. és II. Róza eleven fekete, sudár szépségű, a III. Róza szőke, törekeny és halk szavú volt.

És ez a III. Róza ajándékozta meg a világot - ihlető tehetsége adományaként - a maga csendes szelídségével a csodálatos múzsa-eszménykép személyében - Feszty Árpáddal, a férjjel és e házasságból - végre házasságból! - született festőművésznővel, Feszty Masával.

Most a Feszty család rövid történetéről röviden ennyit (könyvem végén külön fejezetben szólok):

Feszty Árpád apja, Feszty Szilveszter nemesi fészke, ahol mint bérlő telepedett le, a Csallóköz. A martosi, a kingyesi birtok. Az itt lakó nép, szinte a honfoglalás óta élt e tájon, bár maga a Feszty család nem ősnemes magyar ivadék. Feszty Szilveszter korábbi vezetékneve német származásra utaló Rehrenbeck volt. Magyarországra tett hitvallása eredményeként belügyminiszteri engedéllyel kapta meg a Feszty nevet és később a nemesi levelet is.

A Laborfalvy-Benke családhoz ősi fészke Erdély! Székely magyar büszke vér csörgedezett a nagy tragika Laborfalvy (Benke) Róza ereiben, akit szülei Judit névre kereszteltek. Nagy történetű emléktár az élete, mint ahogyan a leszármazottaké is hasonlóan.

Ez a köznapiságtól eltérő életút, ősi, íratlan törvénye a sorsnak. Az, aki nem bír megmaradni a keretek között, amely biztonságot adna, annak a göröngyös út elkerülhetetlen, még ha az arannyal, jóléttel van is kikövezve.

Jókai Mór élet útja azért volt megkímélt a "göröngyöktől" mert olyan asszony állt mellette, aki védte, óvta minden lépését, csak a forradalmi időkben nem tudta megvédeni a meghurcoltatástól és a késő öregségében rázúdult szenvedésektől, amikor már a szeretett asszony, örökre itt hagyta. Ha bárki beszennezné a Jókai, Laborfalvy és Feszty neveket..... de hát nem hiszem, hogy lenne ilyen a hazában. Bízom benne, hogy igazat szólok,

a szerző

Róza és édes szülei

Palóczy László Miskolc város főnótáriusa figyelmesen hallgatta Benke József színigazgatót. Jóindulattal figyelte az előtte álló szikár, magas, jó küllemű, értelmes arcú Benkét.

- Iskolázott az úr úgy látom - vélekedett - de meg kell mondanom, ám pártolom a művészetet, hiszen lelket töltenek, szívet balzsamoznak, ... de álmodozók.

- Igen főnótárius úr ... megálmodják a jövőt és a nemzet elé varázsolják. Ami pedig iskolai végzettségemet illeti - folytatta okos gondolattal - teológiát végeztem és jogot hallgattam. Apám sepsiszéki és laborfalvi Benke Ferenc, oskolamester Kálnokon, de földműveléssel is foglalatoskodik.

- Tehát lófő származásúak - folytatta Palóczy - no és ... Déryné miféle származék?

- Egy Sehenbach nevű, külföldön végzett jászberényi patikárius leánya és Déry István színész, szekszárdi tanár fiának a felesége. Déryné én neveztem át Széppatakinak.

- Hm.... tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy jobbára módos családból verbuválódott össze direktor úr társulata.

- Ha nem is módos, de mindenképpen tanult emberekből - jött az önérzetes válasz.

- Hát akkor most arra feleljen direktor uram, mi a kívánságuk tőlem? - egyenesedett a kérdés.

- Hogy légyen főnótárius uram a mi mecénásunk - kapcsolódott egybe a két határozott, illetőleg meglepetést sugalló szempár - tegye közös üggyé az úr a theátrumot és nevezzen ki a megyei urak közül öt theátrumi biztost, akik ügyelnek a fegyelemre. És - szelidül a hangja - külön kérésem, hogy rendszeresen látogassa kedves családjával egyetemben az előadásokat, mert - és itt diákosan vágott a szeme - akkor a többi urak is ezt teszik majdan.

Palóczynak szemlátomást tetszett Benke direktor úr határozott fellépése.

- Családja van domine? - jóleső volt a kérdés.

- Várandós feleségem.

- Hát ... ha nem veszi tolakodásnak az úr vállalom a keresztapaságot.

A theátrumi biztosok sorra kineveztettek.

Eröss főszolgabíró lett a pénzügyek biztosa és a Korona Szálló udvarán felállított theátrum első esti magas jövedelme 196 forint 36 krajcárra rúgott. A "Tündérország Magyarország"-ot játszották előszörre.

A színtér nem bizonyult megfelelőnek, hiszen egy lóistállón keresztül kellett átjárniuk, így elköltöztek hamarosan a sötét kapu melletti Csizmadiaszínbe, de itt sem volt sokkal különb az élet. A havas eső beesett és egy szép napon Déryné ifiasszony olyannyira meghűlt, hogy torokgyulladásal megoperálta Szatmáry József theátrumi orvos és attól kezdve - hiszen akkor még külső műtétel távolították el a gócot - Déryné fekete bársonyszalaggal a nyakában járt örökké.

Aztán.... aztán ... lassan megszokták a theátristákat és apadt a pártoló közönség száma. Rövid időre a jó ponyvás szekerek alatt Kassára rándult át a színtársulat gróf Desseffy József hívására. A grófi kastélyban pompáztak a theátristák, de amikor Kassa népe elé álltak ki, szemlátomást és hallhatóan elítélő volt a közönség kritikája,

mert hiszen magyarul beszéltek, így a derék tótok és németek a mimikából mit sem értettek.

Bezzeg amikor Pacsirtáné asszony, már minthogy Déryné énekelt! A trillázó dallam a szívekhez szólt. Rövid idő múltán visszajöttek Miskolcra, és egy áprilisi szép napon Benke József direktor úr felesége, az akkor már sokat betegeskedő Rácz Zsuzsanna szíve alól életre kíváncszott első gyermeke. Ezernyolcszáztizenhét április tizenhetedikén megszületett Laborfalvy, illetve akkor még Benke Judit. Színjátszónénak született! - örökölte apja, anyja talentumát. Tán szeméből, kicsi kedves mozdulataiból olvasták le az igaz jövődőt? Ki tudná?

A keresztapa már megvolt Palóczy László főnótárius úr személyében, akihez tisztes főúri asszonyság illetett keresztanyának. A nagy nemzetségből való Vizsolyi Judit leányasszonyra esett a választás. S így lett a leány neve Judit. Laborfalvy Benke Judit .. éppen színjátszónénak való zengzetes név.

.....Ami pedig a miskolci theátristák színjátszását illette; hanyatlóban volt. Csak egy valakiért lelkesedtek, s az Déryné ifiasszony személye volt. Ő volt a náj módi! A pacsirta hangú, kis törekeny kedves virágszál, akit szeretetével mindenki elhalmozott. Érthető-e, hogy méltán várta is a rajongást?

Benke direktor úr engedett illusztris komájának, végül is a diósgyőri koronauradalom idegen nyelveket tanító magisztere lett. Megkeseredett szájjal. Domine Jozephus Benke magiszter latin, magyar, német és francia nyelvet tanított.

- Te Zsuzsi - toppant haza első tanítási napja után mosolyogva -, nem is olyan utolsó mesterség ez. Vannak a gyerekek között különböző karakterek, akikből hiszem, hogy jó színjátszókat nevelnek.

Zsuzsika csak mosolygott, kis Judittal az ölében.

- Mintaiskolát csinálók én itt lelkeket - a magasba, fejük fölött táncoló faleveleket nézte -, s ha mégsem sikerülne ... ha rám jönne a theátrumi álmvilág vágya ... ugye kicsim, lelkecském .. te akkor is mellettem maradsz .. ugye megvédesz még önmagamtól is?

Zsuzsi biztató, meleg szeme sudártermetű férjén pihent hűségesen, biztatón. Meleg kis testével védelmezően hozzásimult.

Múltak, múltak az évek. Zsuzsika fiút szült az ő édes urának, ifi Benke Józsefet, akit, Bebusnak becéztek. Judit, ha ritkán, de láthatta az isteni Déryné, akit nyiladozó gyermekszívvel olyan nagyon szeretett, aki akkor már saját hintáján járt, amit a kolozsvári Bély grófnétól kapott ajándékba.

Egy szép tavaszi napon hintóba ült és meglátogatta Benkééket, de csak Jucika volt otthon. Ülbe ültette, babusgatta.

- Te szép, te kedves, milyen pompás leányka lettél? - áradozott a lelket melengető szép szavával az ifiasszony.

- A néni pedig gyönyörű és illatos, mint egy rózsaszál - bújt közelebb a kis buksi.

- Be kár, hogy Pápi - mármint édesapja - Miskolcra ment és édesmama pedig Bebussal kiment kukoricát kapálni. A néni is szokott? - kérdezte ártatlanul. - Nike - rövidítette Juci a nénikét - üljön le és várja meg kedves szülőimet. Nagyon nem jó egyedül. Pedig mamuska mindig azt mondja, hogy a jó gyerekekre vigyáz a mesebeli papagáj, Nikének van-e gyereke? - kérdezte hirtelen.

- Nincs sajnos kislányom. Én Déryné színész néni vagyok.

- Én is az akarok lenni - csillogott a kislány szeme - és olyan szép, mint Nike. Mi a néni keresztneve?

- Széppataki Róza vagyok gyermekem.

- Róza ... - ábrándozott kedvesen - én is Róza szeretnék lenni. Juci - biggyesztette le piciny száját - az nem játszónénak való név. Igazam van-e Nike? Jaj Nike! Baj lesz, mamuska megparancsolta, hogy mire megjő, krumplit hámozzak, hát most mi lesz? - rémüldözött.

- Gyorsan egy kötényt szentem, és ide a krumplit.

Benkéné fáradtan nyitotta be a kiskaput és csodálkozón nézte az égi szépségű kis nőt.

- Déruskám! - sikoltott és zokogva esett a nyakába.

- Zsuzsikám, kicsi lelkem - jajdult Déryné hangja. Zsuzsit ekkor már kikezdte a betegség, beesett orcáin lázrózsa virított. Rekedten, szárazon köhögött. Hollóhajában éppen a homloka közepén egy ezüsttincs "díszelgett".

- Hogy s mint vagy Zsuzsikám?

- Most már tudnék örülni a nyugalmamnak Róza, de már késő ... beteges, gyöngé vagyok.

- És atyus? - ez Benke József beceneve volt, akit a teátristák örök morgolódása miatt így szólítottak anno dacumál - Ő hogyan él meg a theátrum nélkül? - Zsuzsi büszkén válaszolt.

- A theátrum bizton nagyon nélkülözi őt, de nem érdekli meg, hogy visszatérjen.

Déruska érzékenyen búcsúzott Zsuzsitól, s a gyerekektől.

...Aztán egy szép napon eltűnt Pápi-Atyus. Bécsújhelybe hajtotta theátrista vére anélkül, hogy búcsút vett volna a családjától. 1831-et írtak ekkor. Kitört a kolerajárvány, amit Lengyelországból hurcoltak be. Szerencsére a magára maradott Benke családot elkerülte, miközben százával haltak Borsodban és Miskolcon a szerencsétlenek.

Mamuska egyre gyöngébb, egyre betegebb és egyre szomorúbb lett.

- Hol pusztult szegény apátok? - egyre ezzel a gondolattal viaskodott.

- Megjő a Pápi, nyugodjon meg mamuska - melegítő volt a kis Juci biztató szava.

S egy hajnalon, amikor még seszínű a világ, kopogtattak a kiskapun. Judit lassan kióvakodott, hogy szendergő beteg anyját és örökké szomorkás kis öccsét fel ne költse.

- Apám! Pápi! - buggyant ki belőle a fojtott kiáltás.

- Judit! Nyiss ajtót!

- Minket hál Istennek elkerült a kolera, Pápi.

- Pszt!... fel ne költsd az alvó lelkeket. Bennünket a közönséges nyavalyák mindig elkerültek fiam. Készülj Judit! Pest-Budára viszlek. Híres, nagy játszónét neveltetek belőled.

- Nem! - jajdult fel Judit - Nem hagyhatom itt a beteg anyámat. Gondolt magam ránk csavargásában, hogy éhen veszünk?

Benke József keze súlyosan lesújtott a sarjadó gyerek lányra, kinek szemében éppúgy, mint az övében dac és sötétség szikrázott.

- Józsi! - sikoltott a kitámolygó Zsuzsi - Mit tettél?

- Bocsáss meg én egyetlen életem - dadogta -, csak még egyszer bocsáss meg. Én jót akarok - roskadt le a megtért apa -, a te jó istened látja a lelkemet, hogy jót akarok. Engem senki meg nem ért, az egész világ üldöz. A tulajdon vérem ellenem szegül - hörögte magába hullott gondolatokkal.

- Én nem tagadom meg apámat - büszkén csengett a friss gyermeklány-hang - mehetünk ... indulhatunk akár azonnal. De fogadom - és magasodott a hangja - engem többé meg nem üt.

- Zsuzsikám, Jucikám - tört föl a zokogás Benkéből.

- Ne komédiázzék - már nyers és merész volt a Juci hangja, s becsapva maga mögött az ajtót elment, hogy cókókját egy kockás nagykendőbe összebagyulálja.

Pesten a Fehér Ló vendégfogadóban szállt meg apa és leánya, ahonnan másnap elindultak Budára, a Víziváros földszintes ócska házai között, míg végre is megérkeztek Kántornéhez, aki a Retek utcában egy sokablakos házban lakott. A kis Juci még azon éjjel visszazökött a Fehér Lóba apjához, mert nem bírta elviselni a nagy tragika borzasztóan szép légkörét. Borzasztóan szép. Mindig így emlékezett vissza.

Nemsokára Budára költözött családjával. Nem messze a Várszínháztól kaptak lakást, az akkori "színésznegyedben".

Pápi Fáy András színigazgatóhoz vitte el bemutatni az egyre szépülő, fejlődő gyermeklányt.

- Szép lányocska - kicsinyítő képzővel szeretett beszélni a jóságos Fáy úr – Sudár termet - mustrálta tovább -, táltuma kell hogy legyen a papa és a mama után. Ha jól iparkodik a lányocska olyan színésznőcskét pöndörítünk belőle, hogy nocsak. - bízatta - Hát most mit is mutatunk be leányocska? Mit tudunk?

- Én bizony má' megbocsásson a tekintetes igazgató úr, semmit sem tudok.

Egy könyvet tett a kezébe Fáy úr.

- No, olvasson, kedveske - bízatta bátorítón.

A Himfy szerelmeit ütötte föl találomra Fáy, és szép, dallamos alt hangján olvasni kezdett a kis Judit:

Hol késtek ti kertemnek
Tavaszi hív lakói?
Az életnek, szerelemnek kedvit dalló lantosi?
Kenderikék, fülemilék!
Rég elolvadt már a hó
Jöjjetek meg kis kedvesek!....

Judit leengedte a könyvet és elmerengett szomorúan:

- Nekünk is volt egy fülemilefészkünk még otthon, Diósgyőrben. Azóta - sóhajtott mélyen, fájdalmasan - biztosan megette a macska a kis lakóit.

Apja mérgesre húzott szemöldökétől megrettent, de Fáy megleléssel szólt:

- Közvetlen természetű a leányka. Szép, tiszta zengésű a hangocskája. Kössünk ki egy hónap próbaidőt, s ezen időre kap tíz forintcskát. Bár nevendéknek fizetés még nem jár, de Benke úr érdemeire való tekintettel.....

Amitől Benke mélyen és büszkén elvörösödött.

- Aztán - folytatta Fáy - ha a mímeléset, hanglejtéseket, mozdulatokat jól elsajátítja a lányocska, egy hónap után kap huszonöt forintcskát. No leányka, mit szól?

Mit értett ő a pénzhez. Más járt a fejében:

- Tekintetes Fáy úr, lehetne énnekem művésznevem? - bátorodott neki pirosodó füllel. Pápit majd szétvetette az indulat, ekkora merészség hallatán. Fáy jóindulatúan, dörögve nevetett.

- Színpadni névre gondol a kis lelkecske, ugye? De ilyen szép nevet, hogy Benke kár megmásítani. Benke.... minő szép csengésű.

Az öreg Benke büszkén folytatta:

- Mégpedig laborfalvi és sepsiszéki Benke, tekintetes uram. Hát akkor legyen Laborfalvi Judit.

- Róza! Laborfalvy Róza, tekintetes úr - esedezett két kárbunkulus szemével - Merthogy Dérnyé, a Nike az én szép világom.... álomvilágom keresztneve a legszebb.

- Nomen est Omen - komolyodott Fáy hangja.

Az apja, miután illően elköszöntek a kedves öreg direktortól Szentpétery Zsiga rendezőhöz vitte.

- Ez a lányom öcsém - mutatta be Jucit - Laborfalvy Róza lesz a színpadi neve. Merthogy ilyen ezek a mai fiatalok.

És mert éppen az esti táncot próbálták, egy darabig elidőztek, nézték a táncosokat. Egyszerre csak a Zsiga felesége elalél, s a kis Belláné, táncosné felsikolt:

- Vért hány!

- Elmarad az esti tánc - szomorúság költözik a szívekbe.

- Nem... nem maradhat el - őrzi meg félelem közepette a hidegvérét Szentpétery - Majd a kis Benke ... akarom mondani Laborfalvy beáll. Estig talán átgyakorolja a táncot. De hová lettek Benke bátyámék?

Ők bizony a szomorú helyről kifelé igyekeztek, s nyomukban volt a kiáltás.

- Menj vissza Judit - sietteté az öreg.

- Tudsz táncolni kislányom? - Zsiga hangja keserű szomorkásan csengett.

Apja szinte bepördítette a többiek közé.

- Csak így kedveske, kettő jobbra.... kettő balra... és most fordulunk.

Gyorsan ment a tanulás, bár az első lépések félénkek és bátortalanok voltak.

- Hiszen ez nem is olyan nehéz! - kiáltott vidáman.

- Mamuskám! - kiabálta hazaérve már az ajtóból boldogan - Olyan jók hozzám. Nem olyanok, mint a tragédiás Kántor néni, akarom mondani .. tekintetes asszony. De estére kell egy szép magyarruha, ezt a lelkemre kötötték. Szegény Szentpétery né Boros Klára ruháját megkölcsonözhetném, de kicsiny rám.

Apja lelkesen elrohant és már hozott is egy szoknyára valót, amit mamuska ágyban ülve, a jó Telepynével már varrni is kezdett. No de pruszlik is kell. Azt Balláné kölcsönzött. Benke pápival bírni sem lehetett. Elkezdte írogatni a lánya művésznevét. Telepy éppen ekkor érkezett.

- Laborfalvy Róza. Istenemre komám - magyarázta lángolón Telepynek -, ez valaha nagy név lesz. Emlékezz majd!

Zsuzsit gondok kínozták. Ugyan mi lesz az én lányomból? Egyszer olyan félénk, aztán hirtelen milyen bohókás lesz. Csak lelkében maradjon becsületes és testében tiszta

Este nagyon jól ment a tánc.

- Amíg szerepet nem tudok adni Benke bátyám, addig statisztálni fog a lánya - mondta Zsiga. Boldogan és életében először, karonfogva ment haza az apjával Laborfalvy Róza, szépreményű színinevendék.

Zsuzsit - talán a lánya sikerének hatására - másnap reggelre mintha kicserélték volna. Frissen, jó kedvvel készítette fiát, Bebuszt az iskolába, aki csinos, jóképű legénykévé serdült. Sajnos, ideggyöngesége már ekkorra nagyon erősen jelentkezett. Az iskolában tanítóit, tanárait tisztelte, szerette, s mert azok általában "ráéreztek" a fiú érthetetlenül félős természetére, istápolták. Mindig egyedül ült egy padban, merthogy valaki mellette üljön: attól irtózott. A leányokat különösen nem szerette. Csak egy nagy eszményképe volt: nővére, Judit-Róza. Őt rendszeresen megvárta a színház előtt és szinte átvillogott egész lényén a boldogság, amikor meglátta kilépni.

- Judit, siessünk mamuskához, már biztosan nagyon vár. - Ezek a dialógok a próbák után ismétlődtek, naponta. Eleinte Pápi is el-el kísérté Juditot a színházi próbákra, mert határtalanul büszke volt lányára, kiből már sugárzott felé a tehetség. Ez az örökké szigorú, szinte kegyetlenségig harcra képes apa a gyermekeit, bár szemlátomást nem mutatta ki, mégis nagyon szerette őket. Hiszen törekény kis felesége tíz gyermeknek adott életet, s ebből csak Juci és Bebus élték meg a felnőtt kort.

Egészséges, erős, csodaszép gyerekek voltak. Sajnos Bebusnak egészségét korán aláásta az állandó nosztalgia, a levertség, az érthetetlen rettegés. Előbb jezsuita papnövendék volt, később a 48-as időkben fegyverrel a kezében, hazája iránti rajongásában tettekre kész, harcias volt, legyőzve belső szorongását, de csak a szükség határáig. Aztán visszakerült a jezsuitákhoz, ahol 30 éves korában megőrült és rövidesen meghalt.

Pápiról még itt el kell mondani, hogy korának nagy Shakespeare-fordítója volt, aki szíve-lelke melegével és tiszta hittel bízott, hogy ezzel is a magyar nyelv művelését, megbecsülését segíti elő.

Csodálatos keverék volt; brutális ősember, mint családapa - tiszta karakter, mint hazafi és művész. Mindezt el kellett mondanom ennek a csodálatos, nagynevű, szomorú életű családnak epizódjaiként.

Azidótájt, amikor még az ifjú Róza, mint kezdő növendék asszisztálgatott a Várszínházban, egyik alkalommal fölkereste "vizitálás" címén Kántorné, a nemzet nagy tragikája Benkééket. Mamuska ágyban feküdt, rettenetes harcot vívott pár perccel korábban a száraz köhögéssel. Ezt akkoriban úgy hívták köznyelven, hogy "mellbaj".

- Ó kedves, jó Benkéném - búgta teátrálisan a nagy tragika -, hát várhatom én magukat, hogy meglátogassanak. Egyedül atyusnak jutott eszébe, hogy nálam vizitázzon. S már megbocsásson a véleményért, a leányáról sok jót nem mondhatok. Holdkórosan lődörög a színpadon, ha épp rája osztanak valamicske néma szerepet de, hogy tisztelegjen nálam, azt nem. Inkább kerül, s minő mélyen érint ez engemet, aki segítőn megfogom a kezét, aztán hátha - bár nem sok reménnyel - valamire vinné. Nincs annak lelkem színész talentuma annyi sem, mint egy légynek.

Zsuzsi szégyenkezve hallgatta a nagy művésznő kitörését.

- Higgye el Kántuska, csak az a baja, hogy nagyon anyás. Azért nem maradt meg magánál sem lelkem-galambom. Ne írja fel bűnéül. Aztán a talentuma az majd elvállik. Az apja hisz benne és ez nagy szó, hiszen - és itt a szolid asszony hangja gögössé keményedett - Benke József nem egy könnyen előlegezi a talentumos hitét.

Bebus mindezt az ajtó mögött jól hallotta és rohant elmondani Jucinak, aki a konyhában bújt el Kántorné elől. A két gyerek összesúgott és Juci teli torokból elkezdte utánozni a Borgia Lukrécia nagyjelenetéből Kántust: "Atyám, te méregpoharat adsz?" S ezen nyomban Bebus már be is szólt illedelmesen:

- Bocsánatot eseng Juci, de a konyhában gyakorol.

- Ah! Ah! És éppen az én nagyjelenetemet? Kedves, módfelett kedves - s arca vonaglása ennek ellenkezőjéről árulkodott.

- Nem is tudtam Kántuska, hogy ennek a gyerekek ilyen orgánuma van - örvendezett Zsuzsi mama. - Látja, hát mégiscsak igyekvő az én Jucim. És milyen öröm nekem, hogy kis nevendék letére éppen a legnagyobb művészt utánozza.

Így simította el mamuska okosan a feltörő, ám elfojtott indulatot Kántornében. A hiúságán keresztül. És e percben, mint örült ki letépte láncát viharzott be a Pápi:

- Juci! Juci! Hol tekeregsz te istenátok! Itt az első rád osztott szerep - atyus-pápi egy árva szál papírdarabot lobogtatott boldogan - Lásd csak! Benjamin Lengyelországban, vagy a nyolcgarasos atyafi. Nina szobalány: Laborfalvy Róza leányasszony.

- Ki az a Laborfalvy Róza? - kerekült Kántorné tekintetes asszony szeme, s nem tudta mire vélni, hogy efölött atyus miért örvend.

- Hát ihol kegyelmed előtt, tekintetes asszony! - kiáltotta örömtelin pápi - Ez a színpadi neve. Ösnemes név.

Aztán 1833. október 22-én, amikor érkezett a nagy nap, mégis megemberelte magát a nagy tragika és - uram bocsá! - ennen szentséges kezeivel segített öltöztetni Rózát, sőt Schwartz Fricit is vitte, aki voltaképp szintén játszónénak készült Kántorné "magániskolájában" de csak mindenesig jutott mellette és soha nem is lett színésznő. Rózát azonban igaz barátsággal szerette ez a Frici lány. Hát ezt a Fricit szalasztotta a nagyasszony, hogy saját ruhatárából hozzon "Nina-Rózának" kellékeket.

Illegette-billegette, s ezenközben Benke Pápit a guta ütögette, mert mit kell ilyen ovációt csinálni háromsoros szerepből. Tiszta nevetség, ahogy ezt a lányt mórifikáltatja.

- Akarom látni, hogy tudsz-e valamit - szólott pátosszal Kántorné - Húzd ki magad, úgy lépj, hogy szinte érezze a föld, megtiszteltetés számára, hogy rátapodsz. Most pedig jól vigyázz! Lemegyek a nézőtérre, és onnan nézem előadás alatt a játékodat.

Benke ezt várta. Lányához ugrott. Lerántotta a feltornyosított frizurát.

- Te majom - ordította - Mit hagysz magadból maskarát csinálni! Egy szobalány hajfonatot hord és nem hajkoronát. És nekem ne szavalj! - ezzel, mert eljött a pillanat, belökte nagy mérgesen a lányt a színpadra.

- Hívott a nagyságos úr? - kérdezte ijedten, de annál természetesebb hangszínnel, mert szegény azt hitte, hogy már el is késett, s a szöveg így is kívánta. Barta bácsival volt ez a jelenet. Az kiabált valamit, s erre ő következett.

- Nem lehetne-e most? - jól hangsúlyozott. Barta bácsi fintorgott, de úgy, hogy a közönség ne lássa, Róza annál inkább és nagyot rikkantott ezután:

- Eredj a hóhérba!

Róza elkacagta magát és kiszaladt, éppen a Pápi karjaiba, de máris rémülten, halott fehéren suttozta:

- Jaj, jaj, Pápi, azt meg kifelejtettem elmondani, hogy ... ha..... ha ha

- Hát ez volt a jó te boldogtalan. Hogy harsányan, szívtelin neveltél. Ez a három ha a kacagás hangja.

Aztán még volt egy néma jelenete, ahol csodaszép volt Kántorné toalettjében, a harmadik felvonásban, Juci-Róza. A szép, kicsi főszereplő, Belláné elhomályosult mellette.

Fáy úr és mindenki gratulált. Pápit még ilyen boldognak nem látta a leánya. S erre, mint vészharang felbúgott mellette Kántorné mély hangja.

- Hallja az úr! Adja férjhez a leányát, míg nem késő. Ez egy telivér nő, aki könnyedén kacag, de nem jó színjátszóné.

Aztán besietett az öltözőjébe és rákiáltott Frici leányra:

- Csomagolj jól össze mindent. Többet nem kölcsönzünk ennek a kacér nőszemélynek. Ez fiam nem az én zsánerem. Csak vihog, meg kellett magát - mélységes megvetéssel, fenségesen köpött egyet.

A hazai tudósítások már ezért a nyúlfarknyi szerepért is szépen méltatták a kis Laborfalvyt.

.....

És december utolsó hetében érkezett a "nagy szerep". Fáy kiosztotta rá a "Zsivány" c. szindarab Katinka főszerepét. Volt ebben szerelem, szöktetés, sikoltás a zsiványoktól való félelmében, andalgás, zokogás és minden, amihez "talentum" kell. Zsuzsit nagykendőkbe bagyulálva ültették be a nézőtérre. Mamuska ijesztő volt kicsire aszalódott arcával, a fekete kendők között. Sárga arcán mégis piros rózsák virítottak az izgalomtól - és a láztól. Benke fiatalos lobogással beült a pénztáros mellé és szinte "plánétás" hangon hívogatta a közönséget.

- Merci bien - súgta meghatottan egy rozsdás női hang, midőn a jegyeket átvette. A Benke gyerekek egykori nevelőnője volt a legújabb tanítványával.

- Maron Marie - hűledezett Benke, s máris utána gondolta - hm... szegény annyira megcsúnyult.

- Hogy megöregedett - gondolta Marie, Benkét mustrálva. Aztán kezét nyújtotta és kedvesen kérdezte:

- Mit csinál professzor úr?

- Nem vagyok én már professzor Marie - kicsit melankolikusán csengett a Benke hangja, aztán ujjongóvá lett - a leányomat gardírozom, aki ma itt főszerepet alakít.

És Marie, a csúnya Marie örömben osztozva szíve melegével gratulált, s akkor Benke már szépnek látta a szikár Mariet.

.....

- Te nekem ma úgy játsz, mint egy égi angyal, mint egy istennő! - nyitott a lánya öltözőjébe - Itt van Marie is a te tiszteletedre.

Hát ez bizony nagy tisztesség volt. Az egykori gouvernante hm.... - gondolta Róza. - Pápit elkapta újra a lobogás. Róza soha nem szerette ezt a száraz, csontos Mariet, ok nélkül nem szerette. Elkedvetlenítette ez a "nagy" újság. Apja észrevette, bár okát nem tudta.

- Te lány! Szedd össze magad! Nekem nehogy ilyen kifordult ábrázattal menj a közönség elé.

- Fáj a fejem, Pápi!

- Színésznek nem fájhat! Érted? Te nagy erős lány! Mint egy huszárőrmester, akkora vagy! Annak aztán illik is a kényeskedés!

Benke szerencsére - mert közeledett a kezdés - már kászálódott is le és Marie mellé telepedett. Az első felvonás gyatrán sikerült a Róza részéről.

- Te átkozott te - rontott be az apa üvöltve - hát szégyent hozol a fejünkre? Menten agyonváglok.

A kedves, jó Szigligeti Ede közbeszólt:

- Nagyon is jól játszik a leányasszony uram. Tiszta melankóliával, ahogy megkíváncsatik.

Benke mély megvetéssel támadt a védőre:

- Mit ért maga a színjátszáshoz .. Neveletlen ifjúság. Hogy állsz - támadt Rózára - ilyen semmin? Ilyen hitehagyottan! Sírni kell a rolléban te szerencsétlen, az istenedet ! Te tehetségtelen!

Fáncsy, Róza színpadi partnere szólni akart, de már szólt a csengő és Róza hétfájdalmasan, csupa keserűen, zokogva szinte beesett a színpadra.

Alakítása végig csodálatra méltó volt.

- Így kell nevelni ecsém - fordult Benke hetykén a megdöbbent Szigligetihez.

- Légy büszke az alakításodra Róza - ekkor szólította először művésznéven Pápi a leányát, aki mélyen, keserűséggel a szívében hallgatott. Az öreg elviharzott, le a nézőtérre "babérokat aratni".

Róza Szigligetihez fordult:

- Köszönöm kedves korrepetitor úr, hogy megvédett atyám kitörésétől - És még hozzásuttogta - maga olyan, de olyan kedves.

S a fiú, mint mindig, mikor Rózával beszélt, belevörösödött. Ekkor már mellettük állt Frici, a kis hűséges zsidó lány, mert "gazdája" Kántorné Kassán vendégszerepelt, s őt oda nem vitte magával, a Frici szerencséjére.

- Ez fülig beléd bolondult - súgta Rózának, amikor Szigligetitől elbúcsúztak. Frici a kapuig kísérte, cipelték a kellékes kosarat. Ott szeretettel elváltak, s bent vendégkoszorú várta a kis ünnepeltet. Aztán szétszéledt az ünneplő sereg.

- Lelkem, miért ordított apád veled a színpalak mögött? - kérdezte gyöngéden és gyöngén, fáradtan Zsuzsi a lányától.

- Mert gyűlöl .. meg is ütött - zokogott Róza.

- Szegény - részvételi volt mamuska hangja - ilyen nagy indulatú, de mégis nagyon jó ő gyermekem. Csak hát, ilyen a természete. Engem is megütött, nem is egyszer és én megértettem.

- És mama nem gyűlöli? - ütközött meg a leány.

- A gyermekeim apját? Juci, Juci ...

Bebus már alig várta. Hálóingben ült a díványon.

- Juci! Hogy te milyen gyönyörű voltál. Nem ütsz pofon, ha mondok valamit?

- Na? Halljam!

- Jucikám! Nem lehetne azt, hogyha megnövök, téged vegyelek el feleségül?

- Óh, te bolond, te! - kacagott szívből az egész estét átkesergő Juci-Róza felszabadultan.

.....

December harmincadika volt. Zsuzsi érezte, tudta, hogy sorsa véget ért.

- Jaj mamuska! - kiáltott a kisfiú - Talán csak nem fog meghalni!?

- Dehogy, dehogy kisfiam. Még nem, de - halk volt a mamuska hangja - fogadd meg kisfiam, hogy Jucinak védelmezője leszel. Szeressétek egymást nagyon. És legyetek tiszta erkölcsűek. És most édesem kérlek, nagyon kérlek, hívjál papot. Innen a közelből, a minoritáktól.

- Jaj, hát mégiscsak meghal mamuska?

A pap időben érkezett...

Juci szíve dobbanásából érezte, amint sietve futott hazafelé, hogy baj van. A szobából egy ministránsgyerek jött kifelé.

- Hol van mamuska? - sikoltott a leány.

- Ő már örökre megnyugodott - lépett elé a pap és hideg kezét vállára tette - nyugodjon meg leányom.

- Ott fekszik a lepedő alatt - suttogta zokogva Bebus.

- Mikor... Mikor? - kérdezte volna, de a pap máris válaszolt.

- Egy félórával ezelőtt.

.....

Benkéért rohantak, hiszen futótűzként terjedt a hír a megilletődött pap láttán, amint kilépett tőlük. Mire megérkezett, a jó barátok részvétellel álltak a halott ágya mellett.

- Ki ... ki innen - hörögte Benke. Az öreg egész éjjel fejét a halott asszonyra hajtva beszélgetett.... irtózatoss volt. Róza száraz szemmel ölelte magához Bebuszt. Így találta őket a reggel. Aztán jöttek a halottszállítók. Benke minden pénzét magához vette.

- A legszebb helyre, a legpompásabban, s ami marad .. virág ... virág .. az kísérvje csöndes nyugovóra.

Az úr 1834. évében, január elsején temették. Borzalmas, csontig ható hideg tél volt. A család, a színészbarátok... Kevesen kísérték utolsó útjára a kedves kis RácZ Zsuzsit, Benke Józsefnét. Ott álldogált szomorúan Róza legjobb és hűséges barátnéja Schwartz Frici is, és Maron Marie ... szerényen meghúzódva atyus mögött.

Fáy úr és Kántorné koszorúkat küldtek, de nem jöttek el a temetésre. Benke, amikor a rövid szertartás véget ért, nézte, nézte némán a friss hantot. Ingerülten intett, hogy távozzanak, mindenki. Maron Marie kocsiba segítette a Benke gyerekeket és ő visszasurrant a mozdulatlan emberhez.

- Késő van uram! Megfázik kérem, kérem.... jöjjön!

- Visszajött Marie? Késő ... késő, már semmin sem változtathatunk - megtört, halk volt a nagy erős férfi hangja.

- Jöjjön Monsieur! És higgyen nekem, fáj, tudom, de neki már így jobb. Szegény jó lélek, mennyit szenvedett.

- Miattam, Marie, miattam ... Ordítottam, üvöltöttem, s ő akkor is megértett. Játszani szeretett volna, nem engedtem. A sok gyerek ... temetett, mindig temetett. Nyolc gyereket Marie. S lassan elapadt, és közben dolgozott ... Kiért? Miért? Ezért?

- Szerette őt Monsieur, nagyon szerette.

- Nem eléggé, Marie, csak a magam módján. Jaj, ne szeress ennyire! mondta. Hát hogy szerettem? A magam módján, brutálisan, nem dédelgettem ...

- És ő mégis Önt szerette ... nagyon.

- Ha így lett volna, akkor ...

- Így volt uram, higgyen nekem.

- Zsuzsi, Zsuzsi igaz? Ő már nem válaszol. Kérni szeretném, már késő ... Szeretettel, de én a kezét sem kértem. Követeltem! És most ... alázatos tisztelettel és nagy nagy szeretettel kérem, Zsuzsi .. legyen az én jószágos feleségem ...

- Mon dien! Kérem, jöjjön uram ...

Tehetetlenül tűrte, hogy Marie gyöngéden cipelje karonfogva hazafelé. Sokáig feküdt idegkórban és Marie gondozta. A két gyerek ezalatt teljesen félrevonult tőlük. Félték a holnapoktól. Egy fillér nem volt a háznál.

És egy napon Róza bekopogott dobogó szívvel Fáy úrhoz, a rendezői szobába, ahol Szentpétery Zsigával kettecskén szivaroztak, diskuráltak.

- Jó estét kívánok az uraknak! - remegett a Róza hangja - Azért merészkedtem kérem szépen - és itt elakadt a hangja, könnyfátyolos szemmel nézett maga elé.

- Tudjuk ... tudjuk, leányasszonyka - jószágos és részvételi volt Fáy úr hangja - huszonöt forintocskát ígértünk és azt most már meg is adjuk, ugye Zsiga?

- Az csak éhenhalásra elég hármunknak kérem szépen - rebegte csüggedten Róza.

- De azért mégis pénzecske - zsörtölődött Fáy úr gondolkodva. Ekkor kopogtak, s belépett Komlóssy, a kassai színház direktora. Fáy üdvözlés után folytatta:

- Próbáljon a kisasszonka forgolódni jobb körökben. Ilyen szép leányocskának, mint a Benke Józsi barátunk leánykája, könnyen akad egy grófocska is gavallérnak.

- Ez a szép leány Benke barátom leánya? - meredt rá Komlóssy direktor úr szeme - Nohát, én a kis leányasszonyt meghívom Kassára 35 forintért.

És Róza döntött. Elmegy, aztán majd lesz valahogy.

Délután 6 óra volt és Megyeri úr, a soros rendező felírta, hogy reggel kilenckor a Fra Diavolo opera összes szereplői színpadra kéretnek. Fra Diavolo = Lendvay Márton. Róza ezt már szórakozottan olvasta, hiszen őt már szerződés kötötte Kassára. És ekkor a folyosón feltűnt egy fekete hajú olajbarna arcú, göndörfürtű tündérkirályfi. Fekete trikója szorosan feszült izmos csontjain, keskeny ajaka bíborvörösén csillogott. És ő csak nézte, nézte varázslatosan ...

- Jó estét Róza leányasszony! - Szigligeti Ede köszönt rá.

- Ki .. ki volt ez Edus? Ez a fiatal isten.

- Lendvay Márton - de ekkor nem elvörösödött, elsápadt Szigligeti Rózát nézve, kinek szeme megbabonázva nézett az eltűnt jelenség után.

- Színész? Hol? Itt? - rebegte.

- Igen, most pár napja itt játsza a Fra Diavolo főszerepét. Egyébként többnyire Kassán szerepel.

- Ugye Edus, maga is látta ... hasonlít rám?

- Kiskegyedre? Valóban úgy tűnik, bár magamtól erre nem jöttem volna rá... De csak annyiban, külsőben, hiszen ő nő, gyönyörű felesége van. Színésznő, Hivatal Anikó a neve. De olyan szépséges, mint ön Róza, olyan senki sincs - ekkor már égett az arca. Aztán Róza azt is megtudta, hogy Dérnyé a Nike is Kassán van. Komlóssy direktor úrral beszélt újra.

- Elfogadom a feltételeket, Komlóssy úr – most már határozottan döntött.

- Úr ... no hiszen ilyen lányom van.

- Komlóssy bácsi ... így jó?

- Szervusz kis Róza. Ezzel bevégeztetett az alku.

Másnap reggel Benke benyitott a gyerekekhez.

- Készüljetek, megyünk vissza Miskolcra, újra tanítani kell. Nincs pénz.

- Én Kassára megyek apám. Komlóssy szerződtetett 35-ért. Maradjunk ott együtt apám – kérte, de félt az igenlő választól.

- Nem soha, a te nyakadon Róza. Bebus zokogott mikor megtudta, hogy el kell válniuk. Őt a miskolci minoritákhoz viszi tanulónak Pápi.

És Maron Marie is felmondott. Miskolcra költözött, feleségnek Benke mellé. Róza még egy hónapig Budán maradt, mert a kiírt szerepei szerint addig maradni tartozott. Nagyon szegény volt, és még szomorúbb. Legjobb barátja Szigligeti Edus lett. Egyik nap együtt mentek ki mamuskához elbúcsúzni a temetőbe.

- Én úgy szeretem magát ..., de úgy ... mintha testvérem lenne, Edus. Legyünk te ... mi ketten - és homlokát odatartotta testvéri csókra.

- Másként reméltem - de inkább lehelte, mint mondta Edus. Aztán Lendvayról kezdtek beszélni.

- Nem, nemcsak operaénekes - mondta Edus - Remek hangja van és amellet nagy színész, igazi karakter. És milyen gyönyörűen szaval.

- És mondd Edus, szavalni is lehet olyan szépen, mint áriázni? Mert nekem nincs hibátlan hallásom, de szavalni úgy hiszem, tudnék.

- Biztos Róza. És nekünk nincs versszavaló színésznőnk. Próbáld meg Róza. Tanulj sokat. A te korodban, 16 évesen Kántorné még írni, olvasni sem tudott. Főleg Vörösmartyt tanulj sokat. Én majd adok kölcsön neked könyveket, verseket.

És eljött a nagy nap! Indulás Kassára. Tudta, hogy Lendvay már ott van. Ó mámuska azt akarta hogy legyek jó, és tegyem azt, amit a szívem súg, amit a vallás tanít.

Komlóssyéknál kapott szállást. A halk, finom méltóságteljes Komlóssyné - színésznő ő is - anyai szeretettel fogadta.

- Az Idámmal fogol együtt lakni, bár ő fiatalabb nálad, de hiszem, hogy jól meg lesztek. Ma este Aubertől a For Diavolo megy.

Este bekopogott Dérynéhez.

- Juci... Juci! Igazán te vagy!? - ragyogott Déryné.

- Igen, én édes néni, de fölvettem a nevét. Ugye nem haragszik, Nike? Én is Róza vagyok.

- Jaj, te Róza, te egyetlenem, jaj de nagyon örülök neked! Már vártunk, én hozattalak ide. És mit szól atyus majd a mi barátságunkhoz? Szakasztott apád lánya vagy. Tudod, hogy ő nem kedvelt engem. Pacsirtáné asszony! Így figurázott ki.

- Én nem vagyok olyan, mint az apám, Nike!

- Meg ne tagadd az apádat kis bogaram! Nagy-nagy ember volt ő mindig. Csak vad. De ugye te szeretsz engem?

Csáky Tivadar gróf lépett a szobába. A Nike bemutatta egymásnak őket.

- Tudja kiskegyed - mesélte a gróf -, én úgy heverek az isteni Déruska lába előtt, mint egy hű puli, de ő még csak arra sem méltat, hogy lehajoljon és megsimogasson.

Aztán bejött - hiszen szabadon járkáltak a Dérus öltözőjébe a bennfentesek - Kovátsné, aki ugyan rettentően csúnya volt, de jó jellemszínész, és előrehaladott kora ellenére még fiatalos nő. Egy férfi, egy férfi, az mindig kellett Kovátsnének. És Déruska hűséges alattvalója volt ő is.

Este együtt nézték meg Nikével a Fra Diavolo-t. Felhangzott Lendvay hangja és megjelent a kor legszebb férfi a színpadon:

"Nézd ott a hegytetőn
Egy bátor férfi néz felénk!"

Róza szíve majdnem túlharsogta a dallamot.

"Ha szép lányt találok,
Vele szóba állok.."

Ekkor már ... micsoda merészség ! Róza, mint a holdkóros bent állt a kardalosok között. Lendvay Rózához ért, rácsodálkozott ... mit olvasott le a gyönyörű arcáról, szemekből ez a Lendvay? Magához kapta, szorította, csókolt ... S utána nevetve tovalibbent. Az előadás után zokogva rohant a Nike öltözőjébe.

- A nevetlen, a nevetlen ...

- Ki, te? - döbbent meg Déryné.

- Hát Lendvay ... megcsókolt. És zokogott. Egy idegen hölgy is jelen volt, de mit látta őt a kis Laborfalvy? Lendvayné Hivatal Anikó, ő volt. Déryné rámeredt, de ő elnevette magát kesernyésen.

- Sebaj Déruskám, megszokom már, megszokom. No kislány - fordult Rózához - add vissza nekem azt a csókot, aztán rendben van. Aztán, ha belészeretél, azt is megértem. Én is mindennap újra belészeretek.

De Rózát rettenetesen érintette az egész. Így együtt. ... ez a mai este. És nem ment el a társasággal vacsorázni, arra hivatkozva, hogy fáj a feje.

- Ha gyakran fáj - szólt a szép Anikó - akkor vagy menj férjhez, vagy burnótozz. Ez a kettő jó fejfájás ellen.

- Majd megpróbálom - és már el is búcsúzott.

- Ugyan melyiket fogja megpróbálni? - nevetett Kovátsné.

- Déruska mondd, te nagyon szereted ezt a kislányt? - kérdezte Anikó.

- Nagyon, nagyon. Már kicsi korától. Ugye milyen szépséges? Mint egy rózsabimbó!

- Igen ..igen - Anikó bizonytalankodott - de ugye azért engem mégiscsak jobban szeretsz?

- Ó te, te - nevette el a választ Dérynén.

.....

Róza akkor ért a Komlóssy ház kapujához, mikor onnan éppen Lendvay lépett ki az esti fellépti díjjal a zsebében.

- Hogy merte, hogy merte - lihegett - mikor felesége van.

- Ó .. - nevetett lengén Marci - mert én bátor ifjú vagyok.

- És Anikó, rá nem gondolt?

- Anikó! Imádom. Ő a legjobb színész az öreg Dérus után Magyarországon.

- A legjobb? Majd elválik.

És még az este bekopogott Komlóssy bácsihoz, mert látta, hogy világ van még nála.

- Komlóssy bácsi - kereste a szavakat, aztán nekibátorodott - bízson rám egy főszerepet, amiben Lendvay lenne a partnerem.

- Ó, te taknyos ... - s látta, hogy Róza arca elborult - No jó, lehet róla szó. Odaadom neked a Marianne-t. Igaz, hogy királynői szerep, csupa melankólia, meg holdvilág, de Lendvayval - és huncutkásan fölnevetett.

.....

Lassan ismerkedett a társulattal. Már jó barátja volt doktort Schibulsky, a társulat orvosa. Próba közben odament Rózához, aki ennek nem különösebben örült, hiszen lázban égett, egy merő lázban.

- Betegtől jövök - lihegte a doktor - a leányasszony betege. Tegnap meglátta és egész éjjel nem aludt.

- Sajnálom - nevetett jólesően Róza.

- Gróf Bindaynak hívják. Szeretné megismerni kegyedet.

- És mi az akadály? Jöjjön el a színházba, és ott láthat, hiszen színész nő vagyok.

- És előadás után bekopogtathat az öltözőbe?

- Azt már nem! Senkit sem fogadok!

- Kegyetlen teremtés - sziszegte Schibulsky, hiszen ötszáz forintot ígért a találkáért a kis gróf. Legjobban Dérynén örült, mikor a doktor panaszt tett Róza érényeiére nála. Ő tudta, hogy szerelmes a kis Róza. És féltette, nem ok nélkül. Egyébként a Lendvay házaspár még színész körökben is furcsa módon élt. Ha Lendvay Kassán vendégszerepelt, akkor a felesége, Anikó Debrecenben, vagy éppen fordítva. Okos, fortélyos asszony volt, és szép, nagyon szép. Tehetséges - mindenben. A házasságban is tanulni lehetne tőle az idő végezetéig, minden féltékeny feleségnek.

Szinte minden "ellenfeléről" tudott, de tudomást nem vett róluk. Ő és a többiek! Tudta, a férje hű alattvalója, anélkül, hogy ezt így tudná. Szellemesen kötekedett a férjével ... kritizált csúnyán, ha együtt játszottak! Lendvay soha senkivel nem tudott olyan csodálatos hősszerelmest alakítani, mint a feleségével. Többször voltak haragban, mint jóban, de égis erő volt a szerelem, amikor összekerültek.

Aztán, Anikó - mert mindig ő! - újra kötekedett. És felülkerekedni kívánt a színpadon is. Többet akart nyújtani, mint Lendvay.

- Én zseni vagyok - így Lendvay -, és a zseni nem vitatkozik, Anikó.

- Vigyen el az ördög! - és imádta tovább Marcit. Akkor is haragban voltak, amikor a Marianne premierje volt. Róza kivirult, csodálatos volt, gyönyörű és féktelen, tetszenivágyó, s a hódítani akarás minden akadályt legyőz. Szépít! A hangja is vadgalambbúgás volt és izzó parázs. Egyelőre ezzel gróf Bindaynál ért el nagyobb sikert, aki árnyéka lett, követte, ahol tudta. És a doktornak hatszáz forintot ígért. Kovátsné kijelentette:

- Te sokkal nagyobb leszel Kántornétól, mert amellet, hogy tehetséges is vagy, hódítóan gyönyörű, fenséges.

A közönség is szívébe zárta. A kis Komlóssy Ida, a szobatárs rajongott érte. Csodát művelt az első főszerepben Lendvayval, Lendvaytól. Aki akkor, bal kezét szívére szorítva mélyen meghajolt a kis Laborfalvy előtt és kezét csókolt.

- Jól játszottam Lendvay úr!

- Tűrhetően - mosolygott, gyönyörködött, és látta Róza lobogását - de fogsz te még jobban is, hiszen tehetséges vagy. Igen, majd ... amikor már nő leszel.

- Tessék?

- Igen. Forró, féktelen, érett, igazi nő. Aki már ismeri a szerelmet. A fantázia nem elég kicsikém. Mindent meg lehet játszani, az örületet, a szomorút, a vidámat, de a szerelemhez tapasztalás kell. Akarod ... akarod, hogy megtanítsalak a szerelem szépségére? - forró volt a lehelete. Lassan az ajtóhoz ment és ráfordította a kulcsot.

- Ne játsszon velem Lendvay, én ..én szeretem magát Kérem legyen lovag és védjen meg engem önmagamtól. Kérem, kérem nyissa ki az ajtót. - Lendvay megdöbbsent, szót fogadott. A lány lehajtott fejjel, hulló könnyekkel ment ki. Milyen gyönyörű, és nem kacér. Marci hajnalig ivott és akkor megírta a világ egyik legszebb szerelmes levelét. Elküldte gyorsan egy alkalmi postással, aki a kis Idának adta át.

- Róza! Levél! - együtt tépték föl és ...

- Menj ki kicsi lelkem, most menj ki és ne haragudj rám.

"Ó ... ha te a szépségeddel egy könnyű kis pillangó volnál ... így nem tudok aljasságot ajánlani neked te tiszta lány!" - zokogott.

Kicsi Ida halálosan megijedt, de nem mert szólni. Róza berohant a színházba.

- Doktor bácsi! Milyen ember az a Binday? - dacos és sírós volt a kérdés.

- Na megállj! Pillangó ... igen, majd leszek én pillangó... ejnye kicsi Róza, hát a te okos eszeddel csak ezt értetted meg a levélből?

- Remélhet az ifjú?

- Remélni mindenki merhet.

- Mutassa be, de csak társaságban.

- Mondjuk Dérynénél. - És Schibulsky mindent elintézett. Együtt várták Rózá, aki mikor Kovátsné érte ment, otthon feküdt, fején vizes ruha és nem kelt föl még az egész Kassáért sem. Lendvay is hiába várta a választ. Bosszantotta, hiszen ez új volt az ő "repertoárjában". Na jó, Budára kellett mennie. Aki jött, jöhetett. Mindenki.. Anikóval is kibékült. Tűz volt a találkozásuk. Láva. Aztán, egy napon meghallotta, hogy Fáy úr visszaszerződteti Rózá, Budára. Akkor már ő tartósan ott szerepelt. Jó, itt lesz mellette, majd megszokja. A Binday-féle kapcsolat híre

hamarabb odaért. Hiszen csak összeismerkedtek. Kántorné hozta a hírt. A közönség is imádja a kis Laborfalvyt. És Binday.... Binday? Az a kis taknyos? - megtörölte Marci a fésűjét és ült a tükör előtt.

- Ja, hát senki sem maradhat örökké zárdaszűz - így Anikó, Kántornénak - aki színészek közé kerül.

Róza egy szép napon aztán megérkezett. Mielőtt eljött Kassáról, nem tudta kifizetni a varrónőjét, de az Istennek sem maradt tovább, hiába ígérte Komlóssy bácsi, hogy rendezik az adósságot, csak maradjon.

Kovátsné elmondta a doktornak. A kis Binday boldogan finanszírozta a tartozást. Egy lépés előre a lejtőn, még ha csak elméletben is. Budán Schwartz Frici várta.

- Jaj végre! - esett a nyakába - Annyi mindent beszélnek rólad. És milyen gyönyörű vagy, és hol fogsz lakni? Mert engem Kántorné kirúgott. Fogadj engem magadhoz Róza!

- De hiszen még sem lakásom, sem pénzem.

- Már a lakást megszereztem olcsón, itt közel.

- Hogy foglak eltartani? Miből?

- Hogyhogy eltartani? Én foltozásból, ebből-abból húsz forintot is összekeresek egy hónapban. A háztartás gondja így közös lesz. És mondd Róza, igaz, hogy a gróf lett a kedvesed?

- Való igaz, hogy ötven forint tartozásomat a varrónőnek kifizette. Ezért én beletörődtem, hogy mondjon rólam, amit akar.

- Hát nem igaz?

- Nem! A tükörömmel szembe merek nézni. Tiszta a lelkiismeretem.

- De a híred!

- Azt te is jól tudod, úgy jó, ha egy színésznőnek híre van. De esküszöm neked a Boldogságos Szűz Máriára, hogy csak hírem van, és én teljesen ártatlan vagyok. De erről senkinek egy szót sem. Mert akit én halálosan szeretek, nem mer engem "tisztán" szeretni. Érted már, te bohó?

Dehogyan értette Frici, hiszen Róza sem nagyon értette. És ki is érti néha a geometriás logikát? Ez olyan, mint a kör négyszögesítése. Szegény Frici cipelte a Róza csomagjait egyelőre az öltözőbe, aztán rohant az albérletet elintézni. Útközben Szigligetbe ütközött.

- Itthon van Róza, Edus úr! - kiáltotta, majd suttogva megragadta a karját, mert az már rohant volna, hogy Rózát lássa - Valami baj van ezzel a lánnyal. Szerelmes valakibe, de a nevét titkolja, aki nem akarja őt viszontszeretni, mert úgy tudja és így is igaz, hogy ő egy kurtizán.

Szigligeti megütközve, gőgösen hallgatott. Faképnél hagyta Fricit, és rohant Rózát keresni de már nem találta a színházban.

.....

Sajnos a budai visszatérés nem nagy sikerrel járt. Déryné is visszaérkezett, a nagy drámai művésznő, Kántorné, és az érzelmes, szende Lendvayné, így hát Rózának csak másodrendű szerep jutott. De a kritika sokat foglalkozott vele, hiszen csillogó tehetsége a kisebb szerepben is elővillant és tüneményes szépsége is előtte járt mindegyik nagyságnak. Fiatalsága! Igen, hát ő volt a legfiatalabb, legvirulóbb. Voltak hódolói bőven, csak pénzüik volt kevés.

- Te Frici, tulajdonképpen - már önmagával is el akarta hitetni - nekem nem Binday gróf volt az első kedvesem, hanem egy osztrák herceg. Én egy nagyvilági

hölgy vagyok, a játékos és a tovaillanó szerelmet szeretem. Igen, igen, így írta - merengett -, ide-oda csapongok.

- Bolond vagy te Róza, de légy nyugodt, tudok már mindent. Majd a többit még hozzáhazudom, légy nyugodt. Te, a Szigligetire is féltékeny.

- Ki, te bolond Frici?

- Hát a Lendvay.

- Eh, ne zavarj ... tanulok, és fáj a fejem.

.....

Újra a Fra Diavolo. Szigligetinek Lendvayval van közös öltözője.

- Ma különösen jól akarok játszani. Ebben hódítottam meg. Te mit gondolsz, valóban meghódítottam? Felelj nekem Edus, van közöttetek valami?

- Kivel? - pirult el Edus.

- Hát a kis Laborfalvyval.

- Ez sértés - sápadt el Szigligeti.

- Tehát te párbajozni akarsz, ebből következtetve: szereted!

- Én boldogan elvenném feleségül Marci.

- Szereted?

- Ő téged szeret Lendvay - sóhajtott a jó Edus.

Előadás után Róza Szigligetivel beszélgetett a színház előtt.

- Tudod Róza, ha terveim sikerülnek, sok-sok színdarabot írok és mindet neki írom.

- Kinek? - kerekedett Róza szeme.

- Neki! Rózsának. Mert így becézlek. És írok egy színdarabot ezen a címen: Rózsza. Rózsaszál.

Róza belekarolt.

- Menjünk, Edus - nem akarok találkozni vele. Belehalok, úgy szeretem.

- Szeretnék valami életbevágót mondani neked Róza-Rózsza..... - közben feltűnt Lendvay sudár alakja.

- Jöjj karolj, szoríts Edus, hogy lássa - ösztönösen, a szerelem mámorához kacér lett. És ezt még a jámbor Edus sem tudta elviselni. Fontosat akart, de ő csak egy eszköz.

- Bocsáss meg, majd máskor- és otthagyta. Fra Diavolo, alias Lendvay mellé ért.

- Hazafelé?

- Igen - és elfelejtette a félelmet.

- Elkísérhetem?

- Köszönöm – karon fogta. Egy ütemű volt a léptük. A kapuhoz értek.

- Nem, nem jöhet be. Frici rögtön itthon lesz.

- Hogyisne, ő sorba csomagolja a kellékét mindenkinek, s ha kell szállít is. Ezt maga is jól tudja. Jobban, mint én. No, jó gyerünk a hátsó kapun, hogy ne lássák!

- De én ... nem - nyögte Róza.

- Igen? Én nem? De az osztrák hercegecske igen? A kis mafla Binday? No és Szigligeti? Hát nem, babám! - fölkapta és beszaladt vele, s könnyedén belökte az ajtót a hátával. Nemcsak a féktelen vágy, de a mohó kíváncsiság is korbácsolta az amúgy is örök lobogásban élő férfit.

Aztán... aztán Róza kinyitotta a szemét. Mindene fáj. Nemcsak azért..., mindenért... , és boldog volt. Lendvay az ágy előtt térdelt.

- Gazember vagyok! - lihegi Marci - Kicsi, drága hófehér angyal.

- Én akartam, Marci!
 - Hát nem bántad meg?
 - Nem, soha! Az én kicsi anyám arra tanított: azt tegyem, amit a szívem sug.
- Beteljesedett. De én nem akarlak elvenni Anikótól. Isten engem úgy segéljen!
- Nem ... Róla most ne beszéljünk kicsi! Én téged soha el nem hagylak Róza.
 - A szívem hiszi, de az eszem, az... az...
 - Nem... Ne beszélj most kicsi Róza.
 - Az én kicsi anyám azt mondta: az asszony igaz erénye a hűség. Soha meg ne csald, akit szeretsz.
 - Te örökké hű akarsz maradni hozzám kicsi?
 - Amíg szeretlek... Örökké.
 - És az meddig... Mondd, meddig?
 - Nem tudom, hogy meddig tart az örökké.

.....

Szegény Frici hajnalig sétált az utcán.
Kovátsné, az okos, a hétpróbás valamit sejtett.

- Lelkem Rózám! Úgy szeretlek! Szép pár lennétek a Lendvayval.
- Lelkem Kovátsné nem álmodozom.
- De lelkem ... S ha elválna Anikótól?!
- Miért válna el lelkem Kovátsné?
- Hogy ... Hát hiszen úgy összeilletek?
- Lelkem Kovátsné honnan veszi, hogy nekem kell Lendvay?
- De rátarti vagy lelkecském!
- No, itt van egy forint lelkem Kovátsné, tegyen egy szívességet, hozzon nekem érte slinget tíz métert, ami megmarad, a magáé.

Hát ez hatott. Megbűvölten szót fogadott.

- Meglátja Déruska - mondta Dérynének -, ebből a lányból lesz még valaki, amilyen királynéi és tiszteletparancsoló.

.....

Teltek a hetek... Anikó ekkor állandóan Budán tartózkodott, nem járt vendéglátókra. Lendvay és Róza ritkán és általában társaságban találkoztak. Egyszer mégis...

- Nem szeretsz már, Marci?
 - Imádlak, de súlyos vagy nekem. Semmit sem akarsz, azt sem, hogy elváljak Anikótól. Mit akarsz?
 - Viselni mind a titkomat, mind a boldogságomat.
 - Édes kicsim! Ne szeress olyan nagyon és sírig, én nem érdemlem meg.
 - Ne félj, én saját magamért vagyok felelős.
 - Szóval úgy érzed, máris csalódtál bennem?
 - Benned nem lehet csalódnia! Sokat szeretsz.
- Feleségével, Anikóval állandóan együtt játszott és közben újra a kis Ballánéval is turbékolni nyíltan.

- Egyél már! - unszolta Frici minduntalan Rózát. - Jaj mi van veled? Mint a fal.

- Szédülök és - Róza lavórért rohan.

- Te Róza. Jóságos Isten, te úgy vagy!

- Mit mondasz?

- Gyereked lesz! Érted-e?

- Nem! Nem lehet, nincs férjem... - felugrik – Nem, inkább meghalok. Neki a Dunának! Engedj! Érted? Engedj! - dulakodnak, míg végül a kis törékeny Frici győz. Vagy inkább a szeretete, amely erőt ad.

Hetedik nap kirohant a temetőbe. Nehezen ment, rettenetesen. A sírnál egy összekushadt alakot látott.

- Apám!

- Juci! Róza! Mi lett belőled! Korpa közé keveredtél. Én ma délből egy karóval vártalak a színészbejáratnál, hiszen annyi pusmogás jutott el rólad hozzám. De vannak jó embereid is. Szigligeti és Szentpétery kétfelől karonfogtak, és ők azt mondták, hogy jó erkölcsű vagy.

- Hát Edus itthon van? Keresttem, de nem volt bent.

- Hát te nem jársz be a színházba? Hol tekeregsz te lány?

- Beteg vagyok apám, üssön agyon nyugodtan. Igen, igen... Én azt hiszem, hogy úgy vagyok.

- Marie is - ennyi volt a szomorú válasz - Nem üthetlek meg, ha úgy vagy, most már a gyerek is véd tőlem, de nem ismerlek többé.

- Mamuska, mamuska ne... ne engedje! - zokogva, ájultan zuhant a sírra. Apja végre magához térítette.

- Szereted?

- Igen.

- És nem ő csábított el?

- Én akartam Pápi.

- Akkor a magad útját járod. Így más. Így egészen más.

- Miért hagyok el? Mamuska is, maga is Marieval. Ő kellett s a gyermekei? Kidobott középük ... engedett.

- Elmegyek - az öreg lehajtott fejjel búcsú nélkül indult -, és ne gyere utánam.

Mikor hazavánszorgott, Szigligeti várta.

- Róza! Rózsaszál! Két napig távol voltam kicsi testvér. Jó hírrel jövök. Van, aki szeret, van, akit szeretsz. Fánika, kis székeség és kék szemű. Bájosan ejti a magyart. Német úrilány.

- Örülök a boldogságodnak Edus - de szemében könny csillogott.

- Mi történt kicsi Róza? Hiszen te bennem éppen olyan szent maradsz, mint voltál!

- Nem Edus, nem. Nekem gyerekem lesz tőle. Most arra kérlek, beszélj vele, kell, hogy megértse ő is, Anikó is. Válgass el és vegyen feleségül. Becstelenül élni nem tudok.

- Anikó? Ő nem válik. És kicsi Róza, erősnek kell lenned. Benne sajnos te nem bízhat, hiszen te is tudod. Most is Kassára udvarol egy ügyvédnek. Azért jár gyakran oda. De ne félj, mi Fánikával melletted leszünk. Nem olyan drámai ez. Fel tudod te nevelni a gyereket. Segítünk, Róza.

- Köszönöm Edus, de apámon is segíteni kell. Nyomorognak. Állás nélkül van. A feleségének gyereke lesz. Szerezz nekem gyorsan húsz forintot, és itt van még kettő, ennyim van. Most ennyim, és itt a nagy kendőm szegény Mariénak. Rohanj, kérlek szerezz pénzt, és mindenütt keresd. Talán a Fehér Lóban megtalálod.

És ettől kezdve hetente mindig küldött egy forintot az apjának, aki válaszra sem méltatta. Egyik este Szentpétery Zsigával játszott. Jelenés végén megtántorodott. Szerencsére a közönség ezt már nem vette észre, de Szentpétery okos esze és Róza félmondatos vallomása feltárta előtte a valóságot.

- Nem vagy te mellbeteg Róza? - próbálta azért "menteni" a helyzetet.

- Nem Zsiga bácsi... Irtózatos, én nem bírom ki, elvesztem. Én ... úgy vagyok.

- Dehogyan vagy te elveszett, édes lányom!. Egy 17 éves szép derék teremtes. Mostantól minden nap eljársz hozzánk ebédre, mert most kell a jó meleg étel. Megyeri koma, meg Vörösmarty Miska majdnem minden nap friss vadat lő a konyhára. Zsuzsi húgom fántosan elkészíti, Egressy Gabi sógorom pedig ínycsiklandóan szervírozza. Lendvay is átnéz néha, ha rendbe tette másnap ruháit... Aztán hát... szerepet is találunk majd neked valót.

- És a publikum? Mit szól a szégyenemhez Zsiga bácsi? - remegett sápadtan.

- Az fiam? Elítél. Mirőlünk különben is rosszat sejt minduntalan a közvélemény, pedig mi, a nemzet napszámosai a magyar nyelv megbecsüléséért hadakozunk. A publikum? Hát érti ezt? Egy időre el kell menned, hogy ne lássanak.

- Nem! Nem bújok el Zsiga bácsi! Hát mihez értek én a színészetén kívül? Én vállalom! Remegve bár, de vállalom az ütések. És majd lassan, ha elül a vihar, ha gyermekemet nevelem, akkor is sokat, nagyon sokat fogok tanulni, hogy megmutassam, mit érek.

- Helyes! És mi is vállalom téged. Te kis bátor!

Együtt volt a nagy színészcsalád, igaz szívvvel együtt Róza mellett. De Lendvay védekezett. És egy napon betoppant.... Pillanatra találkoztak.

- Ma este felkereslek - súgta oda Rózának.

- Jó - ragyogott a 17 évesek bájával. Kovátsné kapta el a karját a folyosón.

- Találkoztatok?

- Kivel?

- Kivel? Hát kivel, Lendvayval. Megjött.

- Találkoztunk lelkem Kovátsné.

- Fogd erősen lányom, én csak ezt mondom.

- Köszönöm. Nem kértem a tanácsát.

- De gögös vagy. Egyébként, hogy tudd: kibékült Anikóval és ma este lesz a nagy nászslakoma. Megbeszélték, hogy a Lendvay törvénytelen fiát magukhoz veszik.

Fia van. Nem, az nem lehet, hogy ma ne jöjjön el. Szép álma hajnalra sírásba fulladt. Marci, az álmlovag, akit Anikón kívül más nő valójában soha nem érdekelt. Még csak nem is mentegetőzött. Aztán egyszer újra négyszemközt beszéltek.

- Kerülsz?

- Vádolsz? Szemedben van a vád! Sok a dolgom, mit érte te ezt?

- Nem szeretsz te már!

- Megint kezdod? Mondtam, súlyos vagy nekem. Na jó, majd egy napon megtudod...

- Mit, az istenért?

- Hogy... Annak okát...

- Valóban, hová a frissességed? Egy színésznőnek mindig szépnek és üdének kell lenni.

- Majd a gyerekünkért - visszatér - gondolkodott hangosan Frici előtt. Frici sóhajtott.

- Hm. Legyen neked igazad - ő ezt egy percig sem hitte.

Edus az egyik próba szünetben kopogott a Róza öltözőjének ajtaján.

- Bejöhetünk? Hozom a menyasszonyomat.

- Ó te fagy szép Róza? Etus neked neki jó testvér.
- Ó te kedves - érzékenyült el Róza.
- Én tudom sok minden. Lesz neked kinder ohne Papa, de én asztat natyon örülek és fogom ötet natyon szeretni. Te leszel nekünk ety fidám lany.
- Ha ilyen kedves kis barátném lesz, mint te Fánika, akkor igen vidám leszek.
- No látsz? Én is nagyon kedvelek neked.

Új szerepet kapott. Herold: Zampa, vagy a Fehér menyasszony szerepét, főszerepét. Egy márványszobrot kellett alakítania, szótlánul talpazaton állva. Lendvay volt a partnere. Szótlán, mimikás, drámai sokatmondó alakítást követelt. Csodálatos volt Lendvay, csak éppen a finis elmaradt. Amikor a márvány menyasszony szerepéhez híven magához öleli Zampa-Lendvayt, oly erősen tette, hogy szinte agyonfojtotta. Végül őt ölelte át érzelmek nélkül már, hogy el ne essen... Lendvay.

Zichy grófné Seilern Crescenciának mégis ő tetszett legjobban. Már régen gondolt rá, hogy állandó jelleggel segíteni fog egy tehetséges "szellemi napszámoson". Laborfalvyra esett a választása.

Kisrózát Szigligetiéknél szülte meg.

- Työnyörű tyerek - áradozott Fánika.
- Ó, milyen lelket melengetően jók vagytok ti - hangja nagyon fáradt volt.
- Giszróza! Fogjuk mi ity hívni. Etus bejelent őt Rókus plébánián.
- Igen Róza, megyek. Benke Róza. Így fogják hívni ezt a mi közös kis leányunkat.

Lendvay, mint a vihar tört be egy féllábú, illetve törött lábú papagájjal.

- Óh kis angyalom, mutassátok gyorsan, hiszen itt van az édesapád kis galambom. Nicsak, mit hoztam neked! Kokó a neve. Örölsz-e neki cseppem?
- Maga számár! - villant Lendvayné hangja, aki egy nagy csomagot cipelt. Tudja is maga, hogy mi való egy ilyen picinek. No, gratulálok azért, Marci.
- El kellett jönni a lányomat megnézni - pattogott mentegetőzve Marci.
- A gyerek... hol a gyerek? Az az enyém - és két oldalról Fánika és Anikó szeretettel, féltőn vigyázva támogatták be, és tették mellé picinyét.

Sorsuk mégsem lett ijesztő. Egyrészt Zichyné jóvoltából, másrészt Hivatal Anikó ettől kezdve mellette állt, szeretettel és tőle telhető gondoskodással. És közben: törvényesen elvált Lendvaytól. Betelt a pohár! Idővel elcsitult a viszonylag kis moraj. Kántorné, korára hivatkozva vidékre ment. Pihenni. Hiába hívták, nem jött Belizár szerepére. Sürgős levelet írtak, később kiderült, Szigligeti megsemmisítette, hogy Laborfalvy végre csúcsra érjen. Sikertült.

Ettől kezdve minden Kántorné-szerepet ő játszott. Óriási sikerrel, hiszen tehetsége legalább annyi, idővel még több, mint Kántornénak volt. És külsőre fejedelemasszony... Pompásan szép, lélegzetelállító jelenség volt. És midőn a Belizár előadásában csodát művelt, azon az estén, szinte megérezte a szíve, rohant haza. A színház közelében lévő szép lakás nagy szobájában Kisróza ült a szőnyegen.

- Mami! Fityinek fáj a szeme - a gyereket felkapva, őrlöngve rohant a konyha felé, ahonnan nyögést hallott. A borszeszes főző felrobbant, s hogy Frici a gyereket mentse, aki közel volt, saját testével, félszemének elvesztésével mentette meg Kisrózát.

- Bocsáss meg Róza, hogy egyedül találtad... Nem tudtam már utána menni.

Amikor gyógyulni kezdett, mindig oda kellett vinni, kezével simogatta a gyönyörű, bájos gyereket, akiért majdnem életét áldozta.

- Ugye Róza, Kisróza az én gyerekem is?

- Nagyon szeretlek én is Frici, és Kisróza is anyjaként fog szeretni mindig, a jó isten áldja meg a te jó lelkedet.

Azért megoldást kellett keresni, hogy Kisrózának pesztrája legyen. És a lelkes Kovátsné erről is gondoskodott. Beállított egy egészséges falusi leánnyal.

- Pancsi a neve - mutatta be a már nagytekintélyű művésznőnek - benne megbízhatol, jó kezekben lesz Kisróza.

Ettől kezdve egy életen át nem tudta lerázni Kovátsnét, a kovátsnékat, az erőszakosokat, az élősdieket ez a kifelé ugyan határozott, de lelkében nagyjóságú Laborfalvy. De ne legyünk igazságtalanok, Kovátsné a maga módján sokat segített is Rózá, illetve Rózának.

El kell mondani Laborfalvyról azt is, hogy valójában soha nem a szenvedély hajtotta. Az ő két szenvedélye - egyik sem a szerelem - a tudásvágy és a dicsőség. Nem asszony, királynő akart lenni. És nemcsak szeretetet, tiszteletet - hódolatot várt. Várt? Követelt, és kapott!

Dicsősége csúcán, amikor már szinte mindenre tellett, olyan honoráriumra volt a színháztól. Pancsi leány pedig bármerre vitte a hó végi tartozást, megelőzték. Valaki... ismeretlen.

És egy napon megjelent. Róza, Kisrózával a karján fogadta.

- Gróf Kollonits Szvetozár vagyok, az ön hódoló rajongója.

- Minek köszönhetem tisztelgő látogatását gróf úr?

- Látni óhajtottam otthonában honunk leggyönyörűbb hölgyét.

Kellemes, szolid megjelenése éppenséggel nem volt tolazkodó, így maradhatott.

Kiöntötte szíve keserűségét. A mama házassítja

- A kuzinomat, ó irgalom! - szánta nekem a sors, és nem utolsósorban anyám.

- Nem szép?

- Borzadály.. riasztó, de a vagyona az csodálatos. És én mégis irtózok, hacsak rágondolok és aztán...

Miután "hírbe" hozta, hiszen sokat lovagoltak együtt, még ha nem is kettesben, mert igaz hív barátnője, Lendvayné majdnem minden lovagló útjára vele ment, mégis, Róza leányasszony lovagja volt a gróf. Sokat lovagoltak együtt, nyolcasoztak a Városligetben. Repülő, hosszútollas kalapban, hosszú uszályban. Gyönyörű volt együtt e két szépséges asszony Lendvay Mártonné, Hivatal Anikó (később Latkóczyné, amikor volt férje már egy kóristánéval adta össze magát) és Laborfalvy Róza. A királynői szépség és a bájos, filigrán rokokó figura - mert az volt Anikó.

Érdekes módon még csak egy fiatal barátnőt, Fánikát őrzi meg az írásos emlékezés. Általában öreg, elesett asszonyok vették körül, akik asztaláról jó falatokat, kiadós kávézásokat élveztek. Laborfalvy pedig ezért cserébe hódolatot kapott és hálát.

Visszatérve Kollonits grófhhoz, pikáns kis történet. Máz volt kifelé, mert csodamódon nem is "követelőzött" a lovag.

- Egy nagy vallomással tartozom önnek művésznő - mondta mikor már javában zajlott róluk a pletyka. Nekem a Niki ajánlotta, hogy... izé... hozzam hírbe önnel magamat.

- Milyen Niki? - csattant Róza hangja.

- Az ifjú erdélyi Wesselényi báró. Szóval nekem van egy szerelmes polgári leánykám, Toncsim. Ő is tud a dologról, s mert őt is nagyra becsüli és tiszteli, teljes bizalommal engedte, hogy kettőnkéről meséljenek. Így a mama figyelme lassan elterelődik róla és egy színésznőtől – megbocsásson, őszinte vagyok - nem szokás féltetni a fiaikat. Az ma sikk! Önnek viszont teljes hódolat, Ön nagyszerű és becsületes hölgy. Ezt én garantálom - hevült a gróf.

- Kinek? Kinek? Gróf kinek? - éles és vágott a hang.

Végére miért is lázong? Igaz! Szépen elküldte a grófot, akitől annyi mindent kapott, cserébe adta az amúgy is megtépzott becsületét. Megtépzott? Nem! Soha és soha nem volt megtépzott! Akik megtépzották, százszor megtépzottabbak voltak tőle, az örök nagyszerűtől. De hát mint ahogy van álerkölcs, úgy akkor az ő korában divatos volt az álerkölstelenség is.

Apja, bár egyre forrongóbban cédának nevezte, ő minduntalan támogatta.

- Anikó - öltöztek együtt a közös öltözőben - tudnál ötven forintot kölcsönkérni valakitől? Apáméknál gyermek született a kis Jozefa, apám után. Nyomorognak.

- Bárkitől?

- Bárkitől.

- Meg lesz. Jöjj ki holnap a lovaglótérre.

Kemitzky báró, kivel Anikó hozta össze, bőkezű volt és nem erőszakos.

Ezért győzött a győzhetetlen. Rosette gyermekem - csak így nevezte.

Rosette? Ja, az más... az nem ugyanaz Laborfalvy Rózával, még inkább Benke Judittal...

Az idő haladt a maga járásán. Már a Hatvani utcai pompás lakásban lakott, amikor Wesselényi báró, az árvízi hajós, erős karján Kisrózával együtt kimentette a düledező házból. És mindannyian megmenekültek a nagycsalád színészgárda. Együtt voltak a színház megmentett tagjai Pécelen, Rádayék kastélyában.

1844-ben Kisrózát nyilvános iskolába adta. Ekkor Semsey gróf udvarolt Rózának. Felszínes sikk! Kor-tünet! Hajnalban kelt, mindamellet megfőzött, Kisrózát iskolába indította. Próbára, aztán varrónőhöz ment, bevásárolt, így élt. Évek múltán Kolozsvárra is ellátogatott vendégszínészkedni. A kolozsvári kritika királynői trónusra emelte. A színészet nagymestere - híresztelték héthatáron, s határon túl.

Legkedvesebb szerepe a Lady Macbeth lett a fölépült Nemzetiben. Egyik alkalommal olyan hévvel csapta be egy lobogó hajú fiú az ajtót, hogy a kezében tartott gyertya, amivel már éppen színpadra indult, kialudt.

- Gyorsan gyújtsa meg! - szólt rá erélyesen a bűnösre.

- Szívesen, és engedje meg, hogy bemutatkozzam. Petőfi Sándor vagyok.

- Ó bocsásson meg, hogy nem ismertem meg, de hiszen csak a nevét ismertem. Azt igen! De kérem, siessen!

Akkor még Petőfi is a tisztelőihez tartozott. Semsey gróf mellett nyugodt, szép napokat élt. Ám felborult a harmónia. Róza napot ültek, a gróf indítványozta, hogy adja intézetbe Kisrózát... Ez volt a legnagyobb ok a szakításra.

Még aznap megérkezett az édesapja, aki megtörten, de akkor már leányába vetett hittel jött. Kibékültek... És kihez szaladhatott az örömhírről? Fánikához, akinek egyik kiadó szobájában lakott Jókai. Lakott? Halott-betegen feküdt. Mikor Róza berobogott az örömhírről, ott volt Jókai mellett az édesanyja és Eszter húga.

Válságos volt a fiatal, szinte még gyermek Jókai sorsa, de a fiatalsága legyőzte a benne feszülő vírusokat. Szeme egyre többet az ablakra tévedt, különösen, ha a gyönyörű, érett szépségű, fekete sudártermetű ismeretlen nőt meglátta. Érdeklődött Fánikától. Aztán jött a megismerkedés. Két egyforma tiszta elme, és egy eszméért rajongó buzgó forrás mindkettő. Jókai szépséges szőkesége és Laborfalvy tüzes fekete szépsége gyönyörű volt együtt.

Suttogni kezdtek körülöttük, hiszen mindketten országos híresek voltak. Petőfi nekitámadt Jókainak:

- Te Móric, mit akarsz te attól a vén nőtől?

Igaz, akkor még szembetűnő volt a nyolc év korkülönbség. Szerelem szinte első látásra. És ó egek! Laborfalvy részéről is.

Pápi beállított a kis Jozefával, akit Pepinek becéztek.

- Meghalt az anyja - összetörtén buggyant a keserűség Pápiából - neveld fel lányom a tiédde.

Pepi valamivel volt fiatalabb Kisrózától, és Kisróza már valami "rendelleneset" sejtett a származásáról, hiszen 12 éves nagy lány volt. Igaz, időszerű intézetbe adni, végül is így döntött Róza. Ez még a Jókai "korszak" kezdetén volt, mikor Kisróza intézetbe került, így őt nem láthatta már, amikor kapcsolatuk szorosabbá vált a háznál, csak a kis féltestvért, Pepit találta az egyre sűrűsödő látogatások alkalmával. Ebben az időben egyre híresebbé vált Jókai Mór. Neve szárnyra kelt, ott lobogott, mint fáklyafény, a Petőfié mellett.

Együtt írtak. Jókai stilisztikailag javította a Nemzeti Kaszinó szomszédságában, a Dohány utca 373. alatt a magyar nemzet 12 pontban megfogalmazott kívánságát. Jókai ekkor még többnyire elbeszéléseket írogatott az „Életképek”-ben.

Közben Petőfit hajtotta lobogó tűzű vére. Járt a országot, buzdított, lelkesedett. Végzetes szerelembe esett a Károlyi grófok intezőjének, Szendrey Ignácnak éjfékete hajú, extravagáns, nem szép, de érdekes leányával, Júliával. Apai átok, szöktetés, titkos esküvő, végül együtt Pesten.

1847. szeptemberében már közös tervek, országos gondok, rengeteg munka között éltek. Az „Életképek” előfizetőinek száma ötszörösére nőtt, amelynek szerkesztője ekkor már Jókai volt. Az anyagi jólét is biztosított lett. Petőfiékkel közösen lakott a Dohány utcában, egy háromszobás lakásban, melyben a francia forradalom hőseit: Dantont, Robespier-t, Victor Hugot olvasták lelkesen.

Júlia, a csupa idegfeszültség, atmoszférikus vibráció, kancsal szemével, ezerszínű hangjával, örökké cigarettázó újkodásával George Sand fiús hajával ha nem is szép, de mindenképpen új volt a pestbudai közéletben. Férje ölében ülve állandóan bírálta, kritizálta. Ezt beírni! Ezt kihúzni!

És a zsenik hallgattak rá, aki maga is írogatott, Petőfi árnyékában... nagyon is árnyékában. Annyira, hogy művei igazán soha nem válhattak halhatatlanná. Az urát imádta - a maga módján -, ám később, még férje életében már róla is kerengtek csinos kis pletykák, de talán avantgarde viselkedése is hozzájárult. Igen, imádta az urát, de három ok miatt mindig civódtak.

Petőfi imádta a hagymát, kacskaringósan káromkodott és ki nem esett szájából a pipa. És a pipás ember? Nagyokat köp.

- Egészséges ám a hagyma, Júlia - védte Jókai.

- De a keservedet! - hevült pirosra a szemragyogós új férj - nehogy ellenkezz az én galambommal. Okos, jó nevelést kapott, tőle csak tanulhatunk.

Júliának csak a zsarnokoskodáshoz, a pattogáshoz, a buzdításhoz volt „talentuma”. Március 13-án Petőfi megírta a Nemzeti dalt. Március 14-én pontban éjfélkor robbant be a Pilvax kávéházban lelkesedő ifjúság közé: Bécsben kitört a forradalom. Március 15-én hajnalban izgatottan ébresztette Rózát Kovátsné.

- Ébredj Róza, és nézz ki az ablakon! Hömpölyög az utcán a tömeg, és ütemesen kiáltja: Nyomtassák ki a Nemzeti dalt! Róza! Érted? Rabok tovább nem leszünk! - sírta el magát Kovátsné - Itt van a kokárda neked is, tűzd fel! - de már az utolsó szavakat alig hallotta Róza, rohant a tömeg közé, hiszen meglátta az ablakból a tiszta hangú szónokot, aki napok alatt kisfiúból férfivá érett. Az ő Jókaiját!

Este a színházban a Bánk bán-t játszották, s még a merániai nő, Gertrudis is magyar ruhát viselt. Hivatal Anikó alakította Melindát és a nagy tragika, Laborfalvy pedig Gertrudot.

A férfiak mind fekete atillában, jurátus karddal az oldalukon jelentek meg, midőn felment a függöny. És szinte egy torokból, tiszta csengéssel hangzott föl a Szózat. Ezután Egressy Gábor lépett a rivalda elé:

- Nemzeti dal. Írta Petőfi Sándor. - A nemesfényű csöndet néha egy-egy halk zokogás törte meg, mintegy aláfestő zenéjeként a Nemzeti dalnak. Zúgó-zúgó tapsvihar köszönte meg a magyarok minden szívhez szóló új himnuszát. És egyszer csak már ezer és ezer torokból egyszerre csendült: Lássuk Táncsics Mihályt!

Előadás helyett népgyűlés lett a színházteremben. Judit-Rózát, a szépséges Laborfalvyt Jókai várta a színház előtt. A Hatvani utcai kapun velük együtt szökött be a boldogság. Róza meleg fészke kinyitotta a szerelmes, de eddig tartózkodó fiú szívét.

- Róza! Van egy csodálatosan szép ősmagyar szó. Engedd, hogy ezzel nevezzelek téged: arám.

Róza halovány arcára pír szökött. Nem, jaj nem ... Kisróza... Hogy mondja el... De igen, el kell, hogy mondjam most rögtön, mindent!

Jókai szorosan mellé lépett és maga felé fordította a gyönyörű asszonyt.

- Nemzetünknek a szabadságot március 15-e adta, és nekem ugyanez a nap téged édes, egyetlen tündérkirálynőm.

Jaj, csak jönné szó! Okos, felszabadult, szabadság... Elmondani az igazat: Kisrózát.

- Láttad- e te valaha te kedves kisfiú, a Fra Diavolo operát? Párduc testén a szívablónak feszül a trikó, szeme kárbunkulusa bűvöl, hangja sejtelmesen susog, mint a tavaszi szél, mint az eolhárfa... Ugyanakkor tűzfolyam a szóáradat. Kerek köpenye körülöleli feszes vállát, kalapján vérvörös toll lobog. Nézz, nézz rám.... olyan, mint én vagyok A szemem, orrom hajlata lásd-é, ilyen volt Fra Diavolo, és én így néztem, így szerettem belé, mint Nárcisz a tó tükrében meglátott önmagába. Tizenhat évesen, mikor hajnal hasad a gyermeklány szívében, ha önmaga szebbik mását látja. Nézzen vissza a maga csodalátó és mélységeket kereső kék szemével az én múltamba... Színészgyerek voltam, magamra hagytam - és Fra Diavolo elragadott. Igen, magához láncolt. Nem, ne gondold te kedves most az öregedő, pocakosodó Lendvayra... Én őt a hegytetőről lefelé sétáló sudártermetű szívzsiványt szerettem. Nekem szomorú tegnapok állnak a hátam mögött, Móric. Én hűséges vagyok, mert erre fölkészített eddigi életutamon az élet. Szeretlek... Szeretlek, mióta megláttalak.

Lassan lecsúszott, odaomlott a tisztaszemű fiú elé, fejét ölébe hajtotta. Jókai mellé térdelt és lágyan suttogetta:

- Köszönöm te angyalom, hogy megismerhettem az életedet!

- Móric! És én majd sok szépet súgok neked, s te azt mind megírod. Aztán egy napon kiegyenesedel, csodálkozó szemmel betekintesz a tükörbe, s látod benne szépséges magadat. Szemed rám téved, és azt gondolod: ez a csúnya öregasszony az én aranyom? És akkor én már lassan csoszogok, köhécselek, és halálomig fogom féltetni az én szép és jó uramat mindenkitől, mindenkitől... Most és mindörökké. Gondold csak el. Te most 23 éves vagy, én 31. S amikor te délceg 48 éves leszel, én már öreg, beteges 56 éves asszony. Menekülj Móric, menekülj, míg nem késő! Én féltékeny természetű vagyok.

- Nem adok én okot majd rá, angyalom.

- De én még Petőfire is féltékeny vagyok.

- Azt hiszem, ez nagyon kölcsönös lesz, mert ő máris nagyon féltékeny.

- Ő? Hát neki van egy Júliája. Milyen asszony az a főúri környezetben nevelkedett avantgarde zárdanövendék?

- Okos és szellemes, modorában rakoncátlan, fiús.

- Gondolja, hogy megértene engem, akinek, úgy mondják, férfias a jelleme?

- Minden bizonnyal, én angyalom. Júlia jó!

- És Róza? Róza milyen? Mondd csak, Móric!

- Milyen? Amilyennek kisfiú koromban megálmodtalak. Fejedelmien szép, dallamos hangú, kedves, szelíd, házias és szerény. És tiszta... Mint az édesanyám. Legyen paráztűzű és madonnás jóságú. Mindenki neki hódoljon, s ő csak engem szeressen. Boldog vagyok Róza, benned az álmom valóra vált.

- Ilyennek képzelte... álmodta Móricám? De hallottad, nem túl derűs az én múltam - el kell mondani, most kell elmondani Kisrózát.

- Csitt, szívem - tette szájára az ujját Móric - tudom azt is, hogy itt él veled a kishúgod, a szép kis Pepi. Nohát. Ő lesz a mi nagy lányunk, s mondja majd: papa és mama. És én milyen büszkén fogok sétálni a leányunkkal a Duna parton.

- Móric! Két... két nagy lányunk lesz. - jaj nekem, mozdul a tiszta gondolat - Móricám, intézetben nevelik. Majdnem olyan idős, mint Pepi. Most már mindent meggyóntam... Feloldozol?

- Feloldozni téged? Ó te szegény, te jóságos. Milyen kínok árán mondtad el nekem, mennyiszer visszafojtottad a kívánczós vallomást. Imádlak... S egyre jobban szeretlek én édes boldogságom. Haza hozzuk Kisrózát! - szinte dobbantott a lábával - Együtt neveljük a két szép nagy lányunkat. Nem lesz még egy olyan boldog apa hetedhét határon, mint én, szívem.

.....

És egy forró augusztusi vasárnap délelőtt szűk baráti kört hívtak össze a hárshegyi nyaralóba, ahol a platánok alatt dús lakoma várta a vendégeket. Jelen volt Nyáry Pál, Somogyi Antal, Egressy Gábor és még egynéhány jó barát. Itt kívánta Jókai bejelenteni házassági tervüket. A lakoma remekül sikerült. Petőfi bókolt Róza előtt, mikor megtudta, hogy háromszéki székelő családból származik.

Aztán Jókai a lakoma befejeztével, ünnepélyes arccal beszélni kezdett. Előbb a haza sorsáról, a szabadság édes, szívet melengető gondolatáról, s végül bejelentette, hogy feleségül kívánja venni a világ legszebb rózsaszálát: Laborfalvy Rózát.

És ekkor kitört a vihar. Petőfi, mint az örült felugrott és rohant, mint a szélvész. A vendégsereg szétszéled, Móric vette a kalapját:

- Lemegyek Petőfiékhez, és Sándortól magyarázatot kérek.

Leverten érkezett vissza.

- Ugye, ugye nagyon rágalmaznak?

- Nagyon, nagyon angyalom. Júlia teljesen feldúlt, kikelt magából, ellened.

- Ó, az intéző kisasszony lenézi Benke József tanár leányát. A szűzen oltár elé állott Júlia, aki várkastélyban, zárdában nevelkedett. Juliska, aki satnya, silány kis irományaival nagystílusú költőnőt játszik. Ez a feleségek felesége, akinek hűségéről kérdezd meg Nyáry Pált. Olyan „hű” én hozzád soha nem leszek., mert én tudom a hűség igaz, szent értelmét. Keserves tapasztalatok tanítottak az életre és a tiszta hűség fogalmának megértésére. Ő a szegény, aki hitem szerint becsvágytól lett a leglánglebb lelkű magyar hazafi felesége. Akit - szegény balgát - ujja köré csavart a nagystílusával a várkisasszonykodásával. Tudd meg, megtiltanám, ha valamiben is hozzám hasonlítanád ezt a kis jelentéktelent. És most bocsáss meg nekem Móricom, hogy ily alantasan kitörtem. Én e nőszeméllyel találkozni soha nem akarok, de téged Sándortól, ki politikai és lelki szellemtársad, téged soha el nem idegenítelek.

- Igen szívem, és köszönöm neked. Ebben is az én angyalomra ismertem.

Sietve kitűzték az esküvő napját. Jókainét azonban Petőfi időben értesítette, akit mélyen megdöbbsentett a hír. Jókainé és leánya késve érkeztek a svábhegyi

nyaralóba. A dispensatiót derék Szigligeti Ede szerezte meg, és az esküvői szertartást a Fánika nagybácsija végezte el a piliscsabai katolikus templomban. Az oltáron két kicsi gyertya égett. Az öreg pap előtt két boldog ember mondta el a holtomiglan-holtodiglant. Laborfalvy Benke Judit és Jókai Mór. Esküvő után Kisrózát magukhoz vették és a fiatal papa festeni tanította a szívébe zárt szép nagy leányát.

És mi lett Benke József sorsa? Egyedül ette, ha volt, a nyomorúság keserű kenyerét. 1855. nyarán a Bükkben egy zivatar utolérte, összefázott. Lázálmában az elnyomókkal hadakozott. Egy uradalmi öreg cselédasszony ápolta. Egyik éjjel kikelt az ágyból és elindult, hogy Bécsben leszámol az elnyomókkal. Miskolcon, a Pece partján találtak rá reggel holtan.

1857-ben a miskolci Kőszínház megnyitásának napján, a nagy tragika, Jókainé Laborfalvy Róza szépsége teljében, mint egy királynő, úgy vonult be délceg ura karján szülővárosába. Bandériummal fogadták a miskolciak, és hintajukra hullt, hullt a virágtenger.

Az ünneplés három nap és három éjjel tartott egyfolytában. Jókai pohárköszöntőjében meghatottan szólott:

"... mi ketten együtt, elválaszthatatlanul, múltban és jelenben, élesztjük öntudatára, serkentjük a nemzetet. Élőszóval az én angyalom - holt, de maradandó betűvel én...."

A megható ünneplés után az összes koszorút, virágerdőt kivitték Benke József süppedő sírjára.

Átsuhanó árnyék

II. Róza

Születésének „regényes” története már ismeretes. Rövid életéről kevés feljegyzés maradt, s talán annak is zöme a gondolatvilágok játéka, hiszen titok vette körül, melyet ő maga sem tudott soha igazán megoldani. Kisróza volt első pillanattól fogva és az is maradt haláláig.

Születésével mintegy jelszóra, ő lett a bizonyíték, hogy a gyönyörű és büszke Laborfalvy Róza szüzi világa szertefoszlott. Gyermekeit nemhogy eldugta volna a világ elől, de anyai szeretetének ezer tanújelét adta. Még picinyke volt Kisróza, kiságyában szendergett. Róza leányasszony csöndesen beszélgetett lelkem

Kovátsnéval, aki akkor már nélkülözhetetlennek érezte magát Rózánál. Suttogás mellett szorgalmasan kötögettek. Kopogás.

Egy bolti szolga lép be, tálca a kezében és rajta gyönyörű érett sárgabarackok - szezonzáróként jóval. Laborfalvy vérfagyasztó hangon kérdezte:

- Ki küldte a barackot? - Kiszóza felébredt, fölkapaszkodott és boldogan szólt:

- Nekem küj - kis kezével vidáman tapsikolt - Kiszójának bajackot küjött.

Majci. Kéjem a bajackot.

Nagyon ritkán jutott gyümölcshez. Leküzdötte a benne feszülő vad indulatot. Két forintot nyomott a küldönc kezébe és egy Köszönöm, elmehet-tel elengedte.

- Mit csinálsz, a jó Isten áldjon meg! - rémildőzött Kovátsné - Két forint borraivaló!

- Megfizettem a barackot - volt a fagyos válasz. A gyermek figyelt, mindent figyelt. És az anyját imádattal szerette.

Amikor elérte az iskolaköteles kort, beíratta egy nyilvános iskolába, és a tanulásban minden nap segített neki. Semsey gróftól kapott egy német társalgási szótárt, és abból taníttatta a gyermekét német nyelvre.

- Mami, ugye mi mindig együtt maradunk? De azért szeretem Anikó mamát is. Ő nagyon szép, majdnem olyan szép, mint te.

Lendvayné, Hivatal Anikó valóban nagyon szerette, és mindennel elhalmozta a Kiszózákat.

- És ha Lendvay bácsi az én apukám, akkor ő miért nincs itt velünk? - ezek a kérdések megdöbbenetették az anyát.

- Mert....Mert ő színész. Sok dolga van kincsem, de amikor névnapod van, vagy karácsony, akkor eljön hozzánk.

- Akkor nem színész?

- De igen, ő mindig színész volt és lesz, kicsim - és mennyire igaz volt a válasz.

Szeptember negyedike volt, a két Róza névnapja. Kiszózáknak ez volt az ötödik névnapja. Nagyapja is megérkezett köszönteni, és egy kicsit bosszantani is leányát, és az unokát.

- Te Róza - szólt szomorú-gúnyosan - nektek már valóságos kis állatkertetek van.

- Két kutya, azok a Svábhegyen vannak és három macska is ott kint van - pirosodott a méregtől Róza.

- Hát az arra jó, hogy Pancsi így mindennap mehet etetni az állatokat télen, vízben, hóban, sárban - okoskodott a Pápi.

- Meg a tyúkokat, kacsákat is ellátja - védte a maga igazát Róza.

- Ja igaz, azokról el is feledkeztem. Hátaslovad az nincs ugye, mert azt "prezentálnak" a lovagok, ha éppen lovaglást kíván úri gusztusod.

- Miért bánt engem mindig apám?

- Bántalak? Dehogyan bántalak, számadást teszek. No és ez a kis majom itt mi a ketrecben?

- A lányomé - gögössé, keménnyé fagyott a válasz.

- Ja, igen, bécsi majmolás. A kanárimadarak is a gyerek játéka?

- Azért jött édesapám, hogy kritizáljon és gúnyolódjon?

- Azért. Most pedig menj és fogadd a vendégeket.

Ezalatt Kiszózákat a szobáskájában Kovátsné, vagy ahogy ő nevezte Lelkemnénit öltöztette. Mikor már mindenki asztalnál ült, kinyílt a kisháló ajtaja és selyemruhában, szalagsokrosan belépett Kiszóza Lelkemnénivel. A gyerek pukedlit csinált, és teátrálisan egyszerre üdvözölte a vendégeket.

- Jó estét hölgyeim és uraim!
- Ah, te kis dáma - kacagott Anikó. Felugrott és ölbe kapta az imádott kislányt
- Isten éltesse lelkem a mi boldogságunkra sokáig! Nézd csak mit hozott neked Anikó mami!

Sok-sok játékot csomagoltak ki, amiket mohón végignézett, és aztán mindenkihez odament, ahogy Lelkemnéné tanította.

- Kisztihand Szigligeti néni! Kisztihand Szigligeti bácsi... Fáncsy néni. Alászolgálja Egressy bácsi!

Lendvay előtt szótlánul, mosolyogva állt meg és várta, hogy apja szokása szerint ölbe kapja, de az égő, zavarodott szemmel az asztalfőn ülő öreg Benkét figyelte. A gyerek is ösztönösen arra nézett.

- Önt még nem ismerem, bácsi – mondta. Bátran és értelmesen nézte az öregurat - Én Benke Róza vagyok, és Ön?

S mert a nagypapa első perctől kezdve nem ismerte el az unokát, most döbrent csönd lett. Végül az öregember játékosan megszólalt:

- Örvendek kisasszony! Én a kegyed nagypapája vagyok.

Anikó kedvesen felnevetett. Szigligetinen viszont látszott, hogy meghatóbb jelenetet várt. Ekkor lépett be Róza, tálcával a kezében.

- Mama! Egy vicces öregúr van itt. Azt mondta nekem, hogy ő a nagypapám. Igaz ez, mami?

Róza lehajolt, átölelte a gyermekét és emelt hangon így szólt:

- A gyermeknek az a szülője, aki vállalja és nem az aki... - feddően nézett apjára és Lendvayra - Neked én vagyok anyád, apád, nagyszülőd minden együtt... Egyedül. Ugye drága kis szentem? - és úgy szorította Kisrózát, mintha el sem akarná engedni. Aztán Lelkemnéné kézenfogta, ő másik kis kezével búcsút intett és puszt dobott a társaságnak, és visszamentek a kis szobácskába. Kisróza el nem bírta képzelni, hogy Lelkemnéné miért ráncigálta vissza olyan dühösen és gyorsan, de az szótlánul megvetette az ágyát, leszedte róla a sok szép szalaggal díszített ruhát és lefektette.

- De hát aludtam délután, Lelkemnéné.

- Aludj te kis szerencsétlen, ágról szakadt. Az ilyen húzza meg magát.

- Mit tetszik mondani Lelkemnéné?

- Semmit. Azt, hogy neked hallgass a neved.

- Nem! Az én nevem Róza és azt ünnepeljük, és én még szerettem volna ott maradni a nénik és bácsik között.

- Csend. Mit bõgysz? Fordulj a fal felé és aludj!

Lassan, sírva álomba szenderült. És végre eljött az az idő, amikor az anyja jobbnak látta, ha intézetben tanul tovább a kislánya. Egyszer kihallgatott egy furcsa-borzasztó beszélgetést, amikor már magához vette a kis húgát, és a két gyermek együtt beszélgetett, nem sejtve, hogy az ajtó nyitva van a két szoba között és ő mindent hall. Babákat öltöztetett a két kislány. Pepi volt a nagyobb, így hát ő volt a papa, Kisróza pedig a mama.

- Ölelj meg Pepikém - mondta Kisróza -, jobban szoríts, olyan nagyon szeress, ahogy csak bírom.

- Buta játék - nevetett Pepi, és ekkor Kisróza sírva fakadt.

- Nem is játék. Én igaziból szeretném, hogy nagyon-nagyon szeress engem. Engem senki sem szeret eléggé. Igaz, a mama szeret, meg is tesz mindent, de az nem az igazi. Hányszor kértem, hogy vegyen egy kistestvért, de azt nem vesz, és azt sem engedi, hogy éjjel a szobájában aludjak. Én mindig-mindig hozzá szeretnék bújni, cirógatni szeretném, csókolni, de ő azt mondja, hogy nem ér rá, mert tanulja a

szerepeket. Egyszer éjjel fölébredtem, mert ott állt az ágyamnál és sírt. Tudod miért? Mert szégyell engem. Lelkemnénit azt mondja, hogy én az anyám szégyene vagyok, mert nincs apám. És hogy én nem is úgy születtem, mint a rendes gyerekek, nem a gólya hozott.

- Micsoda - álmélkodott Pepi - Hanem?

- Engem egy zsidólány hozott cekkerben a Lendvayéktól.

- Jaj de butaságokat beszélsz! - mérgelődött Pepi.

- Te vagy buta, mert én fattyú vagyok, tudd meg! Ezt Lelkemnénit mondta. Ez igaz.

Pár nap múlva Kistróza, most már anyja akaratából, Csaplinszky Lilla jó nevű intézetébe került.

Évek múltak? Vagy talán csak hónapok? Közeledett a Pünkösdi ünnep. Róza arcára volt írva a lány utáni sóvárgás.

- Hozd haza! - tanácsolta Kovátsné, Lelkemnénit – Jobb, ha Mórict megismeri az esküvő előtt. Biztosan megszereti Kistrózát, hiszen szinte szakasztott másod, lelkem. Amilyen szerelmes ez a fiú beléd, biztosan a gyereket is a szívébe zárja. Látsz, a kis Pepit is mennyire szereti.

Szakasztott másom!? Jaj mi ez belül? Én, öregedő és az én szép Mórictom, virágszál lányom. Akkor már fülébe jutott a hír, amit Petőfi mondott Mórictnak végső elkeseredésében, amikor látta, hogy nem tudja lebeszélni Laborfalvyról. "Várj egy pár évet és vedd el a lányát, ha már mindenáron a családba akarsz nőszülni. Az illik korban hozzád, és mint mondják, nagyon hasonlatos a te nagy szerelmedhez." És mégis... kocsiba szállt és elindult Kistrózáért.

- Mama... Mamuskám.. édes szép mamim! - röpködött karjai közé szép sudár leánya. Éppen egyforma magasak voltak. Kistróza éjfékete haja göndören, szertelenül omlott a vállára, keretezte halványpiros arcát. - Ugye értem jött, anyám? Hazavisz az ünnepekre, hiszen már csak ketten vagyunk itt intézetbeliek! Vigyen haza, kérem, nagyon kérem, és ne engedjen el többé maga mellől. Ígérem, hogy nagyon jó leszek.

Lesétáltak a kertbe, és Róza rémüldöző gondolattal simogatta a lányát. Teremtő isten! Talán csak nem leszek féltékeny tulajdon lányomra? Maga elé képzelem, ahogy öleli, csókolja Kistróza Pepit. Mennyi tűz, mennyi szeretet-sóvárgás volt már akkor is benne. Nézte, nézte riasztó szépségét...Mennyire szebb nála, és korban éppen Mórictoz való.

- Kincsem, úgy beszélek veled, mint egy nagylánnyal. Higgyél nekem, bízzál bennem- Kistróza közbeszóhajtott:

- Hajaj, ha már így kezdi mamuska, akkor már baj van. Nem akar haza vinni... Mondja, ugye igaz? Hát útban vagyok én magának? Ugye, ugye én öregítem, azért?

- Igaz lelkem, öregítesz, de én mégis haza foglak vinni hamarosan és végleg. Csak most még várni kell egy keveset. Értsd meg, Kistróza.

A lány sírva fakadt.

- Hát tehetek én róla, ha öregítem a mamát? Mit csináljak? Vágassam le a hajamat, járjak rövid ruhába? Jó, jó. Megteszem, csak vigyen haza! Hogy mindig a közelébe lehessek.

- Én is ezt akarom Kistróza, de...

- Jaj, hát mindig van egy de, mamuskám?

- Nézd lányom, most már szeretném úgy rendezni az életemet, hogy abban neked is helyed legyen. Kérőm van, Kistróza.

- Már megint, mama? - fájdalmas a lány hangja - De... De hiszen a mama kérői nem olyanok, hogy el is vegyék...

Villám járta át és hirtelen mozdulattal csattant az anyai pofon a lány pirosodó arcán. Nagy szeméből hullott a könny.

- Tiszteletlen vagy látod, azért kaptad. Pedig ez komoly, most nagyon komoly Kistróza. És azt szeretném, hogy az én férjem neked jó apád lenne.

- De hiszen emlékszik mama? Egyszer azt mondta maga nekem, hogy mindent pótol. Maga minden nekem.

- Lelkem, próbálj megérteni.

- Jó, jó, igaz. Megértem anyám, és várok türelmesen, de fog az a bácsi szeretni engem, mit gondol mamuska?

- Ha szófogadó és engedelmes leszel, akkor minden bizonynyal.

- Milyen lesz a papa? Olyan, mint Edus bácsi, öreg?

- Nem lelkem, fiatal és nagyon szép, és okos, nagytekintélyű... Író... Fiatal...

A lány megérezte valamit anyja vergődéséből, s talán éppen ezért:

- Magától nem fiatalabb anyám! Maga a legszebb, a leggyönyörűbb ezen a világon. De kérem, nagyon kérem, ne menjen férjhez egy fiatalhoz, egy magától fiatalabbhoz, hogy kinevezzék, érti ugye, anyám? És és én féltékeny vagyok, hogy akkor mindig vele lesz, és csak őt fogja szeretni.

- Kicsi butám, hát te velünk leszel és Pepi is, míg férjhez nem mentek, te is lelkem. Ti lesztek a mi szép lányaink.

Ekkor a sétányon megjelent a felügyelő tanárnő. Róza elésietett:

- Kérem, tartsák itt a lányomat az ünnepek alatt. Mert olyanok a körülményeim, hogy még nem vihetem haza, de hamarosan végleg elviszem.

Gyors és fájdalmas volt a búcsú. Kistróza tanárnőjéhez bújott, keservesen sírt:

- Megütött, Lilla néni... Meghalok...

A tanárnő kedves szavakkal csitította, és vállát átölelve indultak befelé.

Róza, a szépséges menyasszony esküvőjére sietve, gyöngéden kérte a vőlegényt:

- Álljunk meg és nézze meg a lányomat.

A kocsit az intézet előtt megállt. A soros nevelő tanárnő tartózkodó udvariassággal közölte:

- Most nincs látogatási idő művésznő, és bocsásson meg, ha megmondom, nem egyezik az intézeti szabályzattal, ha minduntalan zavarják a növendékeket. A legutóbb is volt két látogatója - és jelentősen Jókaira nézett -, akik nagyon megrendítően hatottak rá.

Róza meglepődött. Kik lehettek?

- Kérem, éppen azért jöttem.... Látnom kell a lányomat... és hamarosan úgymint haza viszem.

- Ahogy parancsolja, asszonyom - jött a rideg válasz.

Kistróza szomorúan jött anyja felé. Mellette állt az az úr, ki legutóbb meglátogatta egy fiatal nővel.

- Kezeit csókolom mama - illedelmes, de nagyon szomorú volt a hangja.

- Mi bajod te lány? Bántott valaki? - balsejtelmek gyötörték Rózát.

- Bántott, mama. Miért ne bántanának? Engem mindenki bánt. Jönnek, megnézik, mint egy csodabogarat. Nem régen is egy idegen nő, meg egy szép fiatal úr...

- Ismerkedj meg lelkem. Kislányom... vőlegényem - fogta össze kettőjük kezét.

- Maga... Hát maga a mama vőlegénye? Izé... bocsásson meg. A bácsi az?

- Én, kisasszony. Ha megengedi, Jókai Mór vagyok - és nyakáig piros volt. Egyikük sem árulta el, hogy ő volt és Eszter nővére a látogató.

- Ugye Ön írja a Hétköznapiakat? Mi titokban mindig olvassuk a lányokkal. Remek!

- No látod? - könnyebbült meg Róza - Ezután mindig sok szépet olvashatsz, amit ő ír. Most elutazunk, de mire visszajövünk, te már otthon leszel, mert Szigligeti néni a napokban érted jön.

- De igaz ez mamuska? Igaz? - csillogott Kisróza arca.

- Kisasszony - szólt Mór szelíden - én amikor a múltkor itt jártam a nővéremmel, azért voltam itt, hogy megismerjem kegyedet. És azt tapasztaltam, hogy ön a világ legjobb, legszelídebb, legengedelmesebb kislánya. Tudom, hogy az édesanyját nagyon szereti, tiszteli .. és én önnek szerető, jó atyja, jó barátja kívánok lenni. Ha hazajövünk, majd együtt olvasgatunk, írogatunk, festegetünk...

- Festünk? Hát festeni is tud a bácsi?

- Igen gyermekem, egy keveset, de ha önnek kedve és tehetsége van, lesz módja ezt továbbfejleszteni.

- Látja ez nem is lenne rossz - gondolkodott el Kisróza - és... és én már nem is bánom, ha maga lesz a papám.

Ekkor Mór Kisróza mellé lépett, homlokon csókolta. Anyjától is túlradó boldogsággal elbúcsúzott a kislány bizakodva, tele reménnyel.

- Kedvesem - karolt gyöngéden menyasszonyába - ezt a gyermeket nagyon kell szeretni és biztatni, dicsérni, hogy önbizalma legyen.

- Szeressed - szorította meg vőlegénye karját -, azért én mégis jobban szeretem, mert az anyja vagyok.

- Ne félj édes angyalom, ha ez a gyermek közöttünk él, valóban szeretni, tisztelni fog. Hiszen a lánygyermek olyan, hogy szereti követni apja példáját. És én jó apja leszek neki, fogadom.

Következő útjuk a temetőbe vezetett. Benkéné sírjához... Rácz Zsuzsihoz.

- Mamuska - rebegte befelé Róza - őrizze ezután jobban a lépéseimet. És lássa, elhoztam őt bemutatni magának. Ígérem, becsületes, jó felesége leszek. Fogadja el őt fiául, és vigyázzon ránk mamuska... Kisrózára ...

Jókai fölsegítette térdeplő menyasszonyát. Pár óra múlva közösen adták föl a házassági levél egy másolatát Laborfalvy Benke József nyugalmazott tanár úrnak, Diósgyőrbe. Küldik szerető gyermekei: Judit és Mór.

Hazatérésüket szinte földöntúli boldogság követte, de sajnos csak rövid időre. Felköltöztek a svábhegyi nyaralóba, magukkal vitték az egész "udvartartást". Kovátsné és Pepi utazott a kocsin a két papagáj, egy szelídített veréb, négy macska, két kutya társaságában. Az ifjú párt és Kisrózát egy zárt kocsival vitte álomország felé, a tündökletesen szép kis nyaralóba. A kapuban Pancsi lány várt rájuk, és bentről, a konyha felől finom illatok derítették még jobb kedvre az érkezőket.

- Pápi - már akkor így hívta Jókait Kisróza, és boldog szeretettel csüngött minden szabad percében a sörtes arcú ifjú apán, aki "öregedni" kívánt, hiszen két szép nagy leány apja lett 23 évesen - Pápi! Ugye délután festünk?

- Nem fiam - szigorodott Róza mama hangja -, délután pihenni kell apádnak, mert holnap nehéz napja lesz.

Majdnem minden nap ez volt a válasz, de azért a drága jó Pápi addig cirógatta imádott asszonyát, míg az beleegyezett a közös festegetésbe. Kisróza egyre

ügyesebben rajzolgatott, de igazán "talentuma" mégsem volt a festészethez. Neki még nem. Csak bontakozó, amit továbbadott... majdan.

A Petőfi-mondás, hogy várja meg a lányt, amikor az felnőtt és vegye el, ha mindenáron a családba akar nőszülni, beleidegződött - talán tudat alatt, de érezhetően - Rózába. Ez a mondás sok későbbi félreértésnek, bajnak, gyanúsításnak lehetett a szülőanyja. Mint az elvetett sárkányfog, fantasztikus, nehéz, mérges virágot termett: a féltékenységet és ez a féltékenység kiterjedt automatikusan Kisrózára is.

Amint nőiesedett, már csak centivel lehetett magasabb a királynői, magas, karcsú anyjától, akit lassan kikezdett szépségében az élet vasfoga.

- Kisróza! Ne csüngj állandóan apádon, látod milyen fáradt.

- De hiszen úgy örül édesapám, amikor festeni, vagy szavalni tanít.

- Fáradtan, azt te is láthatod, de te önző módon nem veszed észre. Már nagy lány vagy, és nem illik, amit csinálsz.

- Mit... mit csinálok? - kérdezte ijedten.

- Vidám és pajkos vagy. Szertelen, mintha csak a pajtásod lenne Pápi, úgy viselkedsz vele.

- De hiszen az! Ő mondta, hogy nemcsak apám, de pajtásom is lesz. Emlékezzon anyám!

- Na jó, ott a hímzőrámad, fogd és mi van a Gertrudisz ruhámmal? Holnapután bemutató, és még mennyi munka van rajta. A Lady Machbeth-hez elkezdett ruhához is csak éppen hogy hozzákezdél.

Kisróza lehajtotta megadóan a fejét, és munkához látott. Mennyi csodás ruhát, mesés blúzokat, szoknyákat készített nem, nem a maga használatára, de az anyja színpadi tündökléséhez. Nem csoda, hogy ez az apácaélet lázadást keltett szegény temperamentumos, táncolni, szeretni vágyó fiatal lány lelkében. Ha aztán akadt valaki az anyja körül lebzselő öregasszonyok közül - akik többnyire "levitézlett" színésznők voltak - aki elvitte titokban mulatni, bálozni, csoda-e hogy örült szegény fiatal teremtés? Csoda-e hogy nyomot hagyott lelkében, hogy nem az ünnepektől szép mamával mehetett, mert az nem vitte sehová és majdnem az egész évet "betéliesítve" a Svábhegyen töltötték.

Közben férjhez ment a vele majdnem egyidős nagynénije, anyja féltestvére, Pepi is Szerdahelyihez, aki éveken át udvarolt a kedves, jó kis teremtésnek. Pepi igaz szeretettel rajongott kis unokanővéért, és ahogy tudta, egyengette a sorsát - az anyai szigorral szemben is.

A tuberkulózis lassan ölt - tehát nem a vágató tüdőbaj, mert ilyen is volt! - csiráját talán kora ifjúságától magában, hordozta. Hol fázott meg? Vagy nagynanyjától Benkéné Rácz Zsuzsától örökölte? Ki tudná megmondani? Szépséges, halványpiros arca mögött fiatalságát látták. Midőn Pepi férjhez ment, hamarosan házukhoz került Jókai testvérnénijének és Vályi Ferenc kollégiumi professzornak leánya, Mari. Ez a lány, mint a nevelt lányai is, rajongással szerette Jókait, a nagybácsit. Eleinte Kisrózát is kedvelte, de merőben ellentétes felfogása miatt később teljesen elítélte.

Mari legszebb érdeme volt, hogy nagyon szépen, ügyesen festett. Igazi tehetség volt.

- Marim... Kérlek, fess le engem egyszer - kérte Kisróza, amikor még melegebb volt közöttük a kapcsolat. Napokon át ült modellt Kisróza és a kép, a kép, ha van véletlenül és öntudatlanul született remekmű, ez az!

Aztán a két lány, bár korban közel voltak egymáshoz, elidegenedett. Mari csöndes, zárkózott, apácaszerű viselkedése nagyon ellentétes volt Kisróza vidámságától duzzadó természetével, bár ha a mama otthon szerepet tanult és Pápi írta a szépséges sorokat, a lelket ringató álmait, akkor szinte mindenki lábujjhegyen járt.

Jókainé mint egy anyatigris, úgy őrködött férje nyugalma fölött, hogy háborítatlanul dolgozhasson, alkothasson.

Szinte biztos, hogy ennek a nagyakaratú, csodálatos asszonynak köszönhető, hogy annyi nagyszerű Jókai remekmű maradt, illetve született.

Kisróza titkos színházlátogatásai, bálozásai noha egyedül is megisméltődtek, ha éppen úgy adódott, hogy nem volt garde dame valamelyik anyai öreg barátné. Biztos, hogy jórészt örökölte apja, Lendvay lobogó vérét, amit anyja szigorral lefojtani igyekezett, és ez nagy hiba volt...Újabb vágyakat szült.

Hol ismerték meg egymást? Biztosan valamelyik bálon. Úgy hatott rá délcegen, fiatalon, mint egy tündérkirályfi. Hogy ki volt? Neve titok marad. Katonatiszt nagy nevű családból, aki elkísérte Kossuthot, és később londoni kényszerű útjára is. Amikor visszatértek, a közélet neves tagja lett, korának vezető álomférfia.

Kisróza ezidőtől reggelente gyakran késő délelőttig ágyba maradt odakérte a reggelijét. Anyja, apja riadtan - és nem ok nélkül - tuberkulózisra gyanakodtak. A valóságot csak később - mikor már késő volt - tudták meg.

- Anyám! Én meghalok - anyja dermedten vette észre leánya szélesedő csípőjét, domborodó hasát.

- Te szerencsétlen, mit tettél? Gyereked lesz! Érted? - kiáltott az alélt lányra. Jókai a hangos kiáltásra benyitott.

- Pápi! Jaj Pápi! Elvesztem - sikoltott Kisróza.

- Vidékre azonnal vele - kemény volt az anyja hangja.

- Nem vigyáztunk rá eléggé - szólt rövidesen a jóságos Pápi - Ne sírj gyermekem, ne félj. Nem lesz semmi baj. Most egy rövid időre elviszünk falura, jó levegőre, és majd ha megszülsz a gyermekedet visszajössz.

- Nem, nem akarok elmenni. Meg akarok halni - sírt, zokogott a szegény Kisróza.

- Dehogyan is halsz meg no... no .. hát csöndesülj kislányom. Majd amikor már tipegő lesz a gyerek, ne félj, idevesszük magunkhoz, hiszen itt a világ mögött nyugodtan felnő köztünk. Egy kis rokon - fogjuk mondani, hiszen tőlünk ezt már úgy is megszokták. - Pápi hangja simogató volt. Meleg, puha kezével megsimogatta annyi szeretettel a szívéhez nőtt gyermekét úgy, ahogy egy igazi édesapa talán erre, ilyen nyugodtan, képtelen lett volna.

Pár nap múlva mama és Pápi kíséretében leutaztak vidékre. A helyet Pápi már előre elrendezte. Rendes, egyszerű, tiszta falusi családhoz került, akiknek szeméből sugárzott a becsületesség és valami biztatás. Középkorú, gyermektelen házaspár volt, kiknek gondjaira bízta a lányt.

- Itt jó helyen lesz a kis özvegy tekintetes asszonyka, legyen nyugodt nagyasszony és nagy jó uram - szólt melegen, barátságosan, szíves szóval az új mama.

- Néni... - akadozott a Kisróza hangja.

- Szóltson csak lelkem galambom Teri mamának, az uramat meg, ihol ni - bökött jóságosan a pipázó gazda felé - Józsi atyusnak. Osztán itt nem szabad sírni! Kiüldögel az ámbitusra ebben a finom hintaszékbe amit hoztak és issza majd a friss, jó, habzó tejecskét. Úgy meg fog ám itt erősödni, hogy csudaszép kis gyerekcsét fog az édesmamának ajándékozni, egy szép kis unokát.

Laborfalvy arca megrándult, hiszen a színpadon még viruló ifjú asszonyszerepeket, leányszerepeket alakított.

- Így bizony lelkem galambom - örvendezett Pápi -, én majd a térdemen nevelem a kis unokámat. Itt jó kezekben vagy - nézett körül -, aztán ha eljő az idő - szólt szelíden Teri mamának -, idejében szóljanak ám a bábának, nehogy baj legyen.

- Ó Pápi... Jaj úgy félek! - odahúzta a kezét az arcához, hullt a könnye és forrón megcsókolta az imádott kezét. Anyja homlokon csókolta, és valami megmagyarázhatatlan hirtelen aggodalommal magához ölelte.

- Pihenj sokat kincsem, és amikor tudunk, jövünk hozzád. És... és ne félj, mi gondolatban melletted leszünk.

- Marinak ne mondják meg kérem Pápi, hogy mi történt velem...

Nem is kellett megmondani, hiszen hallotta, kihallatszott Róza hangja, amikor a kiabálásra Pápi benyitott. De senki nem beszélt arról, hogy miért ment vidékre Kistróza.

- Megfázott. Vidéki levegő, meg friss tej kell neki - ennyit mondtak a szülők és ezt a magyarázatot mindenki, ki-ki fantáziájával elfogadta.

- Teri mama - jajdult fel egyik este, még lefekvés előtt Kistróza.

- Hallod apjuk, azonnal a bábáért! - és ő már rakta is a masina tetejére kondérokban melegedni a vizet.

- Kislány! - kiáltott a "gólyanéni" - Egy gyönyörű kislány! Nézze csak lelkecském! - tartotta oda a kis oázó babát a verítékben úszó Kistrózának. Teri mama készítette a jó meleg fürösztővizet és egykettőre tisztába tették a kis piros, de már nyugodt babát. Aztán odatették anyja mellé. Mindketten jóleső álomba merültek.

Szépen fejlődött a legkisebb Róza. Eleinte anyatejjel élt, de Kistróza már nem nyerte vissza régi életkedvét. Kicsikét, aprókat, szárazköhögést hallatott. Róza mama és a Pápi elég gyakran lejöttek megnézni őket.

- Nagypapa lettem - sugárzott Jókai, és nem számolt, hogy miként. Lelki tisztaságát semmi szánandó szenny nem tudta megérinteni... És a kora? Alig volt harmincéves ekkor.

- Teri mama - szólt Jókainé a tőle inkább fiatalabb, vagy vele egykorú asszonyhoz - elvállalná-e egy-két évre a kislány nevelését, mert itt, a jó levegőn biztosabban tudjuk a sorsát. Az anyját legközelebbi látogatáskor haza visszük, mert úgy látom - vált szomorúvá az anyai hang -, hogy orvosi segítségre szorul.

Kistróza igen keserves szívvel hagyta ott gyermekét, de tudta, hogy jó kezekben, gondos felügyelet alatt marad. És már nem is volt olyan piciny, mert az egy évet betöltötte Váli Mari "borzadállyal" fogadta, hiszen ha ekkor még nem is mondta, de tudott "mindent". Nem sokat találkoztak, mert Kistróza többnyire pihent. Az orvosok véleménye szerint nem kellett komoly bajtól tartani. Arca rózsái újra frissen virítottak és egy kicsit tudott újra jókedvű is lenni, de hol volt a régi vidám Kistróza!

Közeledett a karácsony. Ez mindig olyan csodálatosan szép volt a Jókai családban, még a legnehezebb időkben is. Mari és Kistróza együtt díszítették a mennyezetig érő karácsonyfát, s bár meleg volt a szobában, kettőjük között dermesztő volt a hangulat.

- Mari - törte meg Kistróza a csendet halkan, szinte alázatosan - én most szeretném odaadni az én szeretet-ajándékomat, amikor mamáék nincsenek jelen. Fogadd el tőlem, kérlek.

Mari szeme csodálkozva, hidegen nézett Kistróza után, aki kiment a szobájába a szeretet-ajándékért. Amikor visszatért, szemük találkozott, és meglátta Kistróza szemében az igazgyöngyöket, a könny csillogását. Nem tudott nemet mondani. Egy kis ékszerdobozt nyújtott át. Amikor Mari kinyitotta, talán életében először és utoljára szertettel, meleg öleléssel és könnyel a szemében köszönte meg.

- Köszönöm, Kisróza. Hiszen ez csodaszép. De miért fosztod meg magadat... és- elharapta a szót. A kicsi gyermekre gondolt, akiről neki nem szabad volt tudni - ilyen gyönyörű medalliont és csodálatos mívű függőket még nem láttam.

- Örülök, hogy tetszik neked. Viseld őket egészséggel. És ha kérhetem tőled, engedjen föl közöttünk a merevség. Jaj, nem is tudom magamat látod szépen kifejezni - pirult bele.

Mari magához ölelte ijedtében, mert Kisróza köhögni kezdett.

- Vigyázz Kisróza, kapaszkodj belém. Gyere, pihenj le - és gyöngéden átvezette a szobájába, lefektette, leült mellé és, mesélt, mesélt az ő gyermekkoráról, míglen Kisrózát álomba mesélte.

Aztán egy dermesztői napon napi sétájára hivatkozva lement a Duna partra, bevásárolt, káposztát vett. Nagyon belázasodott már estére. Nem panaszkodott, csak feküdt égő lázban csendesen, nem is igen vették észre, hogy beteg. A távolléte, a szobában maradása sem tűnt fel különösebben, mert utóbb elég gyakran nem jött ki napokig sem. Csak Pápit kérte a szobájába, mikor forró teát vitt be neki Pancsi.

- Pápi ugye olvas nekem egy kicsit? - alig volt hallható a gyöngye hangja.

- Mit olvassak kis lelkem? - kérdezte Pápi gyanútlanul.

- A maga írását, mindegy csak halljam a hangját.

Harmadnapra meghalt Kisróza. Csöndesen, sejtelmesen lépett ki az életből. Az arcszíne - ahogy lánya írásából olvasható, ahogy ő másodszájból hallhatta - olyan furcsa, sötétlilas lett. Mindig a paplanát simogatta. Mire orvost hívtak, halott volt.

Kisróza élt : 24 évet.

Mi történhetett az anyja lelkében? Abban a nemes, meleg szívben, azalatt? Azután? Ki tudja azt? S vajon az agyrém elhallgatott-e végre?

Tévelygés gyümölcse

III. Róza

Átsuhanó árnyék - így nevezte Váli Mari, a későbbi Petiné - II. Rózát. Élete rövid volt és éppenséggel nem örömteli, pedig boldogságérzet bőségesen élt benne, csak lehetősége volt kevés, hogy "hasznosítsa". Halála után, Jókai kérésére és Laborfalvy Róza örömeire, a kicsi III. Rózát hazahozták az ekkor már Magyar utcai lakásba.

Róza Jókai karjába tette a pici lányt:

- Móric! Fogadjuk őt oltalmunkba, legyen aki bennünket ezután is papának és mamának szólít - szemében könny csillogott.

- Kicsi angyalom! Te leszel a mi öreg korunk minden öröme. Legyél olyan szép és jó mint a te új édesanyád - és szeretettel ölelte fél karjával magához a még mindig nagyon szép feleségét.

- Lelkem - szolid, kedves volt a papa hangja - vigyázzunk jobban a mi kis virágunkra. Jobban, mint arra, aki elment tőlünk... Magával vitte kedves vidámságát.

- Szeretted őt Móric? Ugye nagyon szeretted? - fájdalmasan és mégis bizakodva mosolygós volt a kérdés. Már nem volt szívében rejtett félelem, féltékenység.

- Nagyon, nagyon szerettem a mi Kisrózáunkat, és vádoló magunkat Róza, hogy nem adtunk értelmet az életének. Csak pillanatok öröme jutott neki, és azért keservesen fizetett. Ó, hogy fáj nekem, hogy már nincs közöttünk!

A picinyke lány, az alig négy éves szinte megérezte kis lelkében a tragédiát, a gyötrelmet érzését. Az átsuhanó árnyék emberpalántája felsírt a papa és mama összefonódott karjában.

- Papa, mama, ugye ti vagytok az én szüleim? - szelíd nefelejcs-szemeit, madonnás kis arcát félelem és bizakodás ragyogta át. - És már nem kell visszamenni Teji nagymamához és Józsi papóhoz? Ők is szejettek engem, és én is nagyon szejetem őket, de azéjt majd ejvisztek, hogy kicsit odabújjak az én jó nagymamámhoz... Te milyen szép vagy mama - csodálkozott rá a könnyesen mosolygó Róza mamára -, és papa, neked miéjt van szakállad? - és két kicsi kezével selymesen megsimogatta. - Mesélj nekem papa, ugye sokat fogsz mesélni? A Jiska bocijól is mesélj, aki a jó, finom tejcskét adta nekem. Papának fehér a szakáll, nem ilyen szép ajanyos, mint a tiéd - látta, hogy ártatlan csacsogása örömet, boldogságot varázsol a papa és mama jóságos arcára.

- Gyere gyöngyöm a mamához, megyünk csucsukálni - a mama ezen az estén nem lépett föl. Mesélt, sokáig mesélt egy szépséges angyalról, aki a csillagok körül nézi kicsi Rózát.

- Akkoj ő mindig ját engem? És ha jössz vagyok, azt is látja? - félt a hangja, és talán emiatt még inkább sejtített.

- Rossz? Hát miért lenne rossz a kicsi Róza, mondd életem?

- Mejt nagymama mindig úgy szójt, ha méjges volt rám: ne jösszalkodj Józika! Féjek én attól az angyajtól mama...

Talán... talán ezért lett annyira szolid és jóságos, mert mindig félt egy felső, figyelő szemtől? Sokat csetlett-botlott, amikor a mama éppen szerepet tanult, vagy a papa írt.

- Pancsi - kiáltott a mama idegesen -, hol vagy? Gyere gyorsan, vidd ezt a gyereket Nemsoká indulnom kell, és még sok dolgom van. Te pedig ne járkálj folyton a papa után... és engem is hagyj tanulni - ripakodott a megszeppent gyerekekre.

- Ejnye angyalom, légy egy kicsit türelmes - lépett ki papa a dolgozó szobájából és vette ölbe kicsi Rózát.

Csak nagyon kicsit selypített a csöpp lány, talán... talán mert ő is korán kezdett "öreggő" lenni. A titkok megfektése korán gondot okozott számára. - Miért nincs nekem olyan fiatal mamám és papám, mint más gyerekeknek? - talán még a papa kora ellen nem is volt „kifogása”, mert az akkori divat szerint fiatalon bajuszt, szakállt növesztettek a férfiak.

- Mama, ne menj el, ne hagyd itt kicsi Rózát, fájek... fájek - fonta át kis karjával a mama lábát.

- Mitől félsz bogaram? - emelte föl Róza - Hiszen itt van veled papa... Aztán majd Pancsi néni szépen lefektet.

- De te olyan jószagú vagy, olyan jó idebújni hozzád, mama - és befészkelte magát Róza ölébe. - Vigyél magaddal, én is akajok játszani színházat. Igen, akajok!

- Ejnye már - tette le Róza szigorúan -, miket nem mondasz! Akarok! Ilyen rossz gyereket ki látott!

- Most ugye az anyjaj járta, hogy jössz voltam? - szeppent meg a kis aranyos.

- Láta bizony! És még egyszer azt, hogy akarom, meg ne halljam!

Pancsi ekkor este alig tudta megvigasztalni.

- Te játtál már angyalt Pancsi néni? - kérdezte félve.

- Láttam szentem, hogyne láttam volna. Bizony az volt ő, a mi gyönyörű nevető szemű angyalunk - és hangosan sírt a kedves teremtés.

- Akkor még nem volt az égben? És hogy került oda?

- Aludj el életem, és akkor majd megálmodod - takargatta be, és mikor már azt hitte, hogy alszik a kicsi, lábujjhegyen kilopakodott. Aztán amikor a szép angyalarc, amit maga elé képzelt álomba ringatta, papa jött be és vigyázva, szeretettel simogatta a kicsi Rózát.

Sokat levitte papa sétálni.

- Ejfájad a kicsi Józa - és papa máris ölbe vette, dédelgette.

- Ugye papa, te jó embej vagy?

- Ki mondta ezt neked kis lelkem?

- A Pancsi néni. Meg azt is mondta, hogy a mama is jó, meg szép is, csak néha méjges. - Kicsi Rózának nemcsak a szülei, de a keresztanyja is idős volt. Talán ezt a keresztanyját is anyjától örökölte? Sok masnis fekete főkötőben, fidres-fodros sötét ruhában járt. Szerette a gyereket a ... maga módján. Egyszer valamiért szidást kapott mielőtt megérkezett a keresztmama, és éppen sírt. Az öreg hölgy, kezében a tubákos szelencével megkérdezte tőle, hogy miért sír?

- Hadja, maga még nagyon fiatal ahhoz, hogy megéjtse - felelt öregesen. Mert őt is mindig így torkolták le a cselédek, ha érdeklődött valami felnőtt dolgról. És amikor már iskoláskorú lett, magántanár tanította, nehogy megtudja valamiképpen származása titkát. Akkor már elvitték színházba.

Valahogy egy ilyen színházlátogatás előtt elfeledkeztek az ozsonnáztatásáról, és mert akkor a színpad mögött nézték a mamát papával, megkordult a kis gyomra. Beszaladt a színpadra az éppen szerepét mondó anyjához.

- Mama! Kiflit kérek!

Félig botrány, félig komédiába fulladt a jelenet.

Ez a sok titok és titkolózás nem igen volt Laborfalvy előnyére a színészetben. Ő soha nem volt bohém, nem volt közlékeny. Nehezen oldódott, tiszteletet parancsoló

volt. Éppen ezért neki nehezebben engedték meg, hogy homályos dolgok lengjék körül, és éppen ezért egyre nehezebb volt a sorsa.

Nehezen hiszik el, hogy a kicsi Róza az ő és a Jókai gyermeke... mert szinte soha nem hiányzott, vagy csak rövid időkre. Igaz, amilyen életerős, energikus, tőle az is kitelik, hogy egy-két hét alatt lerendezze az anyai örömök elé nézés hosszadalmas ceremóniáját. Nem érdeklik a színházi pletykák, nem is igen barátkozik még a régi jó barátokkal sem.

Szigligetiékkel és Lendvaynéval - aki akkor már Latkóczyné - is ritkán jön össze. Fánikának, Szigligetinének is sok gondja volt a négy gyerekkel, akik még nem repültek ki a családi fészekből. Még előttük sem volt nyitott a kicsi Róza világra jöttének története. A gyerek szépen fejlődött, és nagyon jól tanult. Egy Bacsó nevű fiatal tanár volt a nevelője, aki nem győzte szorgalmát, éles eszt eleget dicsérni.

Ügyesen zongorázott, de legnagyobb tehetsége a festészethez volt. Váli Mari néneje talán éppen ezért "bocsátotta" meg a létezését.

- Eszem azt az ügyes kis kezedet, be szépen bánsz a rajzszerekkel - dicsérte Mari néni, ahányszor eljött. Lehetőleg olyankor, mikor mama a színházban volt. Ő nehezen tudta „megemészteni” ezt a gyors, és a Jókai család ellenére kötött házasságot. Nagybátyjáért változatlanul és egyre büszkébben rajongott, de kicsi Rózát csak elviselte. Kritikusan és mindig előítélettel.

Megírta memoárját, amely azért említésre méltó, mert hosszú ideig a „valóság tükréként” fogadták el, és ez sok félreértésre adott okot, bár a kézirat halála után sokáig kiadatlan maradt. A Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött önéletrajz fő részei 1952-ben nyilvánosságra kerültek, sajnos egyes részletekben hitelesítés nélkül. A szakértők előtt azonban egyre jobban tisztázódtak az igaztalan rágalmak.

A kicsi Róza egyre jobban nyiladozó művész-lelkecskéje nagyon fogékony volt minden szép iránt. A vitrin tárgyait sorban végiggyönyörködte, újra és újra. Fejtegeti, hogy mi micsoda! Különösen a kínai szekrényke oldalára lakkozott jelenet köti le a figyelmét. Egyébként az egész lakás egy csodálatos műgyűjteményt képezett.

Laborfalvy mindent-mindent megvett, ami szemének gyönyörködtető, ízlésének kedves volt. Bizony, ez sok pénzt elvitt a „konyháról”, gyűjtőszenvédelye pedig egyre nőtt. Aztán sok mindent el is ajándékozott, úgyhogy halála után jó, ha harmada megmaradt a gyűjteményének.

A kislánynak tehát volt alkalmja és lehetősége a rejtelmek világában kutatni, és egyre rejtelmesebb lett előtte az ő világajötte. Mert hiszen a személyzet is találgatott, és félmondatok eljutottak hozzá.

Mivel egyre gyakrabban jár színházba, így hamar megismerkedik a szerelem fogalmával. Hétéves korában azt hiszi, hogy ő már kész nő, és illik neki szerelmesnek lenni. Így lett „szerelmes” a Jókai villa közelében lakó egyik állatorvos-növendékbe, aki feltételezhetően Jókaiéknál kezdte a „praktizálást”, ahol egész seregnyi jószág volt. Ez volt a kicsi Róza játék-korszaka. Rengeteg játékkal halmozza el a mama is és papa is, különösen a papa.

- Mama - nyöszörgött, mikor egyik este hazatért mama a színházból és mint minden este, besurrant megnézni az alvó gyereket, - mamuskám nekem nagyon fáj itt - és a kis nyakára mutat.

- Torokgyík... Ó egek! - rémül meg Róza mama. Még akkor este, azonnal orvost hoznak.

- Könnyű kis meghülés, de egy pár napig ne engedjék ki a gyereket. Feküdjön, teáztassák, és szedje be rendszeresen a fölirt gyógyszert - nyugtatta meg az aggódó Jókai párt.

Ekkor sokat nézi az ágyszekrényke mellett álló lámpaernyőt, amelyen egy Watteau kompozíció van. Így bűvöli a szépség. Azt is meghallja, mikor kárpálják a szüleit, amiért őt elkényeztetik. Különösen Váli Mari néni és a félelmetes öreg néni, akiket változatlanul még mindig megtűr maga körül Róza. „Miért rontják el ezt a gyereket? Neki mindent szabad? Már megint új játék! Hiszen örüljön, hogy itt lehet! Micsoda szerencse ez neki!” Aztán az egyik cselédlány olyanokat suttog neki, hogy:

- A maga mamája kicsi Róza egy csudaszép angyal volt. – Jaj, tán nem az, aki az égből vigyázza? Akkor bizony ő elveszett, hiszen nem mindig jó. A minap is leesett a létráról, majd’ kezét-lábát törte. Csak az Isten őrizte!

És azt is meghallotta, amikor két cselédlány vihogva suttogta:

- Ennek a szegény kicsi Rózának lány volt az anyja, tudod-e?

- Nahát! Te miket tudsz! Ki mondta ezt neked? Hát nem a nagyságos művésznő gyereke ez a kisangyal?

- Dehogyan az, valami távoli rokona, de olyat is mondanak, hogy az elhalt lányának a gyereke.

Ezt véletlenül, megbújva hallgatta végig a szegény, ártatlan kis lélek. Akkor a mama nem is a mama? - észleli fájdalommal. De a macskák, a szelídített kis veréb nem adnak magyarázatot. Még a papagájok sem, pedig tudvalevő, hogy „jó formában” azok sokszor sok mindent kibeszélnek. De erről a titokról csak mondattöredékek jutnak el a kisgyerek füléhez.

És ahogy nő, annál sürűbben figyeli a nagy szoba falán függő Váli Mari által festett gyönyörű női arcot.

- Ki ez a szép néni? - kérdezi papától, mert hozzá több a bizalma.

- Ez, ez egy tanulmánykép lelkem galambom - magyarázza papa sután, mert a hazugság még ha kegyes is, nem kenyere.

- Öreg vagyok én már - érzi a kilenc éves gyermek. Többet és mégis semmit sem tud. Jókai gyakran megsimogatja, magához vonja, mesél neki még a könyveiről is. Petőfi-versekre tanítja. Fogékony a versek iránt, és Petőfiért, a halhatatlanért rajong. Papa sokat beszél róla, és olyankor mindig könnyes a szeme.

Egyszer észreveszi, amikor a mama a haját festi, pedig azt teljes titokban csinálja, hogy senki ne lássa. Igen furcsa története van a mama korai öszülésének, de a kicsi Róza ezt még nem tudja. Amikor 1848. október 6-át írtak, papa, mármint Jókai a felesége hősies segítségével a Bükkben, Tardonán bujdosott. Pesten kimondták rá a halálos ítéletet. Tudta ezt Róza... Azt is, hogy hol van a férje, de hol lehetett akkor bárki is biztonságban? A színházba sietett délelőtt próbára. Borús, szomorú, lucskos őszi nap volt. Tolókocsi haladt el mellette, amilyeneken a levágott marhákat szokták szállítani. Sötét takaróval volt letakarva. Ahogy elhaladt a kocsi mellett, meglátta az egyik mártírhálált halt szent, mezítelen lábát. Az uram - rémült fel benne a gondolat. Ezt a napot követő éjszakán Laborfalvy Rózának teljesen megöszült ébenfekete haja. De színésznő volt, erről senki sem tudhatott. Azóta festette - és mindig titokban - a haját.

Így hát most már kicsi Róza is tudja, hogy a mama haja nem is lenne fekete, ha valamivel be nem kenné. De nem szólt. Soha semmit nem kérdez, már régen leszokott róla. Igaz választ úgysem kap, ezt tudja jól. Ez időben volt az, hogy papa egy őrnagy barátja, aki a forradalmat végigharcolta, visszamaradt betegségből adódóan halálos beteg lett. Papát magához hívatta és megkérte, hogy legyen az apátlan-anyátlan

kislányának és kisfiának a gyámja. A gyerekek intézetben nőttek fel. A kislány színtanodát végzett.

És ahogy múltak az évek, papa komolyan vette a gyermekek neveltetését, és sokat találkozott, a csodálatosan szép nevelt, illetve gyámleányával. Egymásba szerettek... kikerülhetetlenül. Jókai 40-45 év közötti poétikus-szép, sudár férfi volt, így elképzelhető, hogy szerelemre lobbantotta a 18 éves leányszívet. Már-már azon gondolkodott Jókai, hogy elválik, és elveszi a gyönyörű fiatal lányt. A lány köhögött és Jókai elhelyezte a füredi szanatóriumban. Felesége mit sem sejtett. De hogy tudott Jókai, az örök tiszta lélek így titkolózni? Csak a lánynak írott szerelmeslevelet sikerült elfogni egy gyanakvónak, aki azonnal elküldte a feleségének. Milyen csodálatosan szép, de Rózának annál keserűbb levelek lehettek azok? A lány igazán szerette-e, vagy csak híres férjet akart? Ez a sír rejtélye már. De valahogy úgy megilletné Jókait ez a szép, bár szomorú regény, ez a romantikus szerelem. Sajnos nagyon fájdalmas lehetett Jókainénak, hiszen éppen ő félt a nagy korkülönbségtől. Jókai a levélben arról is panaszkodott a leánynak, hogy a felesége túl koros hozzá, kínozza a féltékenységgel.

Mi lehetett ez az olvasmány ennek a büszke, kemény, az urát annyira szerető asszonynak? Alig lehet elképzelni. És a szemei? Milyenek lehettek? Még aznap el akarta hagyni kicsi Rózával a házat, és másnap beadni a válópert. Mint sokszor, az álmodó emberek, akik megrémülnek, amint az álom valóság lesz, Jókai is megijedt, összetört.

Megijedt a jövőtől. Megérezte, hogy neki nem az a föladata ezen a földön, hogy boldog legyen, hanem hogy írjon. Nagyon sokat írjon, misszióját teljesítse, és azt is tudta, hogy felesége nélkül csak félember volna. Mellette jutott fel ilyen magasra, és mellette tudja ezt a magasságot meg is tartani. Térden állva könyörgött, amíg az asszony meg nem bocsátott. Akkor az ölébe kapta örömeiben és táncolt, forgott vele.

Jókai sietve szakított a lánnyal, aki egy év alatt meghalt tüdővészben. Talán a szakítás siettetette volna a halált? Ki tudja? Három év múlva a fivére is követte, de előbb teljesen elzüllött. Ebben az időben történt az is, hogy Jókainé előtt az utcán egy fiatal színésznő letérdepelt kis gyermekével a karján. Ruhája szegélyét csókolta és segítségét kérte. Jókainé könnyezve hozta haza otthonába és szinte a fél ruhatárát odaajándékozta, fehérneműket varratott a színésznőcskének.

Egy szép napon aztán a hölgy – megszökött. Gondosan magával vitte a hercegnői ruhatárát, amit kapott. Helyébe otthagya a másfél éves süketnéma kislányát, aki sokáig nem volt szobatiszta.

Kicsi Róza, aki ekkor már nem is volt olyan kicsi, 12 éves volt, sokat szenvedett, hiszen az állatok, ez a szegény gyerek, a sok vendégeskedő öregasszony. nemcsak a légkört, de a levegőt is kellemetlenné tették. Jókainé vénasszonyai ... akik körülötte hemzsegték. Granach ecsetére méltó társaság volt úgy együtt. És ekkor derült égből villámcsapás! Megjelent a lapokban a hír - Jókainé tudta nélkül -, hogy előrehaladott korára való tekintettel megvált a színháztól. És az igazgatóság nem sietett helyesbíteni, sem Jókainét nem kérték föl erre. Kitecsékelés a legbrutálisabb formában. Halálos dőfés vidámabb, könnyebb, kevésbé önérzetes kedélynek is - hát még neki! Levonta a konzekvenciát. Ettől kezdve teljesen emberkerülő lett. Csak az állatait és a védenecit, az öregasszonyokat és szegényeket engedte maga köré. Ötven éves volt ekkor.

Ilyen körülmények között és ilyen környezetben nőtt a kicsi Róza. Csoda hát, hogy a körülötte terjengő titok, a sok szomorúság láttán ő maga is merengő lett?

Papa viszont ettől az időtől kezdve még többet volt kicsi Rózával. Sokat foglalkoztak a természettudománnyal, amit messze módfelett gyűlölt, hiszen ő nem sokat értett hozzá. Roppant kedves volt, mikor haragjában afelett, hogy az ura és a

gyerek ilyen „ostobaságokkal” töltik az időt ahelyett, hogy komoly tudománnyal foglalkoznának.

- No, csak tanuljátok megint az infuzóriák anatómiáját - hol hallotta ezt mint gúnyszót alkalmazni, azt Isten se tudja – most már mindketten kicsik lettetek, hiszen meséltek valótlan dolgokat - és elviharzott főzni, ami harmadik nagyobb szenvedélye volt. Első a művészet, a színház. Második a gyűjtőszenvédele. Volt úgy, hogy tizenhat fogásos ebédet főzött. Minek? Kinek? Az öregeknek és szegényeknek. És a kávéja, ahogy főtt az a kávé! Volt egy vegyi lombikja, hosszú nyakú, abban forrott épp másfél óráig. Minden reggel pontban öt órakor fel kellett kelni az egész háznak. Papát kivéve!!! Körülülték a masinát, télen gyertyával, vacogva és ájtatosan várni, míg elkészül a barna csoda. Akkor aztán kiöntötte a varázsfolyadékot, papát pedig felköltötték, hogy azonnal, frissiben élvezhesse.

Róza 12 éves korától a kávépörkölés tisztségét látta el. Nagy feladat volt! Egyenletesen pörkölni, itatóspapírral megszáritani előtte, nehogy kiizzadjanak. Aztán fűjni, míg a külső vékony hártájára el nem repül és végre tompa, egyöntetű világosbarnára nem pirul. De az aztán KÁVÉ volt, nagy betűkkel írva. És a poharak, amiből itták! Főleg papáé és mamáé, szinte tiszteletet parancsoltak. Serlegszerű nagy talpas poharak, „olyan komolyan és méltóságteljesen, de azért jóakarattal, ha meg merném szólítani őket, felelnének” - gondolta a kicsi Róza.

A kislány ahogy nőtt, egyre gyakrabban nézegette a Váli Mari néni által festett, úgynevezett tanulmányfejet. Lassan-lassan addig kutatózott, hogy óhatatlanul is megtudta, az édesanyját ábrázolja a kép. De nem szólt. Senkinek! Ő szeretettel nézett rá arról a képről. Aztán, amikor 18 éves lett, hivatalosan is adoptáltatta mama és papa. Semmi sem változott, addig is Jókai Róza volt a neve. Akkor kicsi Róza megmondta, hogy tudja az igazságot, de ez az ő nagy szeretetén semmit sem változtat. Papát, mamát mélységesen és örökké szereti.

„És őszintén, nyilvánosan is beszélhattunk ettől kezdve kisanyámról - Kiszóráról, s már én sem voltam kicsi Róza - emlékszik egyik feljegyzésében Jókai Róza -, ezért hát Mikszáth Kálmán bácsi, aki tudott családi történetükről, Laborfalvy Rózákat I. Rózáknak, kisanyámat (persze már halála után jóval) II. Rózáknak és engem, a „kicsit” III. Rózáknak nevezett el. Így derült fény sokak előtt most már az én 'létrejöttömről'.”

- Egyre jobban, ügyesebben kezeled az ecsetet kisbogarom - állt meg papa egy-egy alkalommal a háta mögött, midőn igen nagy szorgalommal és figyelemmel festett immáron III. Róza. - Ezt a gyereket képességei szerint taníttatni kell - mondta feleségének.

- Te tudod lelkem, hiszen te is ébresztetted föl benne az ecset utáni vágyat, midőn tetted Kiszórával is - nézett vissza fátyolos szemmel a múltba.

- Készülj szentem, elviszlek holnap Székely Bertalanhoz a Mintarajz Iskolába. Már beszéltem vele és kíváncsi a tehetségedre. Én hiszek benned gyermekem, - papa hangja szinte varázslatosan hatott.

Ha kevésbé értett volna III. Róza az ecsetkezeléshez, papa szuggesztív hatása váltotta volna ki a tehetségét. Ez szinte egészen bizonyos!

A másnap! Nagy eseményszámba ment. Papa, miután túl voltak a formaságokon, elmondott mindent Székelynek, amit leánya tehetségéről ő, a laikus megítélt. III. Róza szinte hipnotizáltan nézte a csodálatos embert. Leonardo lényét - mert hiszen szinte döbbenetesen azt a benyomást kelti, mintha a nagy halhatatlant látná, még tekintetéből is Leonardo tekintete csillant rá. Bizonytalan, de széles, kifejező gesztusokkal beszélt, és erősen kevert 3-4 nyelvet a magyarral. Főleg a

németet. Hatalmas homlokára volt írva egész lelke: tudás, keserűség, szarkazmus, analízis, amellet romantika, hazaszeretet, örök vágy a szép után, közöny a józan anyagi előnyök iránt. Minden vibrált, sugározott, glóriát font a nagy, tagbaszakadt, nehézkes járású öregúr lobogó, őszfürtös feje köré.

És ez a nagydarab férfi majdnem olyan életet élt, mint Szent Imre királyfi. Házasság volt ugyan és három gyermek apja, de tán ez volt az egyetlen kizökkenés aszkéta életében. A nők, mint olyanok, számára nem léteztek. Ha valamelyik modellen igazítani akart egy mozdulatot, csak az ecset nyelével tette. Majdnem minden kompozíció-korrigáláskor így fejezte ki magát III. Rózával kapcsolatban: Jó kai kisasszonynak van a legtöbb spiritusza. Azt hiszem, óriási kompozitőr lesz. Mindenkit „besorolt” egy-két óra után. Kevés tanítványából nézte ki a jó portréistát. És III. Róza valóban tehetséges volt. Kedvenc témája: vágató lovak felvázolása. Valahogy ez jellemző is Székely tanítási módszerére.

Csodát akart tenni. Már az első éves növendékeknek beadagolta a régi mesterek festési módszerét, technikai eljárásait. Egész kis bibliotékája volt, amelynek minden részét a legapróbb részletességig kielemezett. A legnagyobb mesterek művészi életeredményét egyenesen injekció formájában akarta akár ügyetlen, fejletlen, fegyelmezetlen agyakba is beoltani.

Lassú tüzével, vagy inkább parázsával akart gyors lobogást gyűjtani. Kedvenc tanítványainak - közöttük III. Rózának is - szabad volt a műtermébe is ellátogatni, megnézni legújabb munkáit. A sarokba eldugva fedezték föl ezek a kedvencek egy alkalommal egyik remekművét. Csodás, ragyogó színű, friss, lendületes, erős impresszionista szemléletű tájképét.

- Átfestem - mondta egyszerűen.

- Ne tegye tanár úr, állítsa ki, meglátja milyen óriási sikere lesz.

Keserűen nevetett:

- Nem kell az senkinek. Nem értik. Majd talán a halálom után. - Pár nap múlva átfestve, átlazírozva nyoma sem volt a csodás frissességnek. Hány képét „temette el”, festette át csak az alatt a rövid három év alatt, míg III. Róza a tanítványa volt. Milyen csodálatos vázlatokat készített az Opera amorette-frízeihez bűbájos, naív, puha, akvarell vagy tempera megoldással. Az eredetiek is gyönyörűek, de azok milyenek lettek volna. Hová tette? Elégette? Eldobta? Ki tudna erre feleletet adni? Töprengett, agyonkomponált, pedig minden erő, tudás élt benne. Nem adta ki magából, nevelni akart, nagyokat, halhatatlanokat. Itt vesztett.

- Papa! - robbant haza egyik alkalommal III. Róza - Képzeld papa, a tanár úr az én merengő nő kompozíciót tartotta a legjobbnak.

- Vázlatodat talán kicsim, - javított finoman papa Róza túláradásán.

- Igen, igen, de kompozíciót kér és ki lesz állítva. Tudja papa, egy tűzbe bámuló parasztnyecske képet kellett felvázolni. És most nagy gond, hogy miként is oldjam meg a háttérrel. Segítsen papa - lázban éget a szép arca.

- Szavakkal, tanáccsal segítsek lelkem, de az ecset kezelése rád vár.

- Legyen egy csomó rőzse... - de papa közbevetett

- Jó, és rajta egy alvó macska - fejezte be a gondolatot. - No de - ebből adódott a konfliktus. A tanár úr, mint témát jónak látta ugyan, de a főalakok, melyeket a vázlatról csak át kellett „tenni”, az alak, a tűz, minden két hét alatt kész lett. A rőzsével hónapokig kínlódott, mert minden egyes darab fának geometriai pontossággal egy bizonyos meghatározott vonalban kellett feküdnie. A macska is szerencsésen elkészült mindez csekély hat hónap alatt, de - ez III. Róza személyes feljegyzésével

bizonyított! - a macska farkának hajlatát, azt, hogy jobbra, vagy balra dőljön, nem tudták eldönteni, hogy a kompozíció kifogástalan legyen!

Végre eljött a kiállítás ideje. A kép azonban nem készült el, így hát nem került kiállításra. Azt a fogalmat „merengő nő” mint kuriózumot emlegette az osztály. Székely tanár úr Lotzot rajongásig szerette. Pedig miközben ő tehetségtelen tanítványokkal küszködött, Lotznak csak úgy hulltak az ölébe a megrendelések. Tehetségük egyirányú volt, de szerencsájuk különböző. Zichyt is nagyon elismerte. Csak Munkácsy volt a vörös posztó. Fájt, a megalázásig fájt beteg lelkének, aki olyan keserves verejtékkal teremti csodálatos képeit, hogy azalatt, míg ő éjszakákat átvirraszt, valaki tépelődés nélkül, vulkán módjára csak úgy ontja, löki ki magából a képeket. Nem, nem volt irigy, hiszen legjobb ismerője, szeretett tanítványa, III. Róza hamisítatlan sorai ezek.

Aztán mikor befejezte itthon a Mintarajz Iskolát, papa Münchenbe küldte Székely tanár úr javaslatára. Küldte? Elkísérte Liezen-Mayer Sándorhoz, aki magyarsága mellett mindig hitet tett. Nagy Don Juan hírében állt. Papa és mama aggódott is egy kicsit, talán azért is kísérte el első, külföldi útjára szeretett leányát. III. Róza már napokkal előtte csupa izgalom volt. Félt önmagától, Liezen-Mayertől. És eljött a nagy találkozás!

Micsoda csalódás! Az elképzelt fiatal lovag helyett egy ötven év körüli vadkan, egy Mefisztó-képű, katonás tartású úr fogadta őket. A formaságokon túl III. Róza nem önthette ki papának a nagy „zuhanást”, pedig futni akart, nem nyerte meg rokonszenvét a jövődöbeli mester. Másodszori találkozásra már érezte III. Róza, hogy óriásit tévedett emberismeretben. Már nem látta torz képűnek, sőt egyre inkább felfedezett rajta valami kellemesen elbájolót. Nem, nem a nő szemével.

Tisztelettel, bizalommal, ragaszkodással lett teli a lelke a nagy művész, az öregedő, jó ember iránt, aki - hite szerint - belelát az ember lelkének legelrejtettebb, legtitkosabb zugába is, kitalál mindent.

Eltelt az egy év III. Róza haza utazott. Mamán akkor már látszott nemcsak az öregedés, de a betegség nyoma is, amellyel keményen viaskodott, a székely asszony keménységével. III. Róza sokat „gyakorolt” otthon is kedve szerint. Elérkezett az indulás, a második év kezdete. Papa soha nem volt ideges, de ha utazott, vagy valakit kísért, akkor szinte lázban égett. Már jó egy órával korábban kint voltak a Keleti Indóházban, és leányával karonfogva sétálgatott a peronon, beszélgetve. Egyszer csak szembe jött velük három művészhajú-szakállú fiatalember. Papát mind a három mély tisztelettel üdvözölte és ő bemutatta leányának őket.

- Bemutatom neked leányom Vágó Pál és Roskovits Ignác urakat - aztán rámutatott a harmadik fiúra - ez pedig kedves leányom Paczka Ferenc - de mielőtt a fiatalember tiltakozhatott volna, Róza mosolyogva kijavította Papát.

- Nem papa, ez Feszty Árpád - pontosan így történt a megismerkedés. Feszty arca felragyogott. Jólesett neki, hogy a szép és híres-tehetséges Jókai Róza nemcsak látásból ismeri, de meg is ismeri. Jókai vidám félreértése megteremtette a derűs hangulatot. Jót nevettek rajta, és beszélgetve, most már közösen sétálni kezdtek. Még jó húsz perc volt az indulásig. Jókai Vágó Pállal és Roskovits Ignáccal sétált, Róza pedig Fesztyvel. Első beszélgetésük, mint a villám, úgy kísérté III. Rózát Münchenig. Közös tanárokról - hiszen Feszty is müncheni diák volt -, képekről, melyeket mindketten láttak - folyt a szó. Repült az idő, búcsúzni kellett. Vágó és Roskovits, Rózával együtt vonatra szállt. Feszty tisztelettudóan elkészönt tőlük.

Róza mamát már többé nem látta. Nem mutatta betegségét, félt a sajnálkozástól. Nem akart meghalni. Erős hittel bízott az életben, pedig soha nem volt

tehetsége a boldogsághoz. Szép családi élet, imádott férj, siker, jó anyagi körülmény. Sógora Hurai doktor mindennapos volt a háznál. És ebben az időben már csak ő volt az egyetlen látogató, mert mama teljesen emberkerülő lett, amint egyre betegbben vonszolta magát. Vonszolta? Tagadta! Gyakorta eljárt színházba. Ez kínoztta és vonzotta. Elmúlása nehéz volt. Két napig tartott. Végül a székely vér fölött úrrá lett a halál. Sok szegénye siratta családján és tisztelőin kívül. Anyját vesztette benne ember, állat, minden, ami vagy aki el volt nyomva, szenvedett.

III. Róza még ezt a második évet befejezte Münchenben, aztán végleg hazajött. Most már ő a III., az egyetlen Róza élt csak. Micsoda életrajzi különbség a - tulajdonképpen mindhárom - Laborfalvy Benke Róza sorsa! Most már nyugodtan elmaradhat a „királyi” III. megkülönböztetés. Ezután III. Róza szimplán Róza lesz.

München mindenképpen jót tett neki. A gyerekkori rémségek alól való felszabadulást jelentette. Nem maga a város, hanem maga a művészet, annak levegője. Később képek sorával bizonyította is tehetségét, de amikor férjhez ment Feszty Árpádhoz, az első és egyetlen, soha meg nem bánt csodálatos szerelméhez, aki nemcsak ura, de parancsolója is lett, és akinek „szépséges parancsát” mindig szeretettel teljesítette megkérdőjelezhetetlen hittel és bizalommal. Mikor férjhez ment hozzá, le kellett mondani az ecsetről és ezt addig meg is tartotta, amíg csak az ura nem kérte, hogy legyen segítőtársa a festészetben is.

S a kettőn túl: a modern lélektant is érdeklő memoárjai is elismerést érdemelnek! Különösen Liezen-Mayer egyéniségét írta le színesen Akik elmentek című könyvében, amiből sajnos talán „utánnyomat” sohasem készült. Zárt világából kimozdulva akkor tudta meg igazán, hogy milyenek az emberek, mikor Münchenbe került, amely emberismeretének iskolájává lett, s a németalföldi klasszikusok képeinek sötétarany pompájában, meg Böcklin görög derűjében veszítette el gyermekkori félelmes szorongásait, s vált erős, egészséges emberré. Feszty sorsa tragikus lett volna egy tört lélek mellett. Szerencsére a gyermekkori emlékek nem hagytak olyan nyomot, amik idővel nem gyógyultak volna be. Egymást egészségesen kiegészítették. Gyermekkori sérelmeit nem fordította a világ felé gyűlölettel. Tudta, hogy az indóházi találkozás megismétlődik. Ezt már Münchenben is érezte, de hogy mikor és miként találkoztak újra, ezt homály fedi.

Csak az igaz, hogy 1889. március 15-én, amikor a Petőfi téren a nagy tömeg közepette Jókai beszélt - néhány futólagos találkozás után, talán a vonatra várakozáskori romantikus bemutatás hatásától fűtve, kérte meg Róza kezét.

- Ó, Róza... nekünk ez a március tizenötödike legyen kétszeres ünnep. Nemcsak a nemzet ünnepe, de a mi lelki találkozásunk örömunnepe is ez a nap. Kérem, legyen a feleségem - ünnepélyes hangja és a papa szárnyaló beszéde örökérvényűvé, örökseppé tette a lánykérést életük végéig. Feszty érezte, hogy Róza neki való feleség. Szép, tiszta és nemes lélek. Eszes, művelt, és ami a legfontosabb: lehet vele képekről beszélni.

Róza és Árpád

Róza a művészpályáról már akkor lemondott, mikor hazajött, hogy Jókait ápolja. A kettőt nem lehet összeegyeztetni – mondta. - Túlágosan szeretem a művészetet, hogy ne egészen annak éljek, és túlágosan szeretem a papát ahhoz, hogy elhagyjam a művészetért. Ebben a nehéz kérdésben csak a lelkiismeret szavára hallgatok, ami pedig azt parancsolta: maradj papa mellett.

- Fogadott lánya vagyok, oly jó hozzám, mint a legjobb édesapa, kétszeresen hálás kell, hogy legyek neki.

Furcsa a férfi önzés. Feszty Árpád utóbb bevallotta, hogyha Róza a palettát választja, nem vette volna el feleségül.

- Így jó, hogy ugyanilyen művészlélek, mint én, ugyanúgy a festő szemével lássa a világot, de ne legyen alkotó egyéniség. Olvadjon be az én művészetembe, mint az árnyékom, legyen mindig mellettem, mint a múzsám, az ihlettel. Lelkesítsen ha kell, de tudjon ülni órákon át csendesen a műteremben, a közelemben.

Róza vállalta az árnyék szerepét szerelméért. Férfiban, nőben vannak típusok, akik az első látásból kitörő, örökké feledhetetlen első szerelemre vannak hangolva. Ilyen volt ő is. Megmaradt emlékében a Keleti Indóház peronján látott ragyogó fekete szemű művész alakja, és ez kísérté innen Münchenbe is... Nagyon boldogok voltak.

Csak egy sötét felhő volt fejük fölött: mi lesz ha megtudja Myria (Jászai Mari), akinek Feszty évek óta udvarolt? Félt a botránytól, a jelenettől. Mivel már ő is nagyon szeretett, tudta milyen érzés nagyon szeretni valakit, és tudta, hogy Jászaitól nehéz lesz a szabadulás.

Róza már-már ott tartott, hogy sajnálatból Jászai iránt, szakít Feszty Árpáddal. Megkéri papát, utazzanak el valahová, feledni Árpádot. Ekkor lépett közbe Jászai. Vasárnap délután volt. Róza egyedül volt otthon. Apja a Klubban kártyázott. Csengettek. Róza sietve nyitott ajtót, azt hitte Káldy Gizella jött, legjobb barátnője, akit várt. Megdermedve ismerte fel az ajtóban Jászait. Fekete ruhában, tragikus arccal, mint maga a végzet állt, és merészen nézte Rózát. Aztán anélkül, hogy hívást várna lassan, méltóságteljesen, de szinte fenyegető léptekkel ment be a lakásba, egyenesen Róza szobájába:

- Róza... beszélnem kell veled!

- Kérlek, itt vagyok.

- De nem itt, hanem nálam.

Rózával fordult egyet a világ. Nincs itthon senki, aki segítségére jöhetne. Egyedül van, teljesen kiszolgáltatva Myria indulatainak. Kiabáljon? Nem! Ez közönséges volna, meg ereje sincs hozzá. Azt mondja: nem megyek! A másik gyávanak nevezné, kikacagná. Egyszerre az a sötét, mélytűzű szempár nézett rá, az anyja szeme és a Laborfalvy vére szólalt meg benne, aki egy férfi erejével és bátorságával állt Jókai mellett a szabadságharc után, és kimentette őt a bujdosásból. Kibékítette családjával és újból a teremtés, a toll mellé ültette.

- Megyek Myria - felelte és indultak. Ez a Sándor utcai házban történt, amely szemben állt a Vas utcával, ahol talán ma is meg van az az udvar fölötti folyosó, amelyiken szerencsére ott állott az egyik ismerős szomszédasszony, és akinek odasúgta:

- Fusson át Káldyékhoz. Giza azonnal jöjjön ide, s ha másfél óra múlva nem vagyok itthon, keressenek Jászainál - és sietve követte Jászait, aki előtte ment. Hamar

elérték Jászai lakását és bementek. Jászai bezárta az ajtót és bevezette Rózát a szobába. Az íróasztalhoz lépett, kivett a fiókból egy revolvert, arra rátette a kezét és úgy beszélt:

- Gonosz és kegyetlen vagy, Róza. Te igazán nem is szereted Árpádot, hiszen tudtál a mi kettőnk közötti szerelemről, és igaz szerelemmel ezt megbocsátani nem lehet. Tudtad, hiszen mindenki tud róla, nem titok. És most te jöttél és tönkre akarod tenni Árpádot és engem is. Van neked szíved?

Róza remegett, de igyekezett jól palástolni felindulását... Hiszen minden szó kegyetlen rágalom. Ekkor.... hogy mit olvashatott le Myria az arcáról?... Hirtelen Róza elé térdelt, átölelte és úgy könnyögött.

- Bocsáss meg a vádakért, Róza. De hát a szerelem, a féltés elvette az eszemet. Könyörgöm, mondj le Árpádról! - a revolver a kezében volt. Róza igyekezett hidegvérét megtartani, szeme a revolvert tartó kézen volt. Aztán, mikor kifáradt Myria ettől a tragikus jelenettől, amit ez egyszer nagyon is hitelesen, szenvedéllyel és szenvedéssel valóban átélt, megszólalt csöndesen Róza:

- Myria! Ez úgysem tőlünk függ. Sem tőled, sem tőlem. Ezt Árpád fogja eldönteni. Az erőszakosság megkeményítette Rózát, aki korábban saját akaratából, Jászai iránti sajnálatból akart lemondani Árpádról. Percekig tartó csend... Mintha drámaíró rendezte volna e jelenetet. Csengetés! Giza! - oldódott Róza lelke. Myria ment ajtót nyitni. A csengetés ismétlődött, már türelmetlenül. Myria előtt Árpád állt.

- Hol van Róza? - kérdezte izgatottan. Mi mehetett végbe Jászaiban, ki tudná? Talán érezte, hogy groteszkül cselekedett, vagy félt Árpád haragjától?

- Nézd Árpád... Micsoda öröm, a mi kedves Rózánk van itt. Nagyon jól elbeszélgettünk - mondta végül szerepet cserélve nyájasan, kedvesen. De Róza halott fehérarcáról leolvasta Árpád a valóságot. Nem szólt. Soha többé nem találkozott ezután Jászaival.

Kitérő, a Jászai-Feszty idillre

A Jászaival tartó, több mint tíz éves szerelem emlékeit főként az előszóbeli hagyomány őrizte meg. Igaz ugyan, hogy Jászai több mint száz levelet írt Fesztynek, akit ógyallai visszavonulásai alkalmával így „látogatott”, ám szakításuk idején azokat visszakérte, és a Feszty által hozzá írott kevés levéllel együtt megsemmisítette. De ne vágjunk a dolgok elé...

Jászai, a nagy tragika ekkor már túl volt Kassai Vidor komikussal kötött házasságán. A hatalmas érzelmű és szenvedélyes színészasszony fokról fokra hidegült el az egyre türelmetlenebb és gunyorosabb férjétől, kinek terhére volt felesége oroszlán-ereje és szerelme. Felesége zsenijét is nehezen viselte ez az izgága, ám jó színész.

Jászai 1850-ben született - hat évvel korábban Feszty Árpádtól.

Visszatérve még Kassaihoz, a férjhez: Kassai, a kisebb egyéniségek gúnyos közönyével reagált felesége karrierjének emelkedésére, aki ijesztő lángelme volt, szinte világított. Neki, a nagyasszonynak, a fejek fölé emelkedettnek szüksége volt valakire, aki nem akaszkodott minden idejére, s ez - Feszty volt, aki fiatalos szépségével meghódította és megértette, bámulta Jászai ragyogását, s mint lovag, gavallér volt. Aztán... aztán ez a szerelem is összeomlott. Ezidőtájt Jászainak volt egy fura bizalmasa, aki szinte barátnőnek számított, a masamód Mihálsi Mimi. Hozzá írott leveleiben megemlíti Fesztyt, de nem lényegesen. Pedig szerelem volt a javából, Jászai részéről parázs tűzzel! A szerelem és a pénz. Ez utóbbihoz még kevesebbet értett. Hamuvá lett minden összeg, s a többhöz több kellett. Nem értett hozzá, nem tudta megbecsülni. Pedig hát, gázsija mellett Feszty is erősen segítette.

Jászai, Prielle Kornéliához írott egyik, dátum nélküli levele:

„Az Istenért Asszonyom! Ha bajom talál történni, gátold meg Árpádka megkárosodását! Most is 1200 forintot adott és 1800-ért jót állt. Most látom, milyen kegyetlen vagyok, hogy ennyit elfogadtam tőle. Mindenem, rossz vég esetére, az övé - Ne feledd! Ölel: Jászaid.”

Ez a levél, feltevés szerint a 80-as évek második felében íródott. A kevés megmaradt levél alapján kétségtelen, hogy Jászai előbb-utóbb férjhez szándékozott menni Feszty Árpádhoz. Különösen kapcsolatuk utolsó éveiben vált ez nyilvánvalóvá. Az eléjük gördülő családi akadályokat is át akarta törni ez a nagy akaratú asszony. Kereste a Feszty lányokkal való kapcsolatot, de a Feszty család nem találta Árpádhoz illőnek - aki elismerte Jászai csodás érzelmeit -, de Jászai nem volt számára a feleségideál.

Az élettárs képét felidéző szerelem Jókai Rózával jött el számára.

Együtt egymásért

Árpád ezután lázasan siettette az esküvőt. Róza félve az újabb bonyodalmaktól, elutazott, a Fiume melletti Suskára, jó barátokhoz, Rudánékhoz, és ott varrogatta menyasszonyi ruháját.

Két hónap múlva volt az esküvő. Ez az idő volt Róza legnyugodtabb időszaka, sokat emlegette később is. Árpádot ugyan közben nem láthatta, mert ő otthon dolgozott. Rudánék még a gondolatát is ellesték. Különösen az egyik fiú, Amadé valóságos kis apródja volt. Egész életre megmaradt ez a barátság, később Amadé feleségével is. Róza mindig a legnagyobb szeretettel emlegette Rudánék jóságát. Kertjükből lelátott az Adria ezer színére, és mert ezt oly gyakran emlegette, elnevezték a „Tenger asszonyának”. Volt is a szemében valami különös, ami a tengerre emlékeztetett. Hol világos, hol sötét volt, hol szürke, hol kékes, hol zöldes. Milyen ellentétes külsejük volt Árpáddal! Róza maga a szőkeség. Érdekes, hogy ereiben csak magyar illetve székely vér folyt. Anyai részről volt székely. Dédapja, Benke József székely... és mégis egészen északi volt. Nem egészen germán! Északi. Nem az erős Brunhilda, nem a szőke erő, de szőke titok teljesség. Róza nyugodt, csendes, lassú, szomorú, halk szavú, mélázó, fáradt tekintetű.

Árpád fekete, mozgékony, csupa ideg, mindig rohanni készülő feszültség. Szeme meleg, sötétbarna, csillogó, szinte éget, mint a parázs az állandó lelkesedéstől, vidámságtól. Csak ha szomorút beszéltek előtte, akkor borult el. Munkabíró, egészséges, szinte vad fizikumú, tomboló temperamentumú volt, s az idegei mégis gyöngék. Az élet szomorúságait még hallgatni sem bírta. Megtörtént, hogy összeesett, le kellett fektetni, locsolni, ha rosszat hallott. Ez már nem annyira csak a jó szív, de a rossz idegrendszer jele volt. Alakja karcsú, magas, erős csontozatú, izmos, széles vállú. Kemény, vastag munkáskezei voltak és olaszosan hegyes, barna szakálla. Látszott a dél-tiroli olasz vérkeveredés.

És talán éppen e különbség hatására voltak olyan szépek együtt. Természetük is ellenkező volt. Róza finom, szolid, csöndes lélek Árpád az ősproletár, falu fia. Róza rengeteget olvasott, és bár nem volt jó hallása, mégis szerette a komoly zenét. Bach volt a kedvence. Szeretett filozofálni, meditálni, csendesen elmélkedni társaságban. Árpád három könyvet szeretett igazán, ami állandóan az ágya melletti asztalkán állt. Ezeket olvasságta: a Biblia, a Don Quijote és az Ezeregyéjszaka meséi. A komoly zenét nem szerette. A feleségének jó, ha tízszer sikerült elcsalogatni egy-egy hangversenyre, de akkor utána egészen transzba jött, és másnap valami egészen gyönyörűt alkotott, festett. A Missa Solemnis után szinte napokig álomkóros volt.... De nem volt képes órákig ülni egy széken. Jókai premierjein is legalább hat-hét helyen ült.

A cigányzenét nagyon szerette. Liszt Ferenc zenéjében valamiféle ősi magyarságot látott. Bartók, Kodály folklór zenéje nem annyira vonzotta.

Mindkettőjük hibája a hiúság volt. Árpád nem is annyira a képeire, mint inkább férfiasságára volt hiú. Hogy kitűnő lovas, hogy bátor, hogy remek szónok, szervező. Nagyon szerette, ha hízelegtek neki, ami miatt később sokszor bajba is került. Beugratták, miután kiismerték gyöngé oldalát. Ennek a kifelé ragyogásnak a szeretete okozta később élete összeomlását. Emberismerete nagyon rossz volt. Megszeretett például valakit azért, mert jól tudott csárdást táncolni, inni, anekdotázni, és sajnos a mélyebb, finomabb lelki alkatú egyéniségeket unta, kivétel volt a felesége, akit talán éppen ezért rajongásig szeretett.

Róza viszont másként volt hiú. Ő irtózott a tömegsiktől. Midőn, 1925-ben az egy évig tartó Jókai-ünnepségek állandó jelleggel emelvényre kényszerítették, szinte betege lett, hogy a díszhelyen kellett ülnie, s hogy minden szem ránéz. Ez nála inkább lelki gög volt, mert hiszen nem volt egy mimózálélek. Szerette a szépet és szeretett szép lenni, aminek értette is a módját. Hiú volt otthonára, ruháira. Tudta, hogy milyen szép alakja és mozgása van. Dekoratíván tudott ülni színpadiasan faragott, nagy, trónszerű székeken. Mindig hosszú, uszályos, bő ujjú, fehér bársonyruhákat viselt, ha vendégek jöttek. Maga is remekműnek hatott a nagy fekete székben, omló fehérségével. Póznak tűnt, pedig mozdulatai nem voltak betanultak, de ezt csak azok tudták, akik jól ismerték.

Kis kékszalonyában élvezte szép mozgását, pedig irtózott a feltünősködéstől. Arra igen büszke volt, hogy legszebb, legbámulatosabb ruháit házivarrónője varrta, csak minden második évben csináltatott egy angol kosztümöt, és minden évben egy francia anszamlét valamelyik divatos cégnél. Ez az akkori társadalmi szokásnak így megfelelt. Még asszonyi mivoltától is hiúbb volt kritikai készségére. Minden festő és író, aki házuknál megfordult, tőle kért véleményt késő hajlott koráig, és egy kicsit minden művész ismerősnek múzsa volt, nemcsak az urának.

Erős jellemek voltak mindketten, és mindig összhangban voltak erkölcsi és művészi szempontból. A világban mindent a jóindulat szemszögéből ítélték meg. Jószívűek voltak emberhez, virághoz, állathoz.

Rosszat senkinek nem akartak, Árpád a művésztársaival szemben is segítőkész - úgy is mondhatnánk, ma példakép lehetne! Árpádot mindig örömmel és szeretettel fogadták Ógyallán, Martonoson és Kingyesen, hiszen közöttük nőtt föl, de ez egy külön fejezet lesz! Rózát Füreden és a Svábhegyen fogadták ölelő, szerető emberek. Róza talán Ógyallán és Árpád csallóközi paraszt barátaival beszélt először istenigazában falusi emberekkel, mikor nászútjuk után ide utaztak.

Kicsit idegenszerű - így emlegették. Fesztyhez egy tűzről pattant menyecskét képzeltek élettársul, de azért elfogadták, szerették szelíd kedvességéért. Árpád művészi ideálja Firenze leghíresebb festője, akinek szeretett témája maga Firenze volt: Andreas de Sarto. Rózáé: Giotto. De ez nem volt baj, hiszen érdekes vitákra adott okot. Vaskapocsnál is erősebb bilincs volt közöttük: jó szívük.

Feszty robosztus voltában is gyöngéd volt. Sokszor hangoztatta: Inkább kilencvenkilenc olyannak adni, aki nem érdemli meg, mint egyet elküldeni, aki megérdemelte volna. Családokat segített, istápol. Egyik legjobb barátjával Konkoly-Thege Miklóssal egy életre összeveszett, mert olyan durva és kegyetlen tréfát engedett meg magának egy kis cigánygyerekkel, amit ő soha meg nem bocsátott.

Gyermekkorának legszomorúbb emlékei a szlovák nép legszegényebbjeit érő bántalmak voltak - emlegette sokszor. Később felnőtt korában pedig a román parasztság miatt fájt a szíve. Ez akkor volt, mikor „Zsolt eljegyzését” festette Váradon. Sokszor volt dolga a megyeházán és megfigyelte, hogy milyen hetykén beszélnek a magyar hajdúk a szegény, írni-olvasni nem tudó öreg románokkal, akiket küldözgettek ide-oda és végül is dolguk végezetlen mentek haza. A magyar virtust szerette, de a durvaságot, ízléstelenséget elítélte. Rajongott a magyarságért, de megbecsülte a nemzetiségeket is.

Róza is jószívű volt, de ő ésszerűbben. Amikor megszületett a kis Feszty Masa, egyetlen leánykájuk, egy kis Katka nevű pesztra vigyázott rá. No, ezt a Katkát küldte el és nyomoztatta ki vele ügyesen, hogy ki is az igazán rászorult. Ő annyi szélhámost látott a jószívű Jókai házban, hogy kicsit gyanakvó lett. Sokszor lehetőségén felül is adott, de megnézte hogy kinek. Mindketten szerették az állatokat, de ahogy Róza, az már szinte legenda. Kedélybeteg lett, ha látott egy kóbor állatot, vagy egy lovát üto

kocsist. Elé állt, dührohamot kapott, ő, aki különben olyan csöndes, szelíd volt. A kisgyermeknek baját sem bírta elviselni, őket különösen szerette. Minden beteg boldog volt, ha gyönyörű, puha kezével megsimogatta őket. Szinte gyógyított a keze.

Még az is fájt neki, ha letörtek egy faágat, vagy leszakítottak előtte egy virágot. Hegyessy Marit és Paulainé Adorján Éva színésznőket nagyon szerette, mert szinte sugárzott belőlük a jószág. Árpád - érthetően - Jókai unokahúgát, Váli Marit soha nem tudta megszeretni, de tehetségét, festői vénáját elismerte.

Esküvőjükre visszatérve: Árpád Giza nővérét csak levélben tudta értesíteni házassági tervéről:

"Kedves Gizellám!

Személyesen szerettem volna veled közölni, de lehetetlen volt Zákány felé mennem, így hát levélileg értesítelek, hogy megházasodom. Talán hallottad is már. Ne haragudj, hogy eddig nem közöltem, de hivatalosan nem is lett eddiglé közölve, csak most. Esküvőnk augusztus 7-én lesz Fiumében.

Ha eljőnnél, nagyon örülnék, ámbár csöndes lesz, nem is lesz más az esküvőn, mint részemről Adolf és Gyula bátyánk, s ha ti is jönnétek, annak nagyon örülnék. Róza részéről csak apja, Jókai Mór lesz jelen. Augusztus vége felé okvetlenül Zákány felé megyünk, hogy téged meglátogassunk, s így te leszel az első, akinél látogatást teszünk.

Remélem, hogy Rózával jó barátságban lesztek. Az ő részéről biztosítalak a legbarátságosabb érzésről.

Isten veled kedves Gizám. Edét üdvözlöm, az apróságokat csókolva maradok szerető bátyád

Árpád

Július 28."

Csendben, meghitten, Jókai, a Feszty család és Rudának szeretetétől körülvéve a susáki öreg templomban esküdött örök hűséget egymásnak Feszty Árpád és Jókai Róza.

Utána két hét Velencében, boldogságban. Majd nekikezdték az új élet kialakításának, építésének. Az Andrássy úton béreltek egy teraszos lakást. Jókai is velük lakott világos, nagy, tágas szobában. Feszty hozzálátott a művészi munkához. A Sirató asszonyokat-festette.

Jókai ebben az ifjú környezetben szinte visszafiatalodott. Egész nap írt a szobájában. Róza pedig ült a műteremben és figyelte az urát, kívánsága szerint modellt is állt. Jókai úgyszintén, mint Feszty, Komáromban született. Ezek kedves esti témák voltak. Nem volt túl nagy korkülönbség kettőjük között, bár Jókai, Laborfalvy Róza férje - mint korábban említettem a könyvben - a nagy tragikát egy nagyleánnyal vette feleségül és neki volt leánya, a Jókai által adoptált Jókai Róza, aki voltaképpen mostohaunokája volt és akkor született, amikor Jókai alig 30 éves lehetett. Így hát após és vő között éppen 31 év korkülönbség volt (Jókai 1825-ben, Feszty Árpád 1856-ban született. Jókai 1904-ben, Feszty 1914-ben halt meg).

Ha Jókai este korán lefeküdt, akkor a fiatal pár kiment a Ligetbe vagy a Szigetre. Ősszel kezdődött el társasági életük. Sokfelé tisztelegtek, így kicsi lett a lakás. Házépítést terveztek, de hogy ez kinek az ötlete volt, titok maradt. A Velencei Canal Grade egyik kis palotáját rajzolta le Feszty, ezt tervezték megépíteni. Potom pénzért megvették Velencében régiségkereskedőktől a bútorokat, lámpákat,

kilincseket, mindent. Az utolsó dózsának árverésre kerülő 24 faragott reneszánsz székét is megvették, közülük később 20 db Ógyallára került, 4 db Feszty Masái lett

Szegény Gárdonyi, mennyit szidta ezeket a székeket kényelmetlenségük miatt. A velencei házakon szokásos címerdíszeket is föltek. Felül a Jókai, alul a Feszty család címerét. Feszty Árpádék egyébként soha nem használták sem levélen, sem névjegyen, sehol a címet és a nemesi koronát. A kőcímet csak az eredetiség kedvéért vésték. A telket ingyen kapta Feszty a várostól a Bajza utcában, ahol a művésztelep volt. Az építkezést bátyja, Gyula vezette majdnem ingyen. Mégis ez a kis palazzo a későbbiek folyamán sok bajnak lett a forrása. Akkor, amikor megépült, Budapest jelentős színpontja volt.

A Feszty szalon

Az első magyar irodalmi szalon a kiegyezés után Beniczky, Bajza Lenkéé volt. A másodikat Wohl Janka és Stefánia indították szerény viszonyok között. A harmadik, a leghíresebb: a Feszty szalon lett.

Egyesítette a politikusokat, írókat, művészeket. Következmény: bármilyen néprétegből való volt is a látogató, az alkotóképesség jegye szimbolizálja. Például Gárdonyi akkor még tanító volt, de nagy tehetségű, reményteli és a századfordulón lett híressé. A család kedves, szívesen látott vendége volt Justh Gyula nem azért, mert arisztokrata volt, hanem mert irodalmi és társadalmi problémákon gyötrődő génuszként játszott nagy szerepet a Feszty szalonban.

Ötletekben olyan hangulatot teremtett a Feszty házaspár, amit Dárius minden kincsével sem lehetett volna elérni. Ilyen volt például a „Glieder-Puppe (rongybaba) vacsora”. A Glieder-Puppe életnagyságú, mozgatható, drótra dolgozott rongybaba. A régi mesterek mind azt használták, mikor egy-egy arckép befejezésekor már csak a háttér és a drapériákat festették meg. Feszty is sokszor választotta ezt a megoldást. No, ilyen összejöveteleken ezt a babát felöltöztették parasztnyecskének, leültették, ölébe tettek egy nagy kosarat sós kiflivel, sós pereccel. Sör és virsli volt a mellette lévő asztalon, no meg a Jókai svábhegyi nyaralójának szőlőskertjében termett jó szőlőlé, így az egész vendégeskedés nem volt túl költséges.

Ugy mulatott mindenki a menyecskén, a „vurstlis hangulaton”, hogy nem is kívántak egyebet. Nem is az ételek és az italok kedvéért volt látogatott a Feszty szalon, hanem a fesztelen, jó hangulat vonzotta a vendégeket, mellyel több írásbeli feljegyzéseiben Herczeg Ferenc is sokat foglalkozott. A cigány jó barátok Dankó Pista és Lányi Géza voltak. Nemegyszer muzsikáltak az estéken. Dankót Róza „Lénau-költeménynek” nevezte. Soknak maradt emlékezetes magas, sovány alakja, égő sötét szeme, s a föléje hulló, fekete hajtincs. Volt benne valami különös, távoli, elvarázsoltság. Soha nem nevetett, nem hízelgett a társaságban, nem forgatta szemét az asszonyok felé, minden mozdulata nyugodt volt, szinte titokteljes. Tulajdonképpen nem is tudott olyan nagyon jól hegedülni, mégis ő maga volt a megtestesült zene, mégis megindította hegedűjével a legszárazabb, legcinikusabb lelkeket is. Csak két dolog érdekelte a világon: a zene és az irodalom. Amellett - nem tagadta meg mégsem fajtáját - rajongott mindenért, ami cifra volt, s ami fénylett. Gyémánt vagy üveggyöngy, neki mindegy volt.

Megmaradt egy kedves tajtékpipa-történet róla. Akkor már nagyon beteg volt a tüdeje, s a Feszty szalon két kedves vendégének, Pósának és Gárdonyinak kezdeményezésére barátai, tisztelői összegyűjtöttek egy tekintélyes összeget, hogy elutazhasson és gyógyíttassa magát. Hetekig reménykedve várta vissza a társaság. Egyszer csak beállított egy eddig nála még nem látott nagy, nehéz faragott pipával még soványabban, még betegebben, kicsit szégyenkezve. Hosszas vallatás után mondta el, hogy a Deák tér egy mesés kirakatában gyönyörű, habos, fehér tajtékpipákat látott meg, amikor éppen útításkát ment beszerezni. Ó, ha neki ilyen lehetne egyszer! Addig-addig... nem tudta otthagyni... S milyen szép volt, olyan volt az ára is. Az utazás így elmaradt, de lett egy gyönyörű tajtékpipája.

Egészen más volt Lányi, a híres cimbalmos. Ő is tett bolondokat, neki is voltak tékozló gesztusai, de azért ritkán olyanok, amiből kára lehetett volna. Hű és ravasz

volt egyszerre. Ám azért az ő kifogástalanul vasalt hófehér plasztronja alatt is ott lakott régi századok óta kóbor és zenész népének minden beidegzettsége.

Kettőjükkel kapcsolatosan fennmaradt egy kis történet. Feltűnt Fesztynek, hogy Dankó és Lányi kerülik a tekintetét, nem merik megszólítani hetek óta. Mi az ördög leli ezt a kettőt? - gondolta. És vallatóra fogta őket. Azok ötlöttek-hatoltak, Dankó még el is pirult, végül is levélben közölték szívük vágyát, hogy engedje meg Feszty, egyszer ők vendégelhessék meg. - Ha csak ez a bajuk, ezen segíthetünk. Elmegyek velük valamelyik budai kiskocsmába, akár már holnap Rózsikám - mondta a feleségének és értesítette a két kedves jó barátot.

A kitűzött órában pontosan megjelentek, Feszty csodálkozására frakkban és fiákerrel. Másnap reggel az álmélkodástól még mindig magánkívül ment be Árpád a felesége szobájába.

- Hallja Rózsikám? Tudja hová vittek? A Hungáriába! Ettem már étteremben néhány cifra és hosszú vacsorát, de Vilmos császár vagy a Ferenc József menüje ehhez képest, amit ezek rendeltek ... semmi. Megrészegültek a boldogságtól, hogy egyszer ők traktálhatják meg Fesztyt. Ők! Ott! A Hungáriában! Ők kínálnak, ők öntik a bort, és ami a fő, ők húzatják a cigánnyal a nótákat! És pietással, tisztelettel beszéltek mindig kis falusi cigány kocsmáikról, rokonaikról.

El kell még mondanom azt is, hogy a Feszty szalon sok intrikát, szövevényt is kibogozott. Azidőben két nagy irodalmi párt volt Budapesten. Az egyik a Petőfi-Jókai hívek, a másik az Arany Jánosra esküdő Gyulai társaság. Mint tudott, Gyulai Pál és Petőfi sógorok voltak. A két Szendrey lány a két nagyszerű irodalmárnak volt a hitvese. Júlia Petőfié, Marika pedig Gyulaié, ahol három szép lány született. Még ifjú korában Feszty udvarolgatott Gyulai egyik leányának, a szép kis Margitnak. Feszty nagyra becsülte Gyulait, és leghőbb vágya volt, hogy a két „ellenzékít” összebékítse. Megértetni velük, hogy ez a helyzet nem méltó hozzájuk, hogy azt kicsinyes szereplők intrikái, hízelgései, irigységei, kenyérharcai élezték ki. Addig-addig, hogy kívánsága valóra vált.

Feszty régen vágyódott Párizst megismerni. Valószínű, hogy Justh Zsigmond is sokat beszélt neki róla. Addig-meddig, hogy megállapodtak Jókaival, a papával, hogy elutaznak. Mikor megérkeztek, épp akkor volt kiállítva Párizs egyik hatalmas műcsarnokában De Faville és Neuville egyik napóleoni csatáról festett óriásképe körképszerű megoldással. Mikor Feszty ezt meglátta, már tudta, hogy benne régen él a gondolat egy körkép megvalósítása iránt. Egyszerre a vízözön témája bukkant fel képzelete előtt. Rohantak haza, hogy Rózával is megbeszéljék a tervet. Tetszett neki is a terv, de félt a túlságosan nagy méretektől.

- Kérem - mondta - gondoljon Paál Lászlóra, Mészölyre, a többiekre, mennyire intim az ő művészetük. Akkorra arányokban, amekkorára maga gondol, nem lehet igazán művészt alkotni.

Árpád dühbe jött. El volt keseredve.

- Letörte szárnyaimat - felelte haragosan. Hát így kezdődött a Körkép! Ilyen családi viharral. Apósához menekült ötletével, kinek fantáziáját valósággal felcsigázta éppen a méretek nagysága. Csak a téma nem elégítette ki.

- Szép, szép ez Árpád, de gondold meg. Pár év múlva milleniumot ünnepelünk. Nem a magyar történelemből kellene inkább a témát venedd? Például mit szólnál ahhoz, ha azt javasolnám, hogy fessd meg a magyarok bejövételét az ezer éves jubileumra. - Árpád egy percig gondolkodott, aztán összevissza ölelte, csókolta apósát és boldogan kiáltott:

- Nagyszerű, Pápiám! Megfestjük a magyarok bejövételét! Akármit beszél Rózsi, ketten vagyunk egy ellen! Mi győztünk! Viharos eget is festhetek, világító

égaljával, hegyeket-völgyeket és nagyszerű magyar vitézeket. Köszönöm a gondolatot... Miénk a világ, bátran előre!

Jókai ekkortájt gondolkodott erősen Levente című drámájának megírásán, és ez adta a hirtelen ötletet.

Az anyagi alapzat megteremtésére bátyjával, Feszty Gyula műépítésszel szövetkezett Árpád. Ő maga a művészi részt, Gyula a vállalat létesítését, és az ehhez szükséges tőke megteremtését vállalta. 1891. telén a fővároshoz fordultak megfelelő helyért, ahol ma a Szépművészeti Múzeum áll, létesítettek egy erre megfelelő épületet. Ezután Andrássy Tivadar elnökletével betéti társaság alakult. Ennek tagjait a művészet-pártolás és a hazafias cél lelkesítette. Anyagi haszonra nem számítva adták össze a megvalósításhoz szükséges tőkét, 140 ezer forintot. 1891. júliusában már be is mutatta Feszty Árpád a Körkép vázlatát, ami köztetszést váltott ki. A művészi biztosíték tehát már meg volt. Bár ez a kép lett Feszty buktatója, de mégis megfestette - sajnos nem időre.

Nem ismert fáradtságot, időt, de még az anyagi áldozattól sem riadt vissza. Kutatta a honfoglalás adatait, a világon fellelhető összes forrásokból. Hónapokig ült a budapesti és a bécsi könyvtárban, ahol Thallóczy Lajos segített neki az anyaggyűjtésben. Az ázsiai magyarok ruházatára, fegyverzetére vonatkozó adatokat is tüzetesen áttanulmányozták. Az orosz tudósokkal is érintkezésbe lépett, akiktől megtudta, hogy I. Miklós cár megrendelésére készítettek egy díszes kivitelű értékes munkát az ázsiai népek típusairól, viseletükről, szokásaikról, fegyverzetükről, lakásaikról. Ez a mű csak kevés példányban készült, kimondottan uralkodók számára. Egy példányt, I. Ferenc József tulajdonát a bécsi császári könyvtárban őrizték. Nagyot lendült az anyaggyűjtés ennek ismerete révén. Ugyancsak orosz írók leírásai alapján készült el a képen látható földvár. Hosszadalmas tanulmány után kezdődhetett a munka, hogy láttára minden magyar ember azt mondhatta magában: Ilyenek lehettek őseink!

Hagyomány és történelem egyetértett abban, hogy őseink a Vereckei-szoroson jöttek be. E célból 1892. augusztusában Munkácsra utazott, ahol a Volóci völgyben, Kenderecske falu egy dombján vert sátrat a környékbeli ruszin falvak lakóinak ámulatára. Itt egy olyan sátorkunyhót készíttetett, melynek körben nyolc ablaka volt és így esős időben is tudtak dolgozni. Amikor ez kész lett, leutazott hozzá Mednyánszky és Ujvári is, hiszen a szerződés szerint ők és Spányi Béla segítettek a tájrészek festésében. Ijesztően nagyok voltak a méretek - és csak 2 év állt rendelkezésre a befejezésig.

A kifeszített és már végleges helyén lévő 1.800 négyzetméter nagyságú vászonra vetítógép segítségével rávetítették felnagyítva az egytized nagyságban készen lévő képeket. Aztán kezdődött a Körkép festése.

Először is az eget, vagyis a levegőt kellett megfesteni, mert hiszen ennek hangulata után alakulhatott csak a többi rész színezése. Feszty 1892. márciusában fogott az égbolt megfestéséhez, amit megerőltető emberfeletti munkával 2 hónap alatt elkészített. Csak akkor látta kétségbeejtően irtózatossá magára nehezedni az alakokkal még be nem népesített hatalmas vászonzfelületet. Érezte, hogy több festő kéz kell a megvalósításhoz. A vászon mellett egy vasúti síneken gördíthető, 15 méter magas több emeletre osztott állványról kellett festeni. Munkatársai voltak: Mednyánszky László, Spányi Béla, Ujvári Ignác, Vágó Pál, Pálya Celesztin, Olgyay Ferenc, Ziegler Károly, Barsy Adolf és Mihalik Dániel. Tehát munkatársai, a kornak legkiválóbb magyar festői voltak.

A festés szereposztása a következő volt: az egész kép kompozíciójának megtervezése Fesztyé volt, az égboltot és az előtérben lévő nagy alakokat is ő festette,

a szekereket, ökröket, előtéri sziklákat szintén ő mintázta. Mednyánszky, Ujvári, Spányi és Olgyay a háttértájakat vállalták. Pálya Celesztin a táborozási, sátorverési jeleneteket, Vágó Pál a lovakat. A többiek a kisebb alakok, történelmi dokumentációk hiteles megfestésén serénykedtek. A gyönyörű aranysárga hegyoldal Mednyánszky munkája volt. Sajnos ez a rész teljesen elpusztult. A vezérek és főalakok vonásaiban felismerhető volt egy-egy élő személy. A bekötött szemű vitéz Tuba János komáromi képviselő képmása. Árpád alakja Feszty Árpád önarcképe. Még kartartása is jellegzetesen az övé. Ekkor engedett Feszty az elveiből, és a felesége is részt kapott. Ő a halottakat festette. Mint említettem, a Körkép nem készült el időben. Nem két, hanem három év megfeszített munkájának lett a csodálatra méltó eredménye.

Az utolsó hónapokban pedig már éjjel-nappal dolgoztak. Róza és segítőitársai szinte kondérokban főzték a feketét, hogy el ne aludjanak. A többi művész felváltva dolgozott, de Feszty szinte megállás nélkül. Idegei kezdték felmondani a szolgálatot, pedig a fekete mellé szellemi frissítőt is kaptak. Író és színészbarátok egész éjjeleket ott töltöttek. Meséltek, szavaltak, anekdotáztak. Gyenes Lászlónak gyönyörű hangja volt, és óraszámra énekelte a régi szép magyar nótákat Dankó hegedűje és Lányi cimbalma mellett. Mire kész lett a kép a Milleneumra, Feszty Árpád nem volt a régi többé, idegzetében teljesen összeomlott. Mostmár alhatott volna, de nem tudott. Bármennyi altatót vett be, bármit csinált hónapokig nem tudta becsukni a szemét. Róza ellenségesen viseltetett a képpel, amit rossz néven vettek tőle, de hiszen férje gyilkosát látta benne.

Mivel nem lett kész a kép 2 év alatt és a 140 ezer forint is kevésnek bizonyult, büszkeségből Feszty sajátjából finanszírozta a művészeket, munkásokat, mestereket, festékeket, úgyhogy mire befejezte 10 ezer forint ráfizetése lett. Az egész ország és külföld dicsőítette a Feszty nevet, de arra senki sem gondolt, hogy nemcsak idegileg, testileg, de anyagilag is kiheverhetetlen veszteség érte.

Megkezdődött az adóság, az anyagi gond, a csalódás, a fájdalom. A részvénytársaság, amely nagy anyagi hasznot húzott a képből, nem vett tudomást, vagy nem akart tudomást venni Feszty anyagi gondjairól. Igaz... nem is mondogatta... befelé fordult fájdalmával. Egyetlen ember szólalt fel Feszty mellett egyik gyűlésen, akit Feszty jóformán nem is ismert, Mezei Gyula:

"Nem szabad Feszty gavallériáját kihasználni nekünk, akik vagyonokat vágunk zsebre, akkor, amikor ő a művész ráfizetést a képre." Ezt soha el nem felejtette a Feszty család Mezeynek, akivel ettől az időtől nagyon jó baráti kapcsolat alakult ki.... Mezey felesége, a híres Fodor professzor gyönyörű lánya, Gizella is szoros barátságot kötött Rózával.

Mezey állította helyre úgy ahogy, lelki egyensúlyát, bár az idegösszeomlás veszélye fennállt. Az orvosok Mária-Grünbe, az akkori híres idegstanatóriumba küldték.

Végülis: ott semmit sem segítettek rajta. Kingyes adta vissza valamennyire is egészségét, ahová lelke annyira vágyott. Komáromban megkereste az egyetlen fuvarost, aki ismerte az ingoványos, mocsaras réteken át Martoson át a kis tanyára, Kingyesre vezető utat. Itt aludta át az első nyugodt éjszakát a szabadban a lombos fák alatt. Meg volt mentve az élete. A receptírók tanulhatnának az ő recepturájából ma is! Hittel hiszem.....

El kell még mondani, hogy a "Magyarok bejövetele" fejedelem asszonya egy Lidia nevű kingyesi parasztasszony volt, akit azután mindenki fejedelemasszonynak nevezett. Jóval túlélte a mestert és megélte a II. világháborút. Érdekessége, hogy csak élete végén látta önmagát, arcát a Körképen, amely előtt annyi sok ezer ember vonult el.

Micsoda művész lett volna ebből a lelkét adó Feszty Árpádból, aki mint a pelikán, vérével táplálta nagy szülöttjét a Honfoglalást. Igen! Nagy művész lett volna, ha úgy mint Gauguin a vad szigeten, beletemetkezik a dunamenti színek pompájába... Kingyesen. Dehát nem így lett. Négy hét alatt felfrissült... kipihente magát és kezdett vágyódni vissza a családja, műterme, barátai közé. Négy hétig bírták ki a barátok is nélküle.....Felcihelődtek Pósa, Gárdonyi, Dankó Pista és Lányi Géza hozták a hegedűt és cimbalmot is és 3 nap, 3 éjjel mulattak, mikor megtalálták.

Ekkor írta fel Gárdonyi a mestergerendára a kedves kis rímet. "Söröd nincs, bár sok az árpád-Isten veled Feszty Árpád"... Aztán: Lányi Géza cimbalmozott, Pósa Lajos ugrándozott.....és kezdődött minden előről.

Komárom város részére újra, egy nagyméretű kép elkészítését vállalta a "Bánhidai csatát". Kezdődtek a meghívások - de ő már fáradt volt. Szíve sem volt rendben. Sokszor elsápadt, elájult. Nem... ezt az ember feletti munkát nem lehetett büntetlenül csinálni. Megjósolta ezt neki Róza! Nem hitte!

És mert ez a család az örömkön túl is fájdalomra volt predesztinálva, újabb vihar tört ki. "Anyám - még a vihar előtt - megfestette a nagypapát teljes életnagyságban - írta Feszty Masa egyik feljegyzésében -, ha van anyámnak maradandó festménye, akkor ez a Jókai kép az! Puha, lila házikabájában, lágy, édes, finom arcára oda volt festve a fáradtság."

Feszty valamiképp észrevette, hogy az öregedő, illetve már öreg Jókaiiban az író és politikus mellett az ember is megpróbál védekezni az öregedés ellen. Ez úgy 1897 táján volt. De hogy Jókai a maga káprázatos fantáziájával egy fiatal lánnyal kötendő házasságban keresse meg a védekezést, az persze a szeretett barátot és vejét, Fesztyt is döbbenetesen érintette. Már suttogtak a Jókai tervről, sőt névtelen figyelmeztetés is érkezett Rózának... Nem tudták, hogy mit csináljanak... Szóljanak?.. Nem tették. Szinte közügy lett... lassan... lassan az öreg Jókai képtelen terve.

A közhangulat nem azért irányult a menyasszony ellen, mert egyszerű volt és szegény, s azonkívül zsidó származású, s talán nem is azért mert az akkori törvények szerint új, polgári házasság alapján jött létre a frigy, hanem mert senki sem hitte, hogy egy 18 éves lány szerelemből menjen hozzá egy 75 éves öregemberhez, még akkor is, ha az történetesen Jókai. Az ellenkezőknek az fájt, hogy akire felnéztek, leszállt a talpazatról, hogy a bálványozott félisten, akinek az ország tartotta, korához nem illően gyarló, szánandó szerelmes öregemberré zuhant le. Leányának pedig az fájt, hogy szerető ragaszkodását eldobta egy kezdő színésznőcske gyereklányért. Már nem ő fogja ápolni, babusgatni - oda az oltárkép. Csak két ember tartott ki mellette. Egyik, aki ezzel úgy vélte szegényes ítélete szerint, hogy ezzel elégtételt kapott, s ez Petiné, Váli Mari, Jókai unokahúga, a másik egy közéleti személyiség, Váczi József.

Rózának még azt a tanácsot is adták, hogy akadályozza meg tűzön-vízen át ha kell, orvosi igazolással. Feszty Árpád volt az, aki visszatartott mindenkit az ízléstelen és erőszakos közbeavatkozástól. Védte Jókai emberi méltóságát, erélyesen és szigorral hangsúlyozta Jókai elhatározásbeli szabadságát. De egytől nem tudta megvédeni!.. Saját feleségétől!..... Jókai szerető lányától, aki ugyan nem kegyetlenül, de ellene szólt, az amúgy is elgyötört öregúr tervének. Tette: szeretetből és féltésből, amit a sors később sajnos érthetően visszaigazolt.

Váli Mari mindezt saját gyűlöletétől hajtva, azonnal rágalom hadjáratná növelte Róza ellen, amit le is írt és ez a későbbiekben sajnos nyomtatásban napvilágra került, mert ország-világ számára olvashatóvá tette, hiszen ez újabb "bizonyíték" volt a gyűlölt Laborfalvy utód ellen, aki "jogtalanul" férközött fogadott leányként Jókai szívébe. Váli Mari nem látta be, hogy a nevelt leány a szeretet jegyében félti imádott apját a kudarcától. Kimondhatatlanul szerette és szerethette is jószágos nevelőapját, aki

bizony ezzel a tettevel önmagának ártott, hiszen nemzete, családja tisztelete övezte. Tudta mindenki Jókait kívül, hogy a 18 éves Nagy Bellát nem a szerelem kötötte, de még csak a szeretet sem, és ennek ellenére 1899. szeptember 16-án a Gyár utcai anyakönyvvezető előtt házasságot kötött a fiatal színésznővel, s azonnal nászútra vitte, Sziciliába.

Fesztyék százával kapták a részvétnyilvánulást kifejező levelet, még zsidó családoktól is, Nagy Bella rokonaitól, akik a nagy korkülönbség és köztudottan kitervelt tett miatt ítélték el rokon és felekezettársukat. Fesztyéket éppen ez az egy nem bántotta... a vallásbeli különbség. Az semmiképpen sem. Csak a jövőtől való féltés a számító feleségtől és közvetlen családjától, amit sajnós a sors vissza is igazolt.

Róza idegileg teljesen összeomlott, elhatározták, hogy elutaznak. El... el... minél messzebbre. Olaszországot választották.. Firenzét, mert úgy érezték, ennek a városnak csendje, békéje gyógyír lesz mindkettőjüknek, hiszen Árpád régi egészsége sem állt vissza.

Firenzében a Via Giuseppe Gustiban béreltek lakást. Ez a tér, a művészek tere volt és itt, az 5. szám alatt bérelt Feszty műtermet is, két bájos idős kisasszonytól, a Sartoni nővérektől, akik gyönyörű rokokó bútorok között élték csöndes éveiket.

Róza szinte minden idejét az Uffiziben töltötte a kis Masával. Árpád neki kezdett a "Krisztus temetése" triptichon festésnek. Kimondhatatlanul csodálta Signorelli zord, komoly dinamikus műveit, az Uffiziban. Talán itt kapta az ihletet a triptichonhoz. Két évet töltött itt a Feszty család.

Jókai üzent nekik, még elutazásuk előtt, hogy a Bajza utcai emeleti részt megtartja. Valami buta gondolatra, talán külső sugallatra, mielőtt Fesztyék elutaztak volna, befalaztatták a két lakrész összekötő ajtót. Ez olyan kicsinyes dolog volt ... nem volt méltó Fesztyékhez. Talán a sok keserves izgalomban veszítették el helyes ítélőképességüket. Jókai, mikor visszatért és meglátta a falat... rettenetes, vad haragra gerjedt.. talán ez okozta a végleges szakadást, e három nemes szívű, jóságos ember között. Mikor Jókai dühkitörésének híre Firenzébe is eljutott, Róza idegei végleg felmondták a szolgálatot. Nem evett, nem aludt, ijesztő lett a külseje. Az olasz orvos kikapcsolódást ajánlott. Árpád újra ecsetet adott felesége kezébe, ami jó is volt. Finom, szép tájképeket, önarcképeket festett. Egy tájképet Arany Lászlóné vett meg, s ez nyilván, a Ménes úti Voynovich villával együtt pusztult el. A többi hová lett? ... Ki tudná megmondani?

Fesztyéket firenzei tartózkodásuk alatt sok kedves magyar ismerős kereste fel. Többek között Kernstock Károly, Krisch Aladár festőművészek is..... és Meller Simon, az esztétikus. Kedves epizód Kernstock és Meller itteni megismerkedése.

- Nézd - mondta "Stoki" Árpádnak, egyik vendéglői kiruccanásuk alkalmával, falatozás közben - azt a kedves, szögletes etruszk fejet, hogy elüt az olaszokétól. - Az evett tovább, megitta borát, aztán szemrebbenés nélkül odament hozzájuk:

- Bocsássanak meg kedves honfitársaim, ki kell magukat ábrándítanom, én nem etruszk ivadék, hanem egyszerű magyar, zsidó vagyok.

Hatalmas kacagás, összeölekezés, életre szóló barátság lett a vége. A triptichonnak nagy sikere lett a magyar maestrot ünnepezték, elismerték egyszerűen olasz földön is a festő génuszok. Ott, az igazi klasszikusok hazájában!

A két év utáni hazatérés csodálatos volt. Róza kék szalonjában valóságos virágerdő fogadta a hazatérőket. Estig vendégeskedés...aztán, mikor magukra maradtak, rájuk meredt a befalazott tapéta ajtó.

Róza megszólalt csöndesen:

- Árpádkám, legjobb lenne falura menni. Papa üres lakása kísért. Nem bírom!

Árpád idegesen forgatta ujjai között cigarettáját és tudta, itt nem fognak soha többé kacagni, itt nem! És úgy is lett, mindenben balsiker, az igen....

Lotz Károly ezidőtájt halt meg és a megüresedett tanári állás igen sokat segített volna Fesztyéken, de azt Székely Bertalannak adták. Aztán a triptichon tervezett világkörüli útja is elmaradt. Túlságosan nagyméretű volt szállításra, ezért csak Drezdába és Berlinbe állították ki, s végül a Műcsarnok előcsarnokában kapott helyet. Értékét 40 ezer forintba becsülték. Két év múlva megvette 20 ezerért az állam, és az aradi múzeumban helyezték el.

Róza már Firenzében kapta tömegestől az anonim leveleket. Jöjjön haza, nézze meg, hogy nevelőanyja (ténylegesen édes nagyanyja) sírja, Laborfalvy Róza nyughelye meggyalázott. A „titokzatosságot” halottak napján tudta meg. Egy hatalmas koszorút talált a síron, ezzel a felírással: „Jókainé Nagy Bella - Laborfalvy Rózának”. Mintha Laborfalvy Róza nem lett volna a legigazibb Jókainé - forrongott a közhangulat. Úgy gondolta, kimegy a temetőőrrel és levágatja a szalagot. A koszorúhoz nem nyúl, az szent.

Nem így történt, bár Árpád könnyögött:

- Rózsá, nagyon kérem ezt ne tegye, nem méltó magához. - Bár hallgatott volna rá... De ment.

- Ki hozta? - kérdezte az őrtől. Úgy gondolta, ha papa, akkor nem tesz semmit.

- Egy fiatal lány a boltból - jött a válasz.

Kiegyenesedett. Minden szem őt nézte, akik ott voltak halottak napján a sír közelében.

- Ollót kérek! - szólt az őrhöz.

- Minek ehhez olló? Vékony ez, elszakad - és mielőtt bármit tett volna, az ő már nyújtotta is a letépett felírást. Tépett egyet a szalagon. Akkor ért oda Prielle Kornélia és leánya, Visontai Kováts Zoltánné. Ők is ugyanezt tették a szalaggal. És a tömeg szinte démoni erővel - amikor Róza összetörtén kocsijába szállt, még látta - neki rontott a koszorúnak és tépte, szaggatta.

Otthon órákig reszketett. Szenvedése határtalan volt. Jókai kiátkozta leányát ezért. Igazság? Isten a megmondhatója.

A körkép, mint műfaj (közbevetett gondolat)

Feszty Árpád alakja nem illeszthető be kellően a magyar festőművészet történetébe, mivel életéből hiányzott a teljes számvetés. Az emlékek színei lelki palettáján a kiegyezéstől az első világháborúig tartott. 1867-ben tíz éves volt és 1914-ben halt meg, így emlékezéses élete a kiegyezéstől az első világháborúig tartott. S

mert egyedi alakja korrajzi szempontból nem érdektelen, érdemes közrebocsátani közvetlen forrásokból eredő életrajzát.

- (Feszty Masa: Feszty Árpád élete. Jászai Mari levelei. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor Bp. 1949. 400 old.)
- Antal és művészete. Készült a múzeumok rotaüzemében 500 pld-ban. Felelős vezető: dr. Dajburát Gergely. Feszty Árpádné: A tegnap. Emlékezések. Feszty Árpádné: Akik elmentek (Visszaemlékezések)

Ma még rendelkezésre állnak a családi oklevelek és írások. Nővérének, Feszty Gizellának immáron krónikává vált öregkori feljegyzései, s főleg leányának, Feszty Masának személyes emlékezet anyaga.

Feszty Árpád életének főműve, mely csodálatosságával, múltba-látásával örök időkre feljegyezte nevét, a:

Magyarok bejövetele - című körkép, amely méretével, igényességével, precizitásával igazolja halhatatlanságát, ennél fogva helyét az élő és eljövendő századokban.

Felvetődött kérdésként az is, hogy monumentális nagysága által egyáltalán művészek tekinthető-e a Körkép, vagy inkább a látványos dekoráció illenék-e hozzá, megnevezésül. Mint műfaj, majdhogynem utánozhatatlan elanyagiasodott korszakunkban. A remekmű a millenium görögtüzének ragyogását igyekezett még fényesebbé, még maradandóbbá tenni, hiszen a magyar történet legnagyobb eseményét, a honfoglalást illusztrálja cizellált finomsággal és aprólékossággal. A századvégi sajtó és közvélemény hozsannázva fogadta, miközben millió és millió néző vonult el a kép előtt. A Körkép létrejötté kész regény, hiszen a párizsi útját követően Feszty a vízözön megfestésére gondolt, de apósa, Jókai Mór javaslatára a honfoglalás mellett döntött, mert - és ez volt a döntő indok - közeledett a millenium ünnepe, ahol a Körkép méltó fogadtatásban részesült.

A Feszty család "őstörténete"

A XIX. század negyvenes-ötvenes éveiben Ógyalla (Csallóközben) még csak jókora falunak számított. A falu végén szélmalom fogadta az érkezőket, vagy éppen búcsúztatta a távozókat. Közelében voltak a regálebérlo kocsárosnak, az akkor még Rehrenbeck névre hallgató, később Fesztyre magyarosított Feszty Szilveszternek borospincéi. Gazdasági udvaroknak és lakóépületeknek sem volt híján ez a jómódú, elmagyarosodott család. A kis Árpád 1857. karácsonyán született az akkor még csak három szobából álló szép udvarházban. Tizennégy testvérből, csak nyolc érte meg a felnőtt kort, közöttük Árpád.

Édesanyja, Linzmayer Jozefa mint férje, ő is jövevénynek számított de csakhamar megszerették, s befogadták őket Ógyallán. Az elődök, töredékes feljegyzések szerint, a XVIII. sz. nagy betelepülési hullámaival kerültek Ausztriából az északi Csallóközbe.

Feszty Árpád nagyapja, Rehrenbeck Szilveszter, a XVIII-XIX. sz. fordulóján grófi tisztartó volt Vágsellyén. Felesége, Elisabeth Mühlhans, tökéletes szépség volt, s tudvalévő, hogy a Feszty utódok is kitűntek átlagon felüli szép arcvonásaikkal, küllemükkel. Hihetetlen öntudatot kifejező fejtartásukat és tekintélyes természetüket is tőle örökölték. Fiúk, Feszty Szilveszter, Árpád édesapja - akit szülei szintén uradalmi tisztartónak szántak - azonban megszökött az apai kényszer elől Érsekújvárra keresztapjához, aki szálló- és vendéglőtulajdonos volt a főtéren. Az öregedő ember örömmel fogadta keresztfiát, akit végül is utódjául szánt, szorgalmáért. Ő azonban összeismerkedett egy másik nagyvendéglős lányával, nevezetesen Linzmayer Jozefával és feleségül is vette. A fiatalasszony édesapja Ógyallán kibérelte az egyik báró, Révay birtokát, amelyhez regálebérlet (hús-, malom-, vásár-, pénzverés-, posta-, stb. haszonvételek) is tartozott, mint jogosultság. Mivel mint vállalkozók már egy magasabb osztályba kerültek, így az ifjabb (Rehrenbeck) Feszty Szilveszter már nagypolgári osztályhoz tartozott. Jelentős vagyont szerzett a házaspár Ógyallán. A jó borokért Tállyára, Tokajba is elutaztak, ami üzleti eredményüket ugyancsak „megdúsította”.

Báró Révay idővel eladta birtokait. Az új tulajdonos, egy Steiner Mihály nevű pénzember már maga akart gazdálkodni, és a bérletet felmondta. Ekkor a (Rehrenbeck) Feszty házaspár a közeli Martos községben szerzett bérletet, sőt saját birtok vásárlásra is volt már fedezetük. Ott a faluban több birtokos is élt, pl. a Csuzyak, Konkoly-Thegék, Tahyak és mások.

Itt éltek az Ásvai Jókaiak közül is, akik nemességüket a XVII. században kapták az azzal járó jó földekkel. Itt élt Jókai Mór ük-, déd- és nagyapja, az ún. I. II. III. Jókay Sámuel és itt született édesapja is, Jókay József, aki innét került el jogásznak. Az első szálat tehát már itt kötődtek a Jókai-Feszty család között. Jókaiék, ill. Jókay-ék Komáromba költöztek a későbbiekben. Egyre jobban becsülték az itteni birtokosok (Rehrenbeck) Feszty Szilvesztert, aki tulajdonképpen itt kapta meg a Feszty nevet egy névkiejtés révén. Őt Szilveszter neve szerint Vesztí bácsinak szólították bensőbb körökben, s így lett kérésére, belügyminiszteri engedéllyel Vesztíből Feszty, és később nemesi levelet is szerzett igaz becsületével és magyarságával. Annyira magyarokká lettek, hogy egyre terebélyesedő udvarházukban bujdosó magyarokat rejtegettek, érzelmes magyar összejöveteleket tartottak. Az egyébként rideg természetű apa, aki még megcsókolni sem engedte magát gyermekeitől, izzóan

magyar érzelmű volt, és azzá nevelte gyermekeit is. Fiának tudatosan adta a nagy előd nevét: Árpádot. Így lett maradandó emlékü Feszty Árpád nevében és a Körkép alkotásával.

A szigorú apa azonban hiába volt felvilágosult és emelkedett lelkületű, fiai iskoláztatását nem tartotta szükségesnek. Az okos anya, Jozefa viszont tiszta édesanyjai sugallatával látta fiai rendkívüli tehetségét és ő harcolta ki, hogy egyetemet végezzenek, külszörzörkba is eljussanak tudásuk gyarapításáért, és látta, tudta Árpád fiának festőtehetségét.

Az apa Ógyalla felemelkedését szorgalmazta, amiért sokat is tett! Postát, iskolát, piacot is létesítettek, az ő szorgalmazására, de sajnos a vasútépítést már nem tudta kiharcolni, mert akkor az még magánvállalkozásban történt. A befelé és családja felé rideg, tekintélyt tartó apa kifelé közösségi érdekekért bőkezű volt. Tekintélyének köszönhetően neve elé megkapta a Martosi előnevet is.

A 14 gyermek iskoláztatását jobbnak vélte házitanítóval megoldani, és egy Sűmeg nevű öreg kántort alkalmazott, majd később a lakóház egyik nagy helyiségét szabályos iskolateremmé alakította ki, igényes felszereléssel (padok, falitábla stb.). Egy Ursvidl nevű fiatal tanítót alkalmazott házitanítónak, aki egyetemi hallgató volt, jól képzett, művelt fiatalember. Ebben a magániskolában ekkor már tanítványok voltak a helyi uraságok iskolás korú gyermekei is.

Feszty Árpád egész életében viszolygott a tanulástól, de jól tudott szerepelni, mai szóhasználat szerint jól adta el magát. Az olvasás viszont hőnszeretett tantárgya volt. A színjatszás is közel állt hozzá, aminek nagy hasznát vette, mert házitanítójuk nagy hozzáértéssel rendezett színjatszást az értő fiatalokkal. Az édesapa minden költséget szívesen fedezett, színjatszó helyiséget is létesített.

Felkészülés az életre

A martosi birtok és Ógyalla között, légvonalban a 8 kilométer távolság már akkor sem volt számottevő, bár igaz, a Duna holtága és kanyargói, ingoványai megnehezítették a megközelítésüket, de a festői táj bűvöletes szépsége „lecsökkentette” a nehézségeket. A honfoglalás idején idetelepült csallóközi magyarság ősi formában élt még itt, és valójában ez ihlette a művészetre, valamint nagy szerepe volt ennek a tájnak a Körkép megalkotásánál is.

Feszty Árpád felsőbb iskoláit a komáromi Rác utcai gimnáziumban kezdte, ahonnan hamarosan eltanácsolták. Miért? Erre nincs kerek válasz. Ezután a Budai Reáltanodába, a legjobb intézetbe került. Lakása nagybátyjánál volt, Reviczky Sándor belügyi tisztviselőnél, aki kemény kézzel nevelte öccsét, minek meg is lett az eredménye a jó osztályzatokban. A későbbiekben Izsó Miklós akadémiai rajzoló, neves szobrász is tanítómestere volt.

Felsőbb iskolai végzettsége érdekében a pozsonyi Valláseggyüttes Főreáltanodájába került, ahonnan rebellis viselkedése miatt hamarosan eltanácsolták. Édesapja Adolf nevű idősebb fiát küldte érte. Szállodai szobájuk egymás mellett volt, ahol hazaindulásuk előtti estén Árpád pisztollyal magára lőtt, de megmentették. Sajnos ilyen borús tervvel nem volt egyedüli a családban. Nővére, Jávor doktor felesége, Ilka rosszul sikerült házassága miatt kétszer követett el öngyilkosságot, és a második halállal végződött.

Árpád azonban megtalálta élete útját. Előbb Münchenben tanult festészetet, majd Bécsben fejezte be felsőfokú festői tanulmányait. Akadémiai tanárai közül a remekül rajzoló és tanító Strähnbertől tanul sokat. Először tájképfestő akart lenni, és ebben nagy indíttatást kapott Münchenben a bajor táj szépségétől, mint Markó Károly az olasz tájak varázsától. Első igaz mesterének Kubinszkyt tartotta, majd Mészölyben látta meg nagy mesterét. Ők voltak egyébként, akik csodával határos módon, de a festményeik jövedelméből éltek.

A müncheni akadémiára tulajdonképpen 1874-ben érkezett, hogy tudását gazdagítsa. A müncheni akadémián akkor Piloty mester „uralkodott”, mint igazgató. Nagy hatású egyéniség, kitűnő pedagógus és nagy művészetpolitikai szervező - ez jellemezte Pilotyt. Feszty rövid, két éves müncheni tartózkodása alatt még a küszöbéig sem juthatott a nagyhatalmú igazgatónak, így valójában követője sem lett, és programját sem vállalta. A müncheni évek eseményei kronologikus sorrendben így alakultak:

1874. májusában érkezik ide, akadémiai tanulmányait végezni.

1874. nyarán megismerkedik Kubinszkyvel, és attól kezdve többet fest ennek műtermében, mint az akadémián.

1874. ősz végére tehető Mészölyvel való megismerkedése.

1874-75. telén már jelentősebb mértékben többet időzik a Mészöly műteremben. Alkonyati táj című festménye mindenképpen Mészöly ihletettséggű, amelyet 1875-ben kiállításra elfogadtak.

Strähnbertől a rajzolást, Kubinszkytől, Mészölytől az ecset és festék kezelését tanulta meg. Mészöly bensőséges, finom, meleg színei végig nagy hatással voltak rá, de képeinek mozdulatlan nyugalma Fesztytól idegen. Amikor később ugyanazt akarta, amit Piloty, nem „pilotista” módon, de saját útkeresése folyamán kidolgozta témáit és eszközeit. S bár minden belső sugallata, a gyermekkori tájélmény és Kubinszky is a

tájképfestésre ösztökölték, a mozdulatlan ég, föld megörökítésére, későbbi fejlődése mégis Piloty hatásának bizonyult. Sokalakos, mozgalmas, és ez különösen a Körképen látható, de saját eszközeivel fejezi ki a lenyűgöző, vad, óriási tájakat.

1875. nyarat otthon töltötte, nem egészen szándéka szerint. Apját nem győzte meg igazán festői kibontakozásáról, az Alkonyati táj müncheni kiállításával sem.

Az Alkonyati tájtól a Golgotáig

Az alig néhány heti otthonlét megérezte vele a további müncheni tanulás bizonytalanná válását. Budapestre utazott, hogy meglátogassa az ott élő két nővérét, dr. Jávorné Ilkát és Gizellát. Nem sejtette, hogy ez a látogatás jelentős hatással lesz sorsának alakulására. A két nővér a Margitszigeten nyaralt, és ez a nyaralás nem volt érdekesség nélküli. Velük töltötte nyári szórakozási vagy éppen pihenőidejét a Csallóköz, még közelebbről Ógyalla feltűnő és híres szépasszonya, Tahyné, az ünnepelt Baranyai lány, Ógyalla egyik neves birtokosának özvegye, aki feleségére hagyta minden vagyonát. A különös, érett korú asszony szeszélyes formájú kastélyt építtetett a falun kívül, és ott élt balettáncosnőnek neveltetett lányával. Elutazásakor az ispánok és a birtok felügyeletével Feszty Szilvesztert bízta meg. Ha egyedül utazott, akkor a kis balerina a Feszty ház vendége volt, és a Feszty család krónikásának, Gizellának lett a kis barátnője. Az emlékiratok megörökítik őt, amint fehér ruhában, tüllszoknyásan, kasztanyettát csattogtatva lebeg táncstopánkái hegyén. Közte és Árpád között ott lebegett egy félbetört gyermekkori szerelem.

Tahyné gazdagsága megengedte, hogy bérbe vegye az akkori tulajdonostól, József főherceg fiától a Margitszigetet, és így került oda a nyaralás címén a két Feszty nővér, Ilka és Gizella. Ide menekült apja rideg kritikai megnyilvánulásai elől Árpád, aki ugyan Adolf bátyjával lakott, de a kis Tahy lány kedvéért minden idejét a Margitszigeten töltötte. Itt ismerkedett össze Gyulai Pállal, aki aztán Ipolyi Arnoldddal, a magyar művészetpolitikai élet irányítójával hozta össze. Ipolyi szerezte meg részére a kétéves bécsi ösztöndíjat.

A margitszigeti tölgyek alá nemcsak Arany János járt ki megpihenni – az Őszikék, az arany értékű írások itt születtek -, hanem Gyulai Pál is. Egyetemi tanár a következő évben lett (1876-ban), ekkor kapta meg Toldy Ferenc megüresedett állását, az irodalomtörténeti katedrát. Az 50 éves Gyulai ekkor ért el hatalmassága zenitjére. A magyar irodalmi és szellemi élet szellemóriása volt.

Érdekelte őt a jó megjelenésű, önérzetes, bátor fiatal festő, aki Münchenből érkezett, ahol ő is járt hajdanán. A fiatal Fesztyhez személyes szimpátia kötötte, összeismertette Ipolyi Arnoldddal, akinek pártfogásába ajánlotta Árpádot. Gyulaiék - ekkor a Hatvany Lajos által megírt - Sándor u. 17-ben laktak az öreg apóssal, Szendrey Ignáccal. Feszty itt többször találkozott itt a szótlan, szúrós szemű, bozontos szakállú öregúrral, aki rá is, mint másokra is, afféle megsebzett szívű vén sas benyomását tette. Hallgatva, de látható mély gyászban élt két leánya halála miatt. Elsősorban Júliáról, Petőfinéről ismert atyai szigora hallgattatta, a későbbiekben fura viselkedésével és legfőképpen a Horváthtal kötött második házasságával. Gyászolta jobban az édesebbet, Gyulainét, Marikát, aki fiatalon ment el örökre, itthagya három leánygyermekét. Ezek a kis édesek kötötték össze Gyulai Pált apósával.

Innen indultak Feszty Árpád első társadalmi kapcsolatai. Így ismerkedett meg Ligeti Antallal, a Nemzeti Múzeum Képtár igazgatójával, akinek Margit nevű leánya Feszty Gizella barátnője lett, és baráti körükhöz tartozott Greguss Imre festőművész Gizella nevű húga is. Így szövődtek a társadalmi és művészi baráti szálak. Ligeti szívesen állította ki Feszty Árpád modernebb szemléletű müncheni festményeit. Gyulai révén került Feszty a szentkeresztesi püspöki nyaralóba, Ipolyinak legkedvesebb tartózkodási helyére, ahol többet tartózkodott, mint Besztercebányán, ahová könyvtára és régészeti gyűjteménye, tudományos feljegyzései kötötték, s ahol munkáit végezte.

Feszty egyik sikeres képe itt készült A szentkeresztesi patak cím bejegyzéssel. Ipolyi fiatal barátjában a jövő nagy festőjét remélte, aki hazája hírét hivatott

gazdagítani. Útját e cél alapján kívánta egyengetni. Csupán egyházi művek alkotására hívta fel figyelmét. Szentkeresztesen töltött ideje alatt a képek szerkesztésével és a színek varázsával küzdve Feszty többet tanult, nemesebbé csiszolódott, mint egész müncheni tartózkodása idején az akadémián, vagy a nagy mesterének tartott Kubinszkytól és Mészölytől, akiktől azért - általa elismerten is - az alapot megszerezte.

Az ógyallai tájakon festette meg az Alföldi tájak című, sikert aratott festményét, amelyről 1877-ben a Vasárnapi Újság adott közzé elismerő méltatást. A múzeum képtárában került bemutatásra a nagyközönség előtt. Az 1877. novemberében megnyílt Műcsarnok első kiállításán Feszty festménye, az Alföldi tanya is helyet kapott. A Képzőművészeti Társulat képvásárlásai keretén belül Fesztytól is vásárolt festményeket, amely művészetének elismerését jelentette, és az anyagi elismerés is jelentős volt részükről. Ez volt az első alkalom, hogy pénzt keresett festményével. Ekkor már több újságban jelent meg cikk, méltatva felfelé ívelő pályáját. A kapott összeg elegendő volt a tervezett velencei útra, ahol az olasz iskola alapfokán tanult. Ugyanakkor megnyugvást jelentett számára, hogy Gyulai és Ipolyi a bécsi továbbtanulás két évre szóló ösztöndíját már elintézte.

A velencei útról annyi írásbeli feljegyzés maradt csupán, hogy végignézte a velencei képtárakat és a Doge Palotát. Velencei eszményképei az óriási Tintoretók, Tizianok voltak.

1878-79. telén festette első nagyjelentőségű alkotását, a Pusztai találkozás télen című olajképet. Ez sem maradt azonban közkinccs, csak a kor műkritikai irodalmából ismert.

Bécsben Edward Lichtenfels tanítványa volt, akihez igaz, hű barátság fűzte túl a tanár-diák közötti jó viszonyon. Lichtenfels nem volt művészetében jelentős, inkább tájfelmérési módszertana hatott jelentősen a nála 23 évvel fiatalabb tanítványra.

A mester-tanár ideálja a német akadémizmus nagy, heroikus történet-ábrázolása. Különös szeretettel az ausztriai magas hegységeket festette. Teljesen hiteles ábrázolásukhoz egészen különös technikát fejlesztett ki: a temperával és olajjal kevert színes rajzot, amely végül is olajfestmény kategóriába került. Képzeletszegény megrajzolását a mértani pontossággal, hitelességgel ellensúlyozta. Az Alpok tájairól készült monumentális képei ma is sorozatban ott függnék a Bécsi Geológiai Múzeum és a Természettudományi Múzeum termeiben. Tanítványaitól is megkövetelte a rajzokban a mértani pontosságot. A mesternek rajzmesteri vasmarka inspirálta Fesztyt Golgota című festménye alkotására, amely nyolcméteres terjedelmével nem sorolható egyházművészeti alkotások közé, nem készült a kor valamely egyházfejedelme részére, nem oltárkép, inkább történelmi festmény és tájkép ötvözet. Kétségtelenül az 1880-as őszi tárlat legnagyobb szenzációjának számított, már méreteivel is jóval felülmúlta a kiállított művek mindegyikét.

Az útkeresés ideje (1881-1890)

Bőségesen termő évek időszaka következett egy évtizeden át. A Kárvallottak és a Bányaszerencsétlenség nagyhatású festményeken kívül nagyon sok jelentős mű született. Életének túlnyomó részét Ógyallán töltötte, és csak ritkán ment föl Budapestre. Egy-egy bizonytalan nyom szerint Budán élt, de pontosított feljegyzés nem maradt.

Az ógyallai házban külön lakrésze, műterme saját ízlése szerint volt bebútorozva. Szülei ezidőtájt többnyire már a fővárosban éltek. Az édesapa Árpád fiát továbbra is „fekete bárány”-ként kezelte, de háborítatlanul engedte, hogy festői hóbortjának hódoljon.

A *Krisztus temetése* első kompozíciója 1880. nyarán-őszén készült el, amelyet később a firenzei hármaskép középső részeként fog véglegesen megfesteni. Ezzel a képpel jelentkezett 1881-ben a tavaszi kiállításra. Ez már alaki megformálásban is gondosabb, rajzosabb volt a Golgota-tól. 1881. őszi tárlatán a Hazafelé című festményére figyelt oda a kritika, és a közhangulat is jó pontozással, mint ahogy A szent Gellért nagy olajkép is tehetsége mellett tanúskodott.

Művészetpolitikai szereplése azonban 1882. április 16-án tartott képzőművészeti társulati közgyűlésen balul sikerült. A társulat elnöke - Feszty mentora - javaslatot tett az alapszabály módosítására, miszerint Keleti Gusztáv a továbbiakban már mint fizetési igazgató működjék. Összesen másfélezer forint összeg terhelte volna az éves költségvetést, ha a javaslat mellett szavaznak. Azonban nem ez történt. Feszty is ellene szólt, ami az ő részéről hálátlanságnak bizonyult Ipolyi ellen. Ezután Feszty egy időre visszavonult, 1883. második feléig. Ezenközben alkotta meg Odysseus Calypso szigetén című remekművét ógyallai műtermében, és a 83-as őszi kiállításon ez a kép megindította a képzelőerőket. Osztatlan sikert aratott vele! Hogy jutott eszébe a téma? Talán Jászai Mari Médea-szereplése adta az ihletet.

A kritika megnyilvánulása: "Erős művészi tehetség mutatkozik a kép összhangjában és tartja lekötvé a műértő szemeket. Alkotójának egyénisége teljesen kifejtett." - Ezt a kritikát már a Bányaszerencsétlenség-re, nagy alkotói munkájára kapta.

1886-ban a jó helyezésektől indítatva, megszületik a Kárvallottak című kép. Ezt a komáromi ipariskola javára kiállította, ahol is több, mint 800 forint jött be. Az Operaház felületi freskóinak készítésére Lotz és a többi jó nevű festő mellett Fesztyt is meghívták. Ez volt az első hivatalos megrendelése. A természet hangjai - ez a téma jelképesen utat mutat a zenefejlődés útjára. Vihar zúgása, madarak fütyty-zeneje, a vízesés robaja, csiga bűgása, nádas zizegése szinte megszólaló aláfestés a zene érkezésének. Minden egyes mozaikján egy-egy alak érzékelteti a hangot, a hallást. Ott a nádsíp, amelyet Pán szólaltat meg. Egy-egy kecses női alak is a természet üde hangját illusztrálja. Ez az irányzat nem az ő modernségre valló hajlama, hanem a klasszikus irányzat bemutatása. Az elkészített freskó a büfé-terembe, megrendelési helyére került, ahová ugyan a megrendelők inkább Bacchus képeket vártak, de a nem várt eredmény így is köztetszéssel találkozott. Sajnos, az Operaház ezen falfelülete még Feszty életében beázott. Helyrehozatalát Fesztytől idegen kezekre bízta, ettől kezdve nem is tartotta számon művei között. Nagy eredménye lett azonban a freskókészítés közben Lotz Károllyal kötött barátsága, aki az Operaház freskóinak

„oroszlánrészét" kapta. Időközben vissza-visszavonul ógyallai otthonába, ahol a festés mellett írogat is. Az én parasztjaim című novellás kötete kiadásra is került.

Tulipán mozgalomtól az utolsó fillérig

Az utolsó előtti csepp a méreg poharában a Tulipán mozgalom volt Feszty Árpád életében. Hogy ennek a mozgalomnak létrehozása az ő ötlete volt, vagy csak résztvevőjeként később kapcsolódott be, írásos feljegyzések erre nem adnak magyarázatot.

Lényege: az egész ország népnevelésének, a magyar ipar és kereskedelem, valamint a népművészet fejlesztése, jobbítása.

Fesztyt egy előkelő, lelkes asszonyokból álló küldöttség kérte fel, hogy legyen a mozgalom vezetője, irányítója, szónoka, szellemi motorja az ő lobogó magyar lelkével. "Hadat üzenünk az osztrák iparnak, önálló magyar kultúrát akarunk!" Ez volt a jelszó. Talán tökéletessé formálódik a terv, ha ezt egy rutinos politikus vezérli, és nem egy túloncú jó szándékú, kevésbé gyakorlatias művész.

Feszty lelkesedése azt a választ mondatta vele röviden: Megyek! A feleség, félelme most sem volt alaptalan. Mert ő tiltakozott. Mindhiába. Mint a siralomház, olyan lett az otthonuk. Szétforgácsolódott, hiszen ezer teendő várt rá rutin és ismeret nélkül, és majdnem minden tette kudarcba fulladt. Csalódott, minduntalan csalódott. Nagyot vétett ezzel a vállalásával a hűtlenül elhagyott művészete ellen.

Ment megszállottan, ment szavalni, lelkesíteni, dolgozni - légvárakért. A gyűlések állandóan náluk voltak megtartva. Konyak, cigaretta, likőr... ez kijárt a jelenlévőknek - a vésszen növekedő hiteleköl. De ki törődött azzal? A megjelenteket biztosan nem érdekelte, hogy miből fedezi a költségeket. Fél év múltán megjelent a régi, kedves és hűséges Schwartz Frici, az egykori odaadó és hűséges mindenés. De már nem volt a régi Schawartz Frici. Hiszen a neve is módosult! Glückné lett belőle... igazán az! Addig-addig „segédkezett” a Feszty házban, míglen az egész ház bevétele Glückné nagy zsebeiben talált gazdára. Mindeközben mozgalmas volt a Tulipán- mozgalom élete.

Eltelt két év. Feszty szónokolt, gyűlésezett. Szónoki tehetségét részben örökölte a Feszty családból, részben Jókai élesztette tüzes parázssá a lángoló hazafiságot, az Ausztria elleni forrongás hevületét. Két év elmúltával felesége látnoki jóslata bevált:

- Látod, mire volt jó mindez? Miért nem hallgattál a feleségedre? Nem hallod, hogy sírnak a meg nem festett kingyesi fűzfák? - talán Róza, talán a saját lelkiismerete lázongott ellene.

Egyik nap, reggelinél ültek, s egyszer csak holtsápadtan adta oda feleségének az újságot. Valami lelkiismeretlen vigéc jó haszon fejében, a vezetőséget mellőzve Bécsben gyártatta le a Tulipán-jelvényeket. Lelkében összetörve Kingyesre ment le pihenni, de akkor már nem volt neki ott tulajdonrésze, mert gondjaik enyhítése végett azt eladta öccsének, Bélának, aki gyönyörűen, a régi stílusban rendbeszedette ezt a kingyesi kincses tanyát. Megmaradtak a régi termőfák, a nádas, az erdei kunyhó és a Feszty Szilveszter féle gyümölcsösből élő minta-fatelepet létesített, tornyos-ház as portával. Árpád a régi szeretettel jött ide, amikor csak tehette.

De a természet szépsége, harmóniája sem tudta feledtetni vele a körülöttük ólálkodó rémet: az adósságot. Ennek a nagy leépülésnek az idején minden újságot, folyóiratot lemondott. Volt egy osztálysorsjegyük, amit párszor névértéken visszanyertek. Most attól is meg kellett válniuk, és két nap múltán ez a szám lett a főnyereményes! Hogy ez mennyire érintette? Mindenki eldöntheti józan belátása alapján. Azonban ez még nem volt elég. A végső anyagi romlás utolsó lökését olyasvalami adta, amire azt lehet mondani, ez már sok! Ennyit kibírni? Hogyan lehet!

Betegen, fáradtan, a tönk szélén. Ekkor kereste fel Herczeg Ferenc, hogy vállalja el a városligeti tavon készülő művészmajális rendezését.

- Árpád - visszatérő szólam ez is a Feszty életében - ezt csak te tudod megcsinálni. - És elvállalta. Felesége rettenetes idegállapota és kétségbeesett tiltakozása ellenére is.

Az ünnepély bevétele jótékony célra ment volna. Reneszánsz ünnepély - így szólt a terv. Különböző korok házikói, benne korhű jelmezeselek... úszkálva a tavon. Illusztris és fennkölt tervezet! Herczeg remekelt volna biedermeier hajóján és ruhájában, s mellette a gyönyörű Paulay Erzsébet! De volt a tervezetben egyiptomi, római, középkori, kínai, velencei, indián és még sorolni lehetne, hogy mi minden. Főrendezőnek Glück Frigyes ipar- és kereskedelmi mágnást jelölték. Ő finanszírozott, Herczeg és Feszty rendezett. Szívvel és lélekkel - Feszty! Megint üres volt a műterem két hónapra, ami a vékonyan folydogáló pénzforrást is elapasztotta. Művészeket, szobrászokat, bárkaépítőket irányított, és közben traktálta őket a Gundelben.

Amikor eljött a majális nagy napja, mindent elmosott a hatalmas eső-zuhatag. Az eredmény: gyászos bukás. Felhajtott gallérját emelgette a szél, verte az eső... Feszty-sors. Hm... Glück Frigyesnek rengetegbe került, Fesztynek utolsó garasait vitte el, és ez még nem volt elég, megjelent Glückné, a régi kedves pesztonka (nem Glück Frigyes rokonához tartozó!) uzsorakamatjával. Sürgősen vevőt kellett találni a házra! Jöttek a vevők. Dölyfös gyárosok, kereskedők, újjazdagok.

A régi Feszty estélyek helyett szűkös hétfő esti összejövetelekre zsugorodott a vidám élet és egy ilyen estén Bródy felkiáltott: - Árpád! Nem lesz a bankároké a házatok! Petőfi fog benne lakni! A Petőfi Társaság most tanácskozik azon, hogy alkalmas házat vesz Petőfi Múzeum létesítésére Itt lesz a múzeum! Még ma este meg kell ígérnie Herczeg Ferencnek, hogy ezt a tervet keresztülviszi! - ugyanis Herczeg volt a társaság elnöke.

Bródy mint az örült rohant, hogy Herczeget megkeresse, és végre hosszas keresés után a Pannónia vendéglőbe találta meg.

Herczeg a tervre ennyit mondott:

- Gyerünk Árpádhoz!

Ezen az éjjelen eldőlt a Bajza utcai ház sorsa. Fesztyék átadták a házat Petőfinek, aki aztán "társbérletként" magához vette szeretett "Marciját", Jókait, aki igazából résztulajdonosa volt a háznak. A Petőfi emlékmúzeum a földszintre „költözött”, Jókai Mórék meg vissza régi otthonukba, az emeletre. Megnyugtató volt ez Fesztyéknek, mégis nagyon nehéz a válás. A régi bútorok, amit a kisebb lakásba nem tudtak átmenteni, az... az újabb fájdalom. De mi az a nagyokhoz képest! A Szív utcába költöztek, egy kétszobás lakásba. Amit pénzzé tettek, mindent elnyelt az adósság, és még maradt is bőven. Adósság... az maradt.

Családi kör - Amíg tart az élet

Feszty kedves mondása volt, esti pihenésekor: "A világon csak egy pozitív jó van: munkából, társaságból, bárhonnan hazajövet este azzal az érzéssel nyújtózni ki az ágyban: ma sem csináltam semmi olyat, amit holnap szégyellnem kellene. Minden elmúlik, mindenbe bele lehet unni, csak a jó lelkiismeret érzésébe soha." (Liesen Meyer)

Masát beadták az Erzsébet Neveldébe bentlakásosnak, hogy vidám környezetben, gyerekek között legyen, ne érezze a nélkülözést. Volt úgy, hogy be kellett zárkózni a villanyszámlás, vagy a fűszeres „zaklatásai” elől. A szó legszomorúbb értelmében a legsötétebb művésznyomorba süllyedtek.

Feszty műterme a Rottenbiller utcában volt. Dolgozott reggeltől késő estig emberfeletti erővel - a képkereskedőknek. Mégsem tudott eleget keresni, pedig felesége takarékos, beosztó jó háziasszony lett. Mindemellett az asszony is újra felvette az ecsetet, Feszty fájdalmára, mert a gyermekükért, annak jobb sorsáért vállalták a mérhetetlenül fáradtságos többletmunkát. A sötét kis lakás nem volt megfelelő a festéshez, ezért egy év után átköltöztek a Damjanich u. 52-be. A ház új volt, szép, világos, két szoba és egy műterem. Feszty „műfaja” sisakos vitézek, szűrös parasztfigurák, almaszedő menyecskék, jegenyés tanyák lettek. Fesztyné művészvilága: virág- és gyümölcs-csendélet. Virágot szagoló, levelet olvasó, könyv mellett mélázó, bájos fiatal lányok. Néha aktokat is festett. Két „neves” modellje volt: a barna hajú Olga és a szőszke Ilona. Aztán a lánya és annak barátnői ültek modellt a bájos leányalakok festéséhez.

A két nagy lélek, csodálatos kezű művészpár hősiesen dolgozott. Árpád azért, mert tudta, hogy az ő hibájából jutottak ide, Róza meg azért, mert nagyon szerette az ő szertelen, nagyjóságú urát minden hibájával együtt. Aztán végre kezdtek emberibb körülmények között élni. Továbbra is mindkettejük szorgalmas munkája által valamelyest javult anyagi helyzetük.

Róza legjobb barátnője a tehetséges festő és író Lesznay Anna, a későbbi Jászi Oszkárné volt ez időben. Anna után lett Ady-rajongó, aki Jókai nagy barátja volt a nagy korkülönbség ellenére is. (Jókai 1825-ben, Ady 1876-nan született) Eleinte Feszty is rajongott Adyért, de egy félremagyarázott verse miatt kizárta a szívéből. Ady egyik versében „bandának” titulázta a parasztokat. Emiatt a vers miatt a későbbiekben is sokat vitatkozott feleségével. Nem bírta, amit keménynek, cinikusnak, túlzónak ítélt, még akkor sem, ha az, aki éppen használta, világfájdalmas érzéseinek mélységét akarta azzal leplezni.

Ugyanígy volt Gárdonyival is, aki írt egy kis egyfelvonásos darabot, a Magdolná-t, kissé elszabadult nyers stílusban. Ezen annyira összevesztek, hogy vagy egy évig nem is beszéltek. No de ezek a viták végül is az évek sokasodásával megszépültek. Igazán és konok módon haragudni egyikük sem tudott. Sem Róza, sem Árpád. Visszavonultan éltek, de az esték szépek voltak. Szeretettel és kedves vitákban. Már csak olyanokkal tartották a kapcsolatot, akik meleg szívvel keresték őket. Szarvassy Margit, az Erzsébet Nőiskola tanárnője, Bródy Sándor és nővére Etelka, Lyka Károlyék, kinek felesége, a szép Minnich Ida, a főiskoláról volt Róza társnője, Gerő Ödönék, Greguss Imréék, Paulayné, a drága Tusi néni és zseniális, ragyogó szépségű Erzsi leánya, Kaffkák, Hegyessy Mariék, Lotz Károlyék és Mezei Gyulák, akik, illetve, aki egykor annyira kiállt Feszty mellett a Honfoglalás képkiallítás idején.

Ekkor Párizsból, fűjdogálni kezdtek az új szelek... művészeti forradalmi szelek. Az egész magyar művészvilág meg lett bolygatva, zavarva. A konzervatívok ellene, a haladók mellette. A konzervatív Fesztyt teljesen megbűvölte Gauguin pesti kiállítása.

- Szinte hiábavaló volt eddigi életem - mondta keserűen. A másik nagy meglepetés Csontváry kiállítása, amit kinevettek, szidtak a vaskalaposok. Feszty síkra szállt mellette. Minden nap ott volt a kiállításon, és két képre vitt is vevőt, de ő nem ... nem adott el egyet sem.

Csontváry, a megszállott... kettőt? Azt nem! Vagy együtt az egészet megveszi az állam, de külön nem, semmit! Inkább éhezett, fázott, nyomorgott.

Egyik este Árpád késve érkezett haza a vacsorához, rosszkedvűen alig nyúlt az ételhez.

- Mi az? Miért nem eszik? - kérdezte aggódva a felesége.

- Nem megy le a torkomon a falat. Folyton szegény Csontváryt látom magam előtt a vékony, széllel bélelt, barna palástjában, dideregve. Csak áll, áll... és várja az iparszarnok lépcsőin az Állami Vásárlóbizottságot. Hívtam, jöjjön el kicsit a Gundelbe felmelegedni. Végre engedett, de csak egy darab sajtot fogadott el, amit ő megengedhet magának.

Fesztyről ekkor már lealacsonyító hírek jártak. Solymossyn, a képkereskedőn keresztül széria képeket gyárt, giccses, gyenge képeket. Biztos, hogy a fülébe jutottak a megjegyzések.

Egyik este: asztaltársaság a Gundelben Ligeti Miklós szobrászművész vezetésével, aki nagyon szerette Fesztyt. Ezeken az estéken - mert volt ilyen máskor is - fejedelemnek nevezték kedves-tréfásan, a Körképen általa „megelevenített” Árpád fejedelem után. Ilyenkor játszottak... államformát alakítottak, ítékeztek, védő és vádiratokat készítettek, legtöbbször rímbe. Ezek az esték lelki gyógymódok voltak. Az idő múlt. Feszty haja mind fehérebb lett. Még egy utolsó lendülettel „elénekelte hattyúdálát”. Előleget vett fel a képkereskedőtől, és egy évig nyugodtan dolgozott. 1912-ben az egész Nemzeti Szalont betöltő Feszty-kiállítás megvalósult. Komoly szép sikere volt. Különösen szépek voltak a Gyallai híd, Magányos fa (amit Marosvásárhely vett meg), A holdvilágos képek, Menekülés Egyiptomból, Jeruzsálem felett, Dunai malom, Vihar a Dunán, Vihar a pusztán, A magyar pieta, a Sírban fekvő Krisztus. Lába elé a muskátlit és a lábára boruló Máriát, az utolsó éjjel, a Vernissage napja előtt festette rá. Nagyon szép lett. Ma is a Haller téri templomban van. Ez előtt a kiállítás előtt volt ugyanott a „nyolcak” tárlata, közöttük Kernstock és Pór Bertalan is. Párizsból jött nyolcagnak hívták őket.

Tisza István - Feszty jóakarója - ekkor volt miniszterelnök. Amikor a Feszty-kiállításra készültek, Tisza üzent neki, hogy eljön, beszédet is mond, amiben majd Fesztyt, mint követendő példát, a nyolcakkal ellentétben fogja méltatni. Feszty megköszönte és kérte, ne mondja el a beszédet, mert neki Kernstock kedves barátja.

Az állam biztos, hogy vett volna tőle képet és ezek után mindenki, aki számított - dupla áron, amiből Gyallán tellett volna telekvásárlásra és megépülhetett volna a rég óhajtott műterem... és nincs tovább anyagi gond.

Tisza azt üzent, ő megérti, rendben van, de biztosan megneheztelt, mert nem volt ott a megnyitón, de még a kiállításon sem. Így a ragyogó siker helyett lassú, kínos, vékony pénzü eladás következett. Az eredmény nagyon gyöngére sikerült. Története a következő.

A kiállítás 1912. január 17-én, szerdán nyílt a Nemzeti Szalonban. Nagy volt a meglepetés, mert József főherceg értesítette a rendezőbizottságot, hogy megnézi a kiállítást. Tíz év telt el a Triptichon óta. Újra csontjaiban égett a régi becsvágya, igaz, illúziómentesen. Kevés hittel, inkább öntudattal. Meg akarta mutatni, hogy ő korának tehetséges művésze, és ennek a méltatását meg is kapta - kritikában.

Mintegy 160 képet - s közöttük monumentálisakat is - állított ki, amelyekből több, mint 100 az előző két év alkotása volt. Vallásos, történelmi és tájképek,

sokasága. Robosztus erejű zsáner-képek és magyar tájképek, mind az alkotót dicsérték.

Ha hajlamait letompítja, és nem veti bele magát a társadalmi szereplésekbe, mennyivel többet hagyatékoz! Ha nem teszi tönkre testi erejét, fizikumát a Körképpel! Bár erkölcsi elismerése teljes volt, azonban az anyagi annál több terhet jelentett.

Múlnak az évek

Időközben a kis Masából nagy lány lett - észrevétlen. Egyik este vacsoránál hirtelen megfogta a lánya kezét:

- Ugye, nem vagyok én rossz papája, Masikám? – a lány ijedten összenézett az anyjával. - Tegnap este - folytatta Feszty - az ágyban Dickens Kis Dorrit-ját olvastam.

Éjjel azt álmodtam, én vagyok a szegény kislány apja. Olyan intenzív volt ez az álom, hogy még ma is kísértett egész nap. Folyton azt képzelem, Masika szenved, és én nem veszem észre.

Lánya zokogva borult a nyakába és nem győzte bizonygatni, hogy neki van a világon a legjobb dolga, és neki van a legjobb édesanyja, édesapja. Masa nagyon szerény volt. Nagyon jó viseletű, ragaszkodó és hálás mindenért. Egy hangverseny, egy opera előadás számára mérhetetlen kincset jelentett.

Másnap este Árpád szinte beesett, úgy sietett haza.

- Itthon van Masa? - kérdezte rémülten.

- Itthon? Miért kérdi? - ijedt meg a felesége.

- Mert az utcán, mintha értem kiáltozott volna..., de nem láttam seholt! - Hangos, zaklatott elmondására a másik szobából átjött a lánya, akit boldogan összevissza csókolt örömeiben, nagy szeretettel.

Harmadik szomorú este: Masát, bár ifjú lovagjai és kis barátnői már sokszor hívták bálba, ő mindig ellentmondott, nem ment. Ekkor 18, éves korában volt első és utolsó bálja. Anyja belázasodott a Ludovikán rendezett bál estjén, ahová megfelelt Masának a szép kis fehér batisztruha, vagyis a toalett nem jelentett gondot. Csak az, hogy ki kísérje most már el? Bár szíve szerint otthon maradt volna örömmel, de nem mert ellentmondani szüleinek. Apja pénztárcájában 20 forint volt az összes „vagyon”. Elég lesz-e konflisra? Vacsorára? Papa holtfáradtan öltözött, és mentek. Egész este apjáért aggódott, aki láthatóan nem volt jól. Hazafelé menet Masa látta apja fájdalmát, hiszen titkolni sem lehetett. Otthon vacogva bújt ágyba és az oly kedves szemek behunyva szinte láttatták, hogy nemsokára örökre lecsukódnak.

Állandó vágya Ógyalla után egyre erősödött. Csendre vágyott, dolgozni. Fáradtan mondogatta: - Csak ezzel elkészüljek, sosem kezdek több nagy képbe. Kis házat veszünk Gyallán és minden gyermekkori emlékemet lefestem.

Gyalla, Kingyes, madárfütyty, fűzfásuhogás... Újra kísértette az emlék. Haza, haza... az ősi fészekbe.

Béla öccse kijárta a Földművelésügyi Minisztériumba, hogy Ógyallán, a falu végén, egy kis akácos-oldalon kapjon ajándékként egy telket műterem céljára. Határtalan lett a boldogsága, de az építkezés sok fizikai munkával, gondokkal járt. Két szoba, műterem - ez volt a terv. Azonban ekkor... ekkor már véglegesen megszerezte a halálos kórt a túlfeszített munkával. Újra giccseket fest, mert ez pénzt jelent. A Rottenbiller utcai műtermében soha nem engedte, hogy meglátogassa a családját. Ők azt hitték azért nem, mert szégyellte a giccseket. Egyszer mégis be kellett menni hozzá a feleségének, mert fontos levél jött Gyalláról, amiben azonnal intézkedni kellett. „Amit a műteremben láttam - írta Róza a feljegyzéseiben - rettenetes volt. Párducbőreit, melyek a díványt fedték, maga köré csavarta. Dermesztő hideg volt a szobában és jéghidegek a kezei, lila az ajaka. Lázasan dolgozott, mert szeretteit akarta megkímélni a nélkülözéstől. Bevallotta, már második télen dolgozik így, mert nem volt ideje, hogy a kályhát rendbe hozza, kitisztítsa. Ezért tartotta távol a családját.”

Róza intézkedett. A kályhát azonnal rendbe hozatta. Meleget varázsolt a hűsleges kis kályha, de már késő volt. Áthűlt a veséje, lábai megdagadtak, szeme alatt zacskók keletkeztek, arca színe egyre szürkébb lett, és a dereka egyre jobban sajgott. Februárban utazott Gyallára földkimérésre, hideg, havas időben. Másnap a háziorvos, a jó doktor Somogyi Béla azonnal kórházba rendelte. A család, Béla öccse és Hegedűs Lóránt a Korányi Klinikát ajánlották. A lánya viszont a közelben lévő Liget Szanatóriumot vélte a legmegfelelőbbnek, amiért örökre lelkiismeretfurdalása volt, de hát ekkor a szanatórium volt a sikk! A klinika prózai, másodrendű dolog. Pedig Masa dehogy volt nagyzoló!

Korányiék igaz baráti szeretettel várták, és talán sorsa másképp alakul, ha odamegy kezelésre. A szanatóriumi ápolás negyedik hetében látszólag javulás mutatkozott. Fenyvest ajánlottak, de miből? A szanatóriumban is csak félárat fizetett, és az orvosoknak képet adott honoráriumként. Hegedűs Lóránt följánlott 1000 forintot, hogy együtt maradjon a család, el tudják őt kísérni. Ajándékként dehogy fogadta el. Majd képet fest érte, ha rendbe jön az egészsége. Áldott emlékü Hegedűs Lóránt... Ezzel a kölcsönnel feledhetetlen napokat szerzett a nagybeteg Fesztynek. Elővette kis vázlatfüzetét, és rajzolt... rajzolt.

Két feledhetetlen nap Firenzében. Áthajóztak Lovranába. Két hét, aztán a család hazajött Pestre, mert rohamosan fogyott a pénz. Még a Húsvétot együtt, hármasan, Velencében töltötték.

Gyorsan elfáradt, a járkálás kimerítette és mégis... sétálni kívánt. Vezettek. Ragyogó napfény, viharközi napfény ragyogott körülötte. Estére nagyon lehült a levegő, ő egyre szomorkásabb. A családja Pesten, ő tőlük távol, magányosan, mélységesen egyedül... a szenvedéssel. Gyakran írt haza. Legutolsó levele összezúzott lélekről, szertefoszlott álmokról mesélt. Előtte soha így nem írt. Hihetetlen szeretettel búcsúzott, mintha érezte volna, hogy... örökre.

Pünkösd hajnalán elment... Oda, ahonnan nincs visszatérés. Mikor legutolsó levele megérkezett, az szinte megsúgta... ő már nincs! Hazahozták... a Múcsarnokban ravatalozták és búcsúztatták. Onnan Ógyallára vitte az utolsó útja, ahol várták az ősi fák, a lombok, virágok, a csend... a csend. Családi kriptába, akácvirágos temetőbe... Hazaérkezett.

Mikor a Cirkum Dederumot énekelték, távolról, messziről különös, szomorú gyászinduló hallatszott, mint a görög tragédiák kísérő kardala. És az öreg fák között kibukkant egy színes, ragyogó csapat. Ezer színben pompázó martosi lányok. Három méter hosszú, két méter széles koszorúban a vállukon hozták lassan, méltóságteljesen, ringó léptekkel a martosi és kingyesi rétek ezerszínű minden virágát. Színét, illatát búcsúztatta a nép, szeretett népe... A rög, a hazaföld, ahová visszatért örökre.

Feszty Árpád: Búcsúztató - 1914. június 7.

*Színes álmoknak magyar álmodója,
Elcsillapult hát ős fantáziád!
Nagy keblére öleli a róna,
Hozzája megtért, megtörött fiát,
Sírja felett dalt kelepel a gólya,
Szebb színeket bont minden kikelet,
Örökszép álmok örök álmodója,
Jó Feszty Árpád! Az Isten veled!*

(A Borsszem Jankóban jelent meg, ismeretlen író tollából)

Epilógus

Halála után, művészetéről irodalom alig maradt. Úgyszólván, senki sem törődött azzal, hogy megmérje őt és alkotásait.

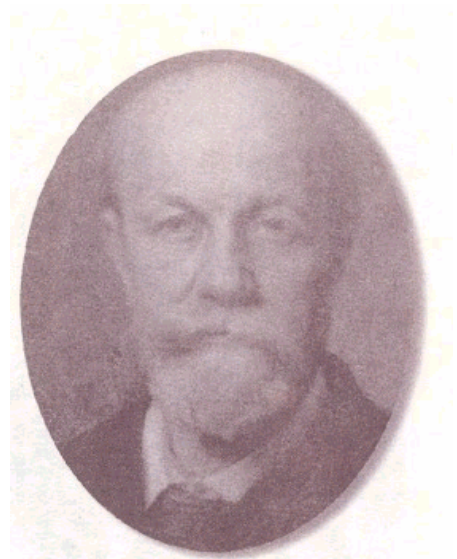
Talán csak Lyka Károly lelkiismerete kivétel ebben. Feszty Árpád szubjektív vonásain túl is adott nemzetének és nem keveset - a Körképét....

Hiába került a művészetpolitika háttérébe... hiába pusztította el a szőnyegbombázás a kép jó kétharmadát. A hatalmas mű egyszer csak mintha hiányozni kezdett volna életünkben, az a Körkép, amelynek háború utáni töredéke is legnagyobb értékeink közé tartozott - volna! De hagyták az enyészetnek áldozatául azt a töredéket is, amely még megmaradt. A művészek... az élők, az utódok. Akik menthették volna, de nem tették.

És most... újra él! A Feszty-Körkép... a Magyarok bejövetele... Hosszú, hosszú évek keserves munkájával újjáteremtve, mert élnie kell! Akik felmérték értékét, azok emléke is legyen maradandó.

Fesztynek ez az egyetlen műve elég ahhoz, hogy a kultúrforradalmat lezárva örökre ragyogjon neve. S ha ezek után ragyogni fog... hiszem, hogy az első lépést jól léptem, és kell, hogy értő kezek és érző szívek tovább lépjenek.

Feszty két hónappal az első világháború kitörése előtt halt meg. Szerette az Isten. Így csak saját álmainak temetését nem bírta ki a szíve, úgy - Magyarorszáért kellett volna megszakadnia.

Feszty Árpád (balról) és Jókai Mór (jobbról) olajfestménye

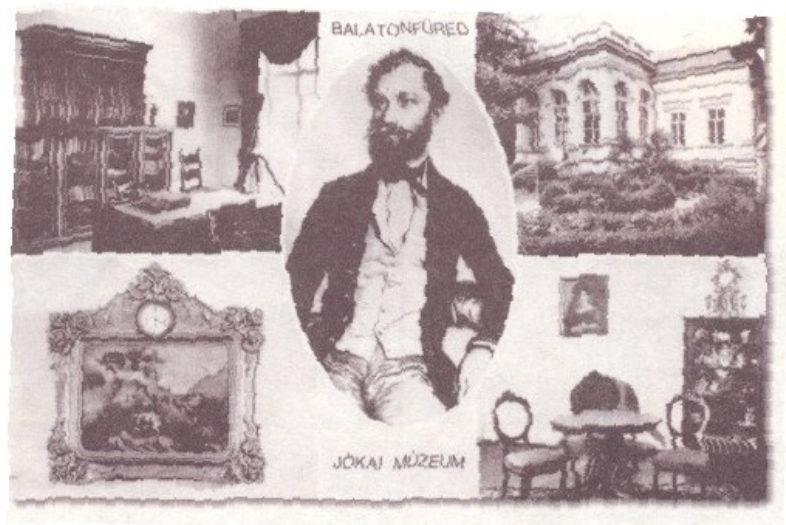

Jókai kedvenc tartózkodási helye Komárnóban

Jókai szobra a komáromi
múzeum előtt

Képeslap
a balatonfüredi
Jókai múzeumról

A Magyarok bejövetele
körkép,
részlet Árpád
vezér alakjával

Feszty Árpád:
Komárom vármegye
milleniumi
bandériuma a
Vöröszőllősön

Tartalom

Előszó	
Pál levele a Korinthusbeliekhez	
Ifj. Wlassics Gyula: Mondj mesét Jókai!	
Bevezető	15
Róza és édes szülei. I. Róza	17
Átsuhanó árnyék. II. Róza	43
Tévelygés gyümölcse. III. Róza	52
Róza és Árpád	61
Kitérő a Jászai-Feszty idillre	63
Együtt egymásért	64
A Feszty szalon	68
A körkép mint műfaj (közbevetett gondolat)	75
A Feszty család „őstörténete”	76
Felkészülés az éltre	78
Az Alkonyati tájtól a Golgotáig	80
Az útkeresés ideje (1881-1890)	82
Tulipán-mozgalomtól az utolsó fillérig	84
Családi kör – Amíg tart az élet	86
Múlnak az évek	89
Epilógus	92
Képek	

A bonyhádi néma sír

E könyvhöz való adatokat
a családi iratokból és emlékekből
adtam közre.

Perckel Gáborné

Bereck, 1979. október 6.

Perckel Mór élet regényének feldolgozása

melynek feldolgozásával közös megbeszéléstünk
szerint Búndel Jánosné sz. Paloczay Erzsébet
Bereck, 3575. Pesti J. út 16 sz. alatti lakosné hirtelen
meg, bár tudom róla, hogy nem hivatalosan de
aludt magától székével szokatlanul közeli
szomszédjainak feldolgozásukról annyit, mintha
is örömet jelentett volna. A Perckel életregény feldolgozása
után családunk tagjaival együtt elővettük
a kérésre adott emlékeink, családunk irataiból
hiteles adatokat és adtuk így a történet irás-
sal örömmel egyet értettük.

Dr. Perckel Gáborné

mag. táborosné Erzsébet

Bereck, 1987. X-8

Előszó

A múltba tekintés, egy adott kor megidézése legalább annyira fontos, mint a jelenben való látás, eligazodás és a jövőben való gondolkodás érzékenysége.

„A történelem egyetlen nagy szötte. Senki sem láthat át belőle többet egy arasznyinál” írja Thorton Wilder.

Erre vállalkozott a könyv írója B. Palocsay Erzsébet, amikor írói fantáziája és a történelmi dokumentumok által visszavezet bennünket a 19. Századba.

A tehetséges hadvezér, Perczel Mór élete elevenedik meg egy sajátos látószögből a könyv lapjain.

Perczel Mór, aki nem politikus, inkább túlfűtött hazafi, tehetséges hadvezér, vagy ahogyan Kossuth nevezte „izgatott lelkű látnok”, a magyar Szabadságharc elszánt bátorságú forradalmár tábornoka.

Szabadsapatával vívta ki az ozorai győzelmet, majd 1849-ben több hadműveletet vezetett főleg a Déli hadszíntéren. Az író nő átvezeti az olvasót ezeken az eseményeken a ránk maradt dokumentumok és saját megítélése tükrében.

Sorsunkban benne van a történelem, mely közös örökségünk. Amikor dicső korokra emlékezünk, eltűnik, beleolvad az események sorába a mégoly kiemelkedő, egyes emberek sorsa is.

A történelmi dokumentumok és a képzelet segítségével sikerre juthatunk mind az események, mind a személyes sorsok, életutak megelevenítésében. Ezt az élő képet kívánja megrajzolni B. Palocsay Erzsébet.

Közben láthatóvá válik, hogy a legszebb történelmi pillanatok sem voltak ellentétektől, ellentétes nézetektől mentesek. A nagyobb cél, Magyarország függetlenségéért vívott harcában viszont ezek többnyire háttérbe szorultak.

Perczel Mór, a „megtestesült forradalmár” hazaszeretete és katonai, hadsereg vezetési képességei, győzelmei előtt méltán tiszteleg a késői utókor.

Életén, életútján, mely 88 évet ölel át a 19. századból, nyomot hagynak nagy pillanatok, harcok, konfliktusok, dicsőség, elismerés és száműzetés, kiegyezés és visszavonulás.

Határozott, bátor, olykor vakmerő, elszánt, megalkuvást nem ismerő hadvezér, hazáját megvéltani törekvő, ugyanakkor családját mélyen szerető és tisztelő ember képe rajzolódik ki a könyv alapján.

Fogadják jó szívvel.

Koscsó Lajos
alpolgármester

Az olvasóhoz szólok:

A történelem írás olyan, mint a hétkövön átfolyt, kristályosan csillogó nemes fényű tiszta víz.

Hitelt érdemlővé akkor válnak a leírott sorok, ha annak valódiságát, színtartóságát nem az emberi képzelet színezi elfogadhatóan életképessé, hanem az átélt történelmi időszakot dokumentáltan adja a korhű író az olvasótábor kezébe.

Történelmet írni éppen ezért felelősségteljes munka. S hogy erre vállalkoztam, tiszta szívvel teszem, mert kezem, s tollam irányítója:

- **A bonyhádi néma sír** -

Perczel Mór tábornok unokamenye, aki mai nap is egy 1000 lakosú zempléni kisközség Berzék szeretetét, tiszteletét érdemli meg. Ez a nagyszerű, tisztalelkű asszony Perczel Olivér volt tábornok özvegye. Az ő elmondása és korhű festménye alapján mozdult kezemben a toll és a leírott sorok 100 évre, egy évszázadra, s annál többre visszamenőlegesen igazak, valóságosak.

B. Palocsay Erzsébet

Utóirat: Bonyhádi Perczel Olivérné, sz. Nádasdi Baán Adrienne 1996. április 15-én elhunyt.

1.

Perczel Mór honvédtábornok, az 1848-as szabadságharc hazafias érzelmű hős hadvezéreinek egyik kimagasló egyénisége nemcsak mint hazafi volt emelkedett lelkiületű férfiú, de szülői iránti tisztelete, s a nép iránti szeretete is fölé emelte az átlagoknak.

Gyönyörű sorait adom mindenekelőtt közre, hogy abból őt, a nemes lelkű embert ismerje meg a közeli és majdan a távoli utókor.

Perczel Mór sorait szó szerint idézem (kivonat a Független Magyarország c. lap 1906. március 15-i számának (101. oldal) Perczel Mór tábornok c. cikkéből):

"Édesanyám már 1821-ben a Börzsönyben lakott és mi: én, Sándor és Miklós, nevelőnkkel Vörösmarty Mihállyal ugyanitt tölténk két egész évet. Vörösmarty első szerelmének tárgya, az annyiszor és annyi alakban megénekelt Etelka, szintén házunk leánya vala, nekünk legidősebb nővérünk.

Anyánkról hallgatni csaknem lehetetlennek látszik nekem, ha házunkról van szó: Kajdachy Erzsébetről, a páratlan matrónáról, ki 21 gyermeknek, köztük tizenöt nagykort érnek ada életet, s a bájos és hiba nélküli Etelkának anyja volt. Anyám a legnemesebb nők egyike volt, kik valaha éltek; testi és lelki jelességek gazdag egyesülése. Méltóság és nyájasság, régi magyar egyszerűség és magas szellemi műveltség egyesültek benne. Egy régi kis olajfestmény tanúsítja, hogy igen szép volt. Gyermekai, a házi nép, cselédség és jobbágyság szinte imádták. Egész valója, egész élete odaáldozó volt; éjét-nap családján, háztartásán függé szeme; munkássága ép oly ernyedetlen vala, mint kiapadhatatlan szeretete. A dajka-szobában vagy a konyhában olyan maradt, mint a társalgó teremben. Mikor a megye főispánja, vagy Szepessy a püspök, vagy éppen Ferdinánd főherceg vezetése karján az ebédlő asztalához - ugyanaz maradt, mint volt akkor, midőn gyermekeinek mesélt, vagy cseléjeivel font, gyertyát öntött, vagy vajat köpült, gyümölcsöt aszalt, és ruhákat foltozgatott. Leírhatatlan, meghatóan édes vala, midőn imádkozni tanítá kis gyermekeit. Türelmes, midőn kötni, varrni leányait, kedélyes, ha mesélt valamit nekik. Páratlan asszony volt ő; áldott az asszonyi állatok között. Élete utolsó éveiben férje, gyermekai, barátok és vendégek úgy közeledtek hozzá és úgy tisztelték, mint egy szentet. - Ím ez a nő volt Perczel Sándor házának védangyala, a mi édes anyánk, kinek házi körében Vörösmarty kilenc évet töltött aki az ő költői lelke fejlődésére tagadhatatlanul nagy hatást gyakorolt.

Atyám, az akkori nemesi osztályban a leggazdagabbak egyike volt, nem csupán földbirtokainál fogva, hanem főleg azért - mi az akkori arisztokráciában oly ritka tünemény - hogy tőkepénzes volt. Ezt ritka jó gazdálkodásának, rendtartásának, számításának és takarékoságának köszönheté. Háztartása Pesten és utóbb Bonyhádön is olyan vala, minő a nemesi házaknál alig találkozott és sok mágnáséval vetekedhetett. Tekintélye, befolyása Tolnában, Baranyában döntő volt: tisztelték, becsülték és hallgattak rá. Háza az ős magyar vendégszeretet példánya volt. Gazdag, magyaros asztalt tartott. Sok előkelő főúri vendég fordult meg nála. Főispánok, püspökök, grófok, Ferdinánd főherceg is, s Radeczky, kivel együtt szolgált volt, s ki vele a hadi bajtársaságot mindig fenntartotta, s később fiát Sándort tisztte is nevezte ezredében. Ha némileg heves, büszke és szigorú volt is atyám, de szintoly igazságos, ritka becsületes, pontos és rendtartó is. Amily gazdag vala azonban földi javakban, lelki tulajdonokban sem volt szegényebb. Nemes érzésű és a szellemet mindenekelőtt becsülni tudó ember vala. Néha sok beszédű, de mindig tanulságos. Igen jeles és

válogatott könyvtára volt, a német és francia irodalom minden jobb termékét magában foglaló. Az akkoriban oly jeles augsburgi Allgemeine Zeitung egy félévszázadig járt házához. Művészetet, erkölcsiséget, politikát, történelmet tanultunk már mint apró gyermekek, olvasásból és beszélgetéseiből. Hazafias érzelmekben sem vala atyám szűkölködő. Bár igen loyális és dinasztikus érzelmű, s arisztokratikus hajlamú és így inkább konzervatív irányzatú, mégsem tagadá meg semmitől hozzájárulását, mi a nemzeti jogok fenntartását és a nemzet fejlődését célozta. Az időben, melyről itt szólok, 1822-23-ban, midőn Ausztria a félholtaknak mutatkozó s a halálos csapásra megértnek tetsző ezeréves nemzeti államiságra a végcsapást irányzta, ő minden loyálisága s dinasztikus érzelmei mellett is nem késett Tolnában és Baranyában azok szövetségébe állni, kik a nemzeti jogok utolsó maradványai megmentésében buzgolkodtak. Bátorsága, hevessége akkor nagy előnyöket szerze a hazafi pártnak. Háza ekkor a megyei mozgalmak egyik központjává vált. Emlékszem jól, mint járt-kelt Börzsönyben a sok megyei ember; lelkesültünk a viták és protestációk hallatára; olvastuk, másoltuk Vörösmartyval a nyitrai, bácsi, szalai, borsodi feliratokat stb. - Vörösmarty már 1817 óta volt házunknál. Mily viszonyunk volt Vörösmartyhoz a legelső években, midőn még egészen kicsiny, 6-7 éves gyerek valék, nem emlékszem. Azt hiszem, elejénte ő is zárkózott s méla természeténél fogva közönyösen tartá magát, s mi nem lehetünk képesek őt felfogni. De amint jobban és jobban megismertük s ő honosabbnak érzé magát körünkben, mindinkább megnyerte szülőink becsülését, rokonszenvét, s igen jól emlékszem, hogy 10-11 éves koromban nemcsak szerettem, hanem nagyra is becsültem őt. Elmondhatom, hogy testileg és lelkileg tisztább és hibátlanabb ember nem volt nála soha. Sok éven át együtt voltam, egy szobában hálтам, folytonosan együtt éltem vele; de soha szájából egy tisztátalan szót, egy szemtelen hangot nem hallottam, soha egy aljas tettét, egy rossz érzését, egy gyanús eredetű vagy gonosz szándékú cselekedetét nem láttam. A velünk való elfoglaltságon kívül magának is sokat tanult, olvasott, képezte magát az ügyvédi s a költői pályára és így ideje nagy részét önmagára fordította, de soha nem hanyagolt el, sem nem unt minket s mi is tisztelettel, bizalommal csüggöttünk rajta. Ami nemes érzéseket, fogékonyságot a jó és szép iránt s kivált hazaszeretetet s szabadelvű hajlamokat belénk a természet ültetett, azokat ő gondosan fejlesztette, emelte és erősítette. Semmi alkalmat el nem mulasztott, hogy ezt tehesse.

1821 őszén házunk hivatalos volt a Somsishokhoz. Somsish Pongrác új úrilakot épített jószágán; Mikén, s ennek ünnepélyes felavatására sok vendéget hívott össze. Atyám kocsira ültetett minket, u.m. Vörösmartyt, engem, Sándort és Miklóst, s elvitt magával először Sárdra Miklóshoz, onnan ennek társaságában Mikére Pongráchoz.

Sárd váltott lovakkal is jó egynapi járóföld Börzsönyhöz. De mi nem értünk oda oly hamar, mert egy kis körutat tettünk vagy inkább vargabetűt csináltunk előbb. Ugyanis felkerestük Mohácsot, aztán Siklóst, végre Szigetvárt, s csak miután e helyen szintén egészen megtelt ébredező gyermeki valónk a múlt emlékeivel, szomorú és dicső benyomásaival, értünk kis utazásunk céljához.

Mohácsról gyalog menénk ki a mellette elterülő, amily gyászemlékű, ép oly nyájas tekintetű mezőségre. Fel, s alá barangolánk keresve, találgatva a két had táborhelyét; órákat töltünk el botorkálásban, hogy a Csele patak lassú, mocsáros folyását, néhol közel sem férhetve hozzá, kövessük, s fölismerhessük - vagyis inkább sejtegetve találgassuk a helyet, hol Lajos király halálát lelé.

Vörösmartynak szokása volt olvasmányink- és tanulmányainkról, különösen a magyar történelmiekről gyakran beszélgetni velünk. Eszméi, melyekkel azokat kísérel s világosítja, gyakran igen mélyen hatottak ránk s bevésődtek szívem- és emlékembe.

Mintha előttem állana annyi év után még mohácsi sétánk s egész kirándulásunk, melynek éppen elbeszélése folyamában vagyok, úgy jut eszembe minden pont, csaknem minden szó. Emlékszem, mint fejeztük ki kételyünket a történetíró azon állításai fölött, hogy Zápolya János lett volna e csatavesztés oka. Mi az utolsó nemzeti király iránt nagy rokonszenvvel viseltettünk, s teljesen megvalánk győződve, hogy beárulás idegen cselszövénnyel szövetkezve s kaján irigységtől és pedig éppen Zápolya János ellenében segítve, okozta a csata elhamarkodását, mielőtt az erdélyi vajda döntő ereje megérkezhetnék, s volt oka az országos csapásnak. Atyám és Vörösmarty hosszan beszélgetének ezekről a gyászos csapás egyéb okai és siralmas következményeiről s nekem mélyen lelkembe vésődött minden szavok s mindaz mit itt láték.

Mohácsot elhagyva Siklósra mentünk. Ott áll még a Garák vára, ekkor a Batthyányiak tulajdona. Hitttem volna-e akkor, hogy Kázmér, ki akkor még maga is gyermek vala, valaha még a politikai és hadi pályán hű bajtársam, sőt keserű hontalanságom sorsosa s ebben egyike legyen oly kevés hű barátainnak?! Pedig úgy lőn. Bács-bánáti táborozásomat is vele kezdém meg: a bujdosás kenyerébe vele haraptam.....

Siklósra akkor szintén a történeti emlékek vonzottak. Minden zugát megvizsgáltuk a Gara vár azon termének, melyben Zsigmond király egy pár hóig "az ország foglya" volt. Vörösmarty mint rendesen, elmondá nekünk mindazt, mi érdekes és emlékezetes az ősi kastély nevéhez csatlakozik. Ekkor már foglalkozott lelkében azon drámai tervekkel, melyek első része "Zsigmond király " cím alatt már a következő évben elkészült; a második rész "Koszt" - utóbb "A bujdosók" cím alatt szintén kevés év múlva. Ő tehát egészen át volt hatva e kortól s azon eseményektől, melyek a siklói kastélyt közelebb, vagy távolabb láncolatban érintették. Lelkesedve beszélt itt Kosztról, a nemzeti szabadságok és jogok védőjéről, tanulságosan a német és vallási ügyekkel foglalkozó s hazánkat elhanyagoló császárkirályról, Zsigmondról; festé a konstanci máglyák tüzeit, a husziták durva erélyét; a nemzet és ország akkori állapotát, végre a felszabadulást a léha zsarnok ellen, mely a siklói "tisztességes" fogsággal végződött. Atyám pedig nem feledé el emlegetni előttünk a siklói asszonyok vitézségét, kik Mária Terézia korában, midőn az úrbéri viszonyok rendezését tartalmazó pápens kihirdettetett, annak végrehajtása ellen fölzendültek a császári vasas-németeket piszkafákkal, nyársakkal, söprükkel a városból kiűzték; aminek mi gyerekek, nagyokat és igen jó ízűeket neveltünk.

Igy beszélgeténk. Én pedig a lelkesülés ki nem oltható szomjával mohón hörpentém lelkületembe a nép és szabadság iránti szeretetet, az idegen uralom és zsarnokság elleni gyűlöletet.

Siklósról Pécsen át Szigetvárra mentünk. Képzeltető, mi lángoló érzéssel sieténk a vár megtekintésére. Körüljártuk a bástyázatot, megvizsgáltuk a kazamatákat, a boltozatokon lógó erős vasgyűrűket. S mindig sziget dicső védelmének részleteit újítottuk föl emlékezetünkben, amit azt nemcsak a történetről, hanem a költő Zrínyi műve után ismertük, mely Vörösmartynak kedvenc olvasmánya vala s melyből nekünk is sokszor olvasott és magyarázott.

Kerestük a mocsárságot, mely szigetvárt környezé s falainál erős természeti erőddé tette és a török táborhelyet; találgatók, hol lehet Szoliman sátora; merre tört ki s hol hala hős halált Zrínyi és 300 leventéje ... Fialat képzelődésünkre rendkívül hata a táj, e vár, e dicső emlékek. Egész testemben reszkettem a tűz és lelkesedés miatt. Vörösmarty is egészen fölmagasztosulva beszélt Zrínyiről, vitézeiről, s midőn nemsokára egyikét ír fiatalkori legszebb költeményeinek ("Szigetvár" című ódát) - maga mondá hogy az azt sugallá érzelmet egyenesen e hely színéről hozta magával.

Olvasóim nem találnak tán semmi érdekest, újat bizonyára nem, e kirándulás leírásában. De rajzolni akarám; hogy milyen kezekben volt ifjú szívem formáltatása, mily benyomások közt növekedém s növekedett bennem a hazafiság érzete, a vitézség tisztelete és a szabadság szerelme.

Szent érzelmektől eltöltött kebellem hagytuk el Szigetvárt."

2.

Messzi csillagokról

Kedveském, ugye érted a messzi csillagokat?

(Solymár Imre)

Fiú! Fiú született! - harsant a telt fényű bariton. A boldog apa méltán büszkélkedett. A kis Móric hetedik gyermekként érkezett a harmonikus, kiegyensúlyozott Perczel család ősi fészkébe 1811. november 11-én a Tolna megyei Bonyhád községbe.

A boldog kiáltást a nagyobb testvérek csilingelő gyermekcacaja vitte ... vitte röpítette.

- Anyácskához akarunk menni - csillogó szemmel kérlelték édesatyjukat, a sugárzó arcú Perczel Sándort nagyobb gyermekei.

- Jertek, jertek kis csibéim - hallatszott a madonna szépségű édesanya halk, de szívekig suhanó lehelletnyi hívó szava.

Illedelmesen állták körül anyácska ágyát, kinek arcán már örömpírban égett a szeretet, ahogy népes családját átölelte szerető mosolya. Mellette fidres-fodros hófehér kötényben, fehér főkötősen ott állt a dajka, karjában tartva a teli torokból életét hirdető újszülöttet.

Odakint rőt fényű csillag futott át az égen.

- Hadd lássuk piciny testvérünket - kérték a nagyobbacska Perczel gyermekek és a dadus jó szívvel és némi büszkeséggel mutatta meg testvéreinek az újszülöttet. A rőt fényű csillag ablakon becsöppenő illanó fénye homlokon csókolta az akkor már elégedetten szendergő kicsi Móricot és fülébe súgta a csillagok üzenetét. A picinyke gyermek villanásnyi mosolya volt az értő válasz.

A szépséges nagyasszony, Perczelné Kajdachy Erzsébet dajka szobájából későig érett asszonyságáig, közel 30 éven át nem fogyott el a bölcső dal, mert 21 gyermeknek adott életet és ebből 15 gyermeket nevelt föl erőben, egészségben, szeretetben.

Édesanyánk igen szép volt - vallott róla a felnőtté serdült Móric - de hiúságról nem vala ismeretes soha, s feddhetetlen és gyémánttisztaságú erkölcsisége mindenkit mély tiszteletre kötelezett. A jóságos lelkületű asszonyt általában mindenki tisztelte, szerette.

A kis Móric élete első éveit a családi birtokon, a Bonyhád melletti Börzsöny-pusztán töltötte. Az ősplatánok és tölgyek övezte hatalmas park a gondtalan szép gyermekévek emlékeit kegyeletes útravalóul adta a szilaj, nyughatatlan lelkületű Móric részére.

Testvéreivel az anyai szelídség és az apai igazságos szigor hatására, de természetéből fakadóan is megértő, jó lelkű gyermekként viseltetett. Nagyon szeretett játszani és kedvenc játszópajtásai nemcsak a testvérei, de amellet a jobbagy gyerekek is voltak. A meglehetősen makacs kisfiút az apai kemény szigor azért sokszor elkésérite. Erről tanúskodnak emlékiratának sorai: "Életem sokszor oly kedvetlen volt, hogy 10 éves koromban már el akartam hagyni atyám házá. Mily gondolat ez egy gyermektől! Kívántam Ázsiába, vagy Görögországba menni."

Fejlődése nem volt egyenletes. Feljegyzésekből tudott, hogy 3-4 éves korában súlyos gyermekbetegségen esett át, és 5 éves korában újabb betegség vetette vissza testi gyarapodásában.

A szigorú atya a kis Móricot e két betegség közötti időszakban, mintegy 4 éves korában már megtanította írni-olvasni. Ez a korai érettség feltehetően kihatott szervezetére.

Az atyai szigorúság és anyai féltő szeretet kettőssége között formálódott a zsenge korban lévő Móric lelkülete.

- Sok a kirótt feladat - szólt a szolid ellenvetés Erzsébet asszony részéről, de férje ura spártai módszerén változtatni mitsem tudott. Katonás fegyellemmel nevelte fiait, de leányai nevelését átengedte a szeretett asszonynak, akinek elsőszülöttje volt az öröklélekű Perczel Etelka, akit Vörösmarty, midőn 1817. november elejétől a Perczel fiúk nevelője lett, felmagasztosult tiszta érzelmekkel szeretett és a hozzá írott későbbi verssorok méltán dicsérték Etelka testi-lelki és szellemi tökélyeit.

Perczel Sándor 1817. őszén, egyik pesti útja alkalmával ösmerkedett meg Vörösmarty Mihállyal. A fiatalember kiváló emberi tulajdonságai megragadták a tekintélyes tolnai földbirtokost, és meghívta ősi kúriájába, hogy fiai nevelését rábízza. A fiatal nevelő hamarosan elnyerte a család elismerését, és boldogan élt érzetében, hogy talán reménytelen szerelme, Etelka rokonszenvét is sikerül megnyernie.

Visszatérve a Perczel család és Vörösmarty első találkozására; rendhagyó módon történt. Mint említettem, Perczel Sándor 1817. őszén Pestre indult két fia, Sándor és Miklós társaságában, saját utihintőjükon. Pesthez közeledve, arra lettek figyelmesek, hogy egy utazó batár valamilyen oknál fogva áll az út szélén. A mindig segítőkész Perczel család ott lévő férfi tagjai készségesen segítségükre siettek a "sebesült" batár tulajdonosának, aki nem volt más, mint Vörösmarty Mihály, útban a Bakony felé, a nagybátyja szüretére. Az idősebb Perczel Sándornak nagyon megtetszett a komoly, művelt fiatalember, és ez a véletlen találkozás alapozta meg a Perczel fiúk szellemi fejlődését. Perczel Móric eleinte zárkózottan fogadta az ifjú nevelőt. Akkor már a gyermek a pesti piarista iskolába járt, és bár kitűnő tanuló volt, atyja ennek ellenére is az első és második osztályt megismételtette vele. Ez minden bizonnyal jó alapot adott egy egész életre, bár az atya tettének indítóoka örökre ismeretlen maradt. A II. III. és IV. osztályt már magánúton végezte a gyermek Móric, mert akkor már a családnál volt Vörösmarty, aki lelkiismeretesen készítette elő a Perczel fiúkat a vizsgákra. "Ami nemes érzéseket fogékonyságot a jó és szép iránt, s kivált hazaszeretetet, s szabadelvű hajlamokat belénk a természet ületetett, azokat gondosan ő fejtette, emelte és erősítette" - emlékezik vissza a tanítvány későbbi soraiban.

Vörösmarty hazaszeretetét átplántálta kis tanítványa fogékony lelkületébe. Vörösmarty oltotta Perczel Mórba a tudomány és emberszeretetet, s a hazafias lelkesedést. Örök emlékű maradt a "Hannibáli eskü". A bonyhád-börzsönyi Perczel kúriában komoly és felelősségteljes volt a gyermekek nevelése. 1823-at írtak a történetírók. A tanulószoba falán II. Rákóczi Ferencről készült festmény dísz volt a lakosztálynak.

Az emlékezetes napon éppen történelemórára készültek elő a Perczel fiúk tanítómesterükkel.

Vegyük csak elő a történelem penzumunkat - intette a fiatal nevelő a tanulásra fogékony, meg a históriákat is szívesen hallgató urfiakat.

- Inkább meséljen! - kérlelte Miklós Vörösmartyt.

- Vagy mondjon verset, oly szívesen hallgatnánk - Sándorból is feltört a sóvárgás. Móric kérése már akkor is a politika felé hajló volt: Mit határoztak legutóbb a megyegyűlésen?

Maradjunk a studiumunknál, úrfiak! - szólt a nevelői döntés. A fiúk erre elkomorultak és Miklós, a jelenlévő tanítványok "legifjabb" tagja, aki akkor még csak 11 éves volt csendesen megjegyezte:

- Uram! Oly szigorú kegyelmed!

- Mert most a tanulás ideje vagy! Majd máskor mesélek és verset is mondok - nyugtatta a lelkes tanítványokat a mester.

Sándor lelkesen megjegyzé: - Pedig oly csodálatos volt a vers, amit a minap olvasott.... meg is tanultuk .. és mondani kezdé a Zrínyiász Invocatioját:

"Én az ki azelőtt ifjú elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola kegyetlenségével:
Mostan immár Marsnak hangosabb versével
Fegyvert, s vitézt énekelek, török hatalmát,
Ki meg merte várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az, kinek Európa rettegte szabályját."

Mór lelkesen közbevágott, folytatva a versmondást:

"Adj pennámnak erőt, úgy írhasak mint volt
Arról ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén világot, kiben sok java volt;
Kiért élt szent lelke, ha teste meg is holt.
Engedd meg hogy neve, mely most is köztünk él,
Bűvöljön jó híre valahol Nap jár-kél.
Lássák pogány ebek: az ki Istentől fél,
Soha meg nem hallhat, hanem örökkön él."

Vörösmarty meghatódva hallgatta lelkes kis tanítványait és hogy szívük viduljon megszólalt:

- Éppen erről a korról, a törökdúlás idejéről, Zrínyi Miklósról akarunk beszélgetni a mai nappal. - A fiúk arca felragyogott. - De előbb nézzük csak, emlékezünk-e legutóbbi történelmi olvasmányunkra? - kérdé.

- Hannibálról olvastunk! - felelte Miklós lobogó hangon.

S majd Mór folytatta nem kisebb lelkesedéssel:

- Cornelius Nepos feljegyezte, hogy Hannibál, a karthágói alig tízéves korában - látván atyja készülődéseit a spanyolországi harcra - sürgetve kérte, vigye őt magával.

S ekkor már Sándor vette át szót.

- Többszöri visszautasítás után édesatyja végre beleegyezett, de azon föltétel alatt, hogy örök engesztelhetetlen gyűlöletet esküszik Róma ellen és egész életét hazája e legveszedelmesebb ellenségének megrontására szenteli.

Miklós lelkesen folytatta: - Hannibál megesküdött, követte atyját és nemsokára - még igen fiatalon - a karthágói hadsereg fővezére lőn.

Mór hevülten közbeszólt:

- Több ízben megverte a rómaiakat, meghódította Spanyolországot és Itáliát, és végül Rómát is térdre kényszeríté. Megtartá szent fogadalmát, és még száműzetésben is - honfitársai háládatlansága dacára - mindhalálig hű maradt esküjéhez!

E gyermeki lélek tiszta hevülete szinte egész későbbi életének kitartó harcát előrevetíté. A lelkesült szóviadal közepette belépett az atya, Etelka kíséretében.

- No jó, hogy így együtt találom a társaságot. Meghívás érkezett. Utazunk fiaim! - ekkor Etelka hirtelen átkarolta atyjaurát és mutatóujjával lezárta ajakát, megakadályozván a további beszédet.

- Pszt! El ne mondja kedves apámuram ilyen hirtelen, hogy hová. Hadd találják ki őket!

Vörösmarty áhítattal simogatta szemével a szolid, kedves, szép leányt. A fiúk pedig felugráltak, egymás szavába vágva találgatták az uticélt.

- Hová? Csak nem Pestre, vagy Budára? Bizonyára Kajdachy nagyszülémékhez? - csillogott a Móric hangja.

- De jó lesz! - ujjongtak kórusban a fiúk. Etelka válaszolt:

- Egyikőtök sem talált. Somsich Miklós bátyámékhoz megyünk Somogysárdra.

- magyarázólag még folytatta - Vendégséget tartanak, új lakuk ünnepélyes avatása lesz.

A fiúk örömben körültáncolták a szigorát megengesztelő mosolygó atyát.

- Nyughassatok - csendesíti megszéledült szóval fiait a kesernyémossolyú atya.

- Édesapám, komoly kérésem van - lép elő ünnepélyesen Mór - ha már felkeressük Somsich bátyámékat, tehetnénk egy kis vargabetűt. Engedje meg kedves apámuram, hogy felkeressük előbb Mohácsot, Siklóst, majd Szigetvárt, és úgy menjünk Somogysárdra.

Ezenközben szeme segélykérőn kereste Vörösmarty szemének biztatását, aki csendesen megszólalt:

- Nem rossz gondolat Uram. Olvasmányaik, történelmi tanulmányaik során sokat hallanak az úrfiak nemzeti létünk e fontos helységeiről és hallanak még majdan a jövőben is! Csak helyeselhetném döntését, hogy megtekintsük az úrfiakkal a történelmi nevezetességű helységeket.

Id. Perczel Sándor elgondolkodva válaszolt: - Ha Öcsém úgy látja jónak, feltétlenül ejtsék útba az említett helyeket.

Azután Etelka leányát gyöngéden átkarolva kifelé indult, de útközben hirtelen megtorpant:

Teremtette! - eszmélkedik. - Majdhogynem elfelejtettem, itt vannak a királyi pátensek ellen kelt nemesi vármegyei feliratok; a nyitrai, a borsai, a zalai és a borsodi. Sürgősen le kéne azokat másolni. Szükségem lesz rájuk a megyegyűlésen.

- Meglesz Uram - felelte készségesen a fiatal nevelő -, Mórral azon nyomban lemásoljuk.

Az ajtó bezárult és a fiúk kórus-ujjongása nem ismert határt:

- Utazunk - lelkesedtek minduntalan -, felkeressük a mohácsi síkot.

Sándor tompa fényű hangon szavalta:

"Gyermeckirályt, s oly hadvezért,

Ki erején felül meg,

Ad az Isten haragjában

A nemzetnek, kit megver."

- Felkutatjuk a Csele patakot, a helyt, hol II. Lajos halálát lelé - Miklós hangja ünnepi ruhába öltözött.

- Hol Szulimán sátra állt. Megkeressük a két had táborhelyét - folytatá Mór - és megnézzük a siklósi várban a szobát, hol Zsigmond király, ha rövid időre is, de a nemzet foglya volt.

- Zsigmond zsarnok volt. Lábbal tapodta a szabadságot és jogot. Elhanyagolta hazánkat. Számára még túl "tisztességes" volt a várfogság - Vörösmarty hangja hazaszeretettől izzó.

- Másról is nevezetes Siklós! - kiáltotta szinte átszellemülten Miklós. - Igen, a siklósi asszonyok vitézségét a múltkoron emlegeté édesapánk. Amikor is Mária Terézia korában az úrbéri viszonyok rendezését tartalmazó pátens kihirdettetett. Annak végrehajtása ellen felzendültek a siklósi asszonyok és a császári vasas-németeket piszkafákkal, nyársakkal és söprűkkel üzték ki a városból - Mór lelkes szavaira a fiúk együttcsengő nevetése válaszolt.

- Delimán és Demirhám szellemét idézzük majd Szigetvárt!

Csaknem fogytak ki a történelmi témákból, amiket lelkesedéssel és nem a muszály hatalmából örökölték át bölcs tanítómesterüktől. Miklós csendesesen megjegyezte: - És Jurasics, meg Deli Vitéz. Megtekintjük hol hala hősi halált Zrínyi és háromszáz leventéje - Móric szeme múltba réved és jövőbe lát.

- Szigetvárt a két Zrínyi tevé halhatatlanná. A dicső vezér, s unokája, az első magyar költő - szólott elgondolkodva Vörösmarty - No ... de fogjunk munkához, tegyünk eleget édesapjauruk kérésének - röppen vissza az akkor-jelenbe a mester hangja.

- Mehetnek az úrfiak métázni, de Mór maradjon, segítségére szükségem leszén.

A fiú és mestere szorgalmasan dolgoztak, s közben Mór nem felejté el az országos gondokat. - Miért a nemes vármegyék felháborodása? - éleslátása mehökkentő kérdésekben jutott már gyermekfővel kifejezésre.

Vörösmarty szeretettel magyarázta legkedvesebb tanítványának a történelmi eseményeket:

- I. Ferenc császár és mindenható minisztere, Metternich herceg azt hívék, eljött az alkalmas pillanat, hogy kegyelemdőfést adjanak alkotmányunknak. A megyék helyhatósági függetlenségét, nemzeti jogaink az utolsó, s már egyetlen védőbástyáját akarták elvenni a legutóbbi két királyi rendelettel, melyekkel az adót emelték és az országra 40 ezer katonát vetettek ki. Oly rendelet mindkettő mit a vármegyéknek csak akkor szabad az alkotmány szerint végrehajtaniok, ha az országgyűléstől, a törvényhozás rendes útján ered, nem pedig királyi pátens által alkotmányellenesen rendelik.

Mór átszellemült kérése közbe cseng: - Honnan vevék ehhez a császár öfelsége és Metternich herceg jogot és bátorságot?

- A magas arisztokrácia elpuhulva, elnemzetietlenedve, vagyombukottan a külföld nagyvárosaiban élvezetek után szalad. A nemesség a politikai dermedtség álmába merült mindeddig, s nem gondol egyébre, mint saját, és háza gazdagodására. A polgárság jelentéktelen osztály még, amelyet semmi érdek a közgyűléshez nem köt. A parasztság - a misera plebs contriluens - tudatlanságban, földhözragadtan, szolgálat igájában, nyomorban vagyon. Az ország népének ezen állapota alapján a bécsi kormány nem alaptalanul hihette, hogy az új rendszabályokkal könnyen célt érhet, s hamar elbánhat nemzetünkkel.

I. Ferenc és Metternich a legkisebb ellenállást sem várták, de ezúttal gazda nélkül számoltak, s csalódniuk kell! Hiábavaló a zsarnokság minden ténykedése, nem sikerül halálcsapást mérni alkotmányunkra! Az önkény e kísérlete végzetes volt önmaga számára, mert nemzetünk mintegy varázsigére fölébredt. A nemesség visszanyerte nemzeties buzgalmát, s a megyegyűlésekbe siet. Szorosan összetartó hadsort képezünk az idegen hatalom támadásai ellenében. A nemzet kétségbevonhatatlanul bebizonyítja, hogy él, s elég hatalmas még, hogy sikerrel szegüljön ellen a dinasztia törvénytelen célzatainak.

Vörösmarty szavai tüzesek, mint az óbor. Tanítványa lázas hevületben hallgatta.

- Minden megye ellenszegül a törvénytelen királyi rendeletnek, annak végrehajtásának. Tizenhárom megye annyira ment máris az ellenállásban, hogy a kormány nyers erőszakot volt kénytelen használni ellenükben. Bars, Zala, Nógrád, Komárom, Bihar, Borsod, Vas megyék, s a hazafiak között Nagy Pál, Balogh János, Deák Antal s számosan tüntették ki magukat.

- Bravó! - lelkesedett a kis Móric elismerése.

Vörösmarty nemes pátozzsal folytatta: - A felébredt nemzeti szellem, az álmából felserkent nép nem altatható el többé! Népünk hazafiúi buzgalma gyorsan növekszik, s az uralkodóház ellenében roppant legyőzhetetlen erővé nő.

Mór lázas hevületben, szinte extázisban kiáltá közbe:

- Igaz mindez, szent igaz, amit kegyelmed mond? - s mindez egy 12 éves gyermek érett, jól megalapozott értelmi fejlettségének elkápráztató gyújtótüze. Rákóczi képe elé állt. Felindultságában hirtelen letérdelt a kép elé, és átszellemült hevülettel esküvést mondott.

- Esküszöm neked a hazáért és szabadságért fölkent, és küzdött hősök utolsójának, legnagyobbikának, hogy életemet a hazának szentelem, megmentem és megbosszulom nemzetemet.

Vörösmarty megindultan felemelte a gyermeket és könnyes szemmel magához ölelve meghatódottan felele:

- Úgy legyen. Ne feledd esküdet! Légy hű esküdhöz mindhalálig, mint Hannibál, a karthágói (idézet Kende Ferenc: Hannibáli eskü c. művéből).

Perczel Mór ez ifjúkori szent esküje minden bizonnyal kihatott egész elkövetkezendő életére.

A hullámvonalak, a felszabadult emberi indulatok, a ráeszmélések azonban még az egy, s ugyanazon célokért harcolók tömegeit is túlbuzdították.

A Perczel család nagyrabecsült házitanítója 1822. novemberétől egy évre tanulmányai miatt távol volt. Ezidő alatt a fiukat egy Kertész nevű filozopter készítette elő a magánvizsgákra, majd egy Nerodolik nevű jogász.

Vörösmarty 1823. őszén újra visszatért és folytatta, de most már többnyire Pesten a Perczel ifjak nevelését, tanítását. Mór különösen kitűnt éles eszével és értelmes politikai szemléletével. Az olvasás mértéktelensége mellett német színdarabokat fordított magyarra. Ezzel a magyar teátrum alapköveit segítette lerakni.

A középiskolai tanárok latin kérdésére magyar válaszokat adott diáktársaival együtt. Nevezetesen Somsich Pál, a két Zsombrechevich merték vállalni ennek következményét.

Perczel Mór magyar társulatot alakított a középiskolában, 1825-ben, a magyar nyelv emeléséért és a közművelés érdekében. 1830-ban szintén próbálkozott egy újabb társulat szervezésével, mert a korábbi betiltották. Így emlékezik Perczel Mór... "theátrumban veszekedtünk katonákkal, tisztekkel civakodtunk, város kapitányát megvertük, még duellumaink is voltak." Apja végül is, hogy a büntetéstől megmentse, kivette az iskolából és katonai pályára adta.

Vörösmarty Mihály 1826-ig volt a Perczel ifjak nevelője. Mórral való kapcsolata igaz barátsággá alakult, és ez elkísérte egy életen át. Így emlékezik... "Vörösmartyra soha, de soha csak egy percre sem nehezteltem. Őt mindig szakadatlan tiszteltem. Szerencsétlenségemnek tartottam, hogy 1826. végén elvált tőlünk, és még ezután számtalanszor fölkerestem bajaimban, és iránta a legnagyobb tisztelettel viseltem."

Gyulai Pál a költő, Vörösmarty életrajz írója így emlékszik erről a siring tartó barátságáról:

"Móric viharos élete majd mindenik korszakából tudósítja kedves drága barátját. Hálát és tiszteletet lehelnek levelei; elismeri, hogy Vörösmarty adott először irányt hazafiúi tűzésnek, s várva várja kedves barátja szívet és lelket tápláló levelét. Vörösmarty hasonló szeretettel viszonzta a hajdani tanítvány hajlamát."

A szabadság hajnalán

" Ha végig fonhatod koszorúdat Perczel!
Az örökéletet túléled egy perccel."

(Sárossy Gyula: Aranytrombita c. verséből)

A tizennyolc éves Sándort és a tizenhat éves Móricot 1827. tavaszán hadapródnak vitte a császári 5. Russo tüzérezredhez. Móric heves lelkülete a császári szellem és a katona fegyelem ellen vallott későbbi feljegyzése alapján:

"Mindenki megértheti, hogy oly erős magyar érzelmű szabad, sőt forradalmi elvekkkel szaturált, oly heves vérű, s az erőszaknak engedelmeskedni nem szerető fiatalember helyzete, amilyen én voltam, sem a legkönnyebb, sem a legkellemesebbek közé nem tartozott a katonai laktanyában."

Vörösmarty okos, megfontolt tanácsaival buzdította a nehézségek elviselésének megtanulására.

"Vörösmarty tartotta meg leginkább bennem a lelket ezen korban; és óva meg engem veszélyes megpróbáltatások közepette intéseivel, tanácsaival, lelkiismeretével: hogy végképp meg nem romboltam és lehetővé azt, hogy újított erkölcsi erővel és jó reménnyel léptem az új pályára" - Perczel Mór minden idegszálával és a feljegyzések sorával kötődött a nemes lelkületű tanítómesteréhez.

A fiatal hadapród szabadidejének zömét tudásának fejlesztésével, gyarapításával töltötte: olvasmánya volt Heltai Gáspár krónikája, amely Hunyadi iránti rajongását, a nagy magyar katonai múlt lelkesedését növelte. Az elmúlt idők krónikája érlelte meg benne a gondolatot, hogy a hadászati, várvédelmi és erdősítésről tudományos fogalmazványt nyújtson be 1834-ben a Magyar Tudományos Akadémiához. Kiváló matematikai tudása szerint számtani pontossággal igazolta állításait.

Hadapród társai szeretettel, megértéssel és elismeréssel nyugtázták kiemelkedő szemléleti megnyilvánulásait. Annál kevésbé szerették katonai felettesei, akik császárhű katonát akartak nevelni belőle - sikertelenül, mert a katonai diktatúrát, a kényszert szívéből megvetette és erről hallgatni sokszor nem tudott. Ezért sokszor voltak kellemetlenségei, mert még a szoros baráti körben is akadt besúgó.

Különös szeretettel viseltetett a lengyelek iránt, akik szabadságuk érdekében fegyvert ragadtak. A magyar ifjúságot szíven érintette a lengyel szabadságharc lobogó tüze. (1830. július) "... nemzeti létünkért és a drága szabadságért élet-halál harcot vívó lengyel nép segítségére sietünk" - volt a jelszó, melynek alapján a fiatal Perczel Móric bajtársaival szövetséget kötött, és imigyen lelkesítette bajtársait:

"A világ minden nemzete elhagyta a lengyel népet. Legyünk különbek mi a világ minden nemzeténél! Mi magyarok vagyunk, kik szívünkből szeretjük a szabadságot és gyűlöljük vérünk minden tiszta cseppjével a zsarnoki hatalmat! Előre bajtársak! Szökjünk ki a hős lengyelek megsegítésére!"

Édesatyjaura tudomást szerzett a vakmerő tettről, s Pestre sietett, hogy fiát kivegye az ezred köteléke alól. Ez 1830-ban történt. Időközben azonban az összeesküvés terve kipattant. Perczelt még apjaura közbenjárása sem tudta a letartóztatástól megmenteni. Elfogták, és halálra ítélték.

A megmentéséért induló széles rokoni és baráti kapcsolat végül is megtorlás nélkül kimentette, de hosszú és keserves volt a szabaduláshoz vezető út. A katonai törvényszék "zum tode durch Pulver und Bley": főbelövésre ítélte. Indok: katonáknak szökésre való lázítása és felségsértés.

Ezen időközben a budai Generalkommandó már értesítést küldött a bécsi kancelláriának és onnan az a válasz érkezett, hogy mivel nemes emberről lévén szó, az ítélethozás a Pest megyei törvényszék elé tartozik. A Generalkommandó nem értett egyet a kancellária döntésével, és a Pest megyei kiadási kérelmet is önkényesen elutasította. Erőteljes, de inkább ingerültnek nevezhető tárgyalás alapján, "a személyes szabadságnak a katonaság által történt ily megsértése" elégtételt követelt Pest vármegye közönsége.

Perczel Mór ez erélyes közbelépés után 1831. május 11-én a Pest vármegye fogházába szállították át. Ott a hazaárulás vádját bizonyítás hiányában elejtették. Június 4-én József nádor leiratában utasította a megyét az eljárás lefolytatására. Védőügyvédje: Vörösmarty volt. Tolna és Baranya vármegye is szót emelt Perczel Mór azonnali szabadon bocsátása mellett.

Június 7-én a Pest vármegyei közgyűlésen felszólalt báró Wesselényi Miklós és Kubinyi Ferenc is Perczel Mór érdekében. A jelenlévők többsége pediglen azt követelte: a törvénytelenséget elkövető katonai egyént, ki Perczel fölött ítélkezett "érzékenyen büntetni méltóztasson" a király, akihez dekrétumban fordultak. Követelték továbbá, hogy Perczelt a fogházból egyenesen a közgyűlési terembe vigyék, és a lelkes hangulat meghozta a sikert. A pesti ifjúság diadalmenetben kísérte át az ifjú forradalmárt, ahol az ünneplő közönség örömujjongással köszöntötte.

Perczel Mór ekkor letette a katonai egyenruhát, és 1848-ban öltötte föl újra, mint a független magyar hadsereg egyik kiváló tisztje, későbbiekben győzelmes hadvezére.

4.

Izgatott lelkű látnok

"Mintha nem őstől származnál, légy tetteid által
Őse családodnak, s a haza áldani fog!"

(Vörösmarty: Ősök)

Perczel Mór 1831-től több mint másfél évtizedre búcsút mondott a katonai pályának és a reformkor ifjú harcosa lett, segítve a haladó gondolatokért lelkesedő, liberális gondolkodású köznemesség politikai tevékenységét, a konzervatív pártok ellenében.

Radikális reformelmélete megmozgatta a haladó gondolkodású és a szabadság iránti vágytól fűtött politikusok szívét, kiknek száma ekkor már számottevő és döntő befolyású volt.

Alig 20 évesen, 1848. végén, Tolna vármegye Szekszárdon tartott közgyűlésén tiszteletbeli aljegyzőnek választották meg. A heves lelkületű ifjú politikus nézeti hitvallása soha nem változó, de hangulati skálája különböző regiszterekben teszi hallhatóvá, .. s egyben halhatatlanná hitét, meggyőződését. Látnoki képességgel hiszi a világszabadság megvalósulását.

"Én nyíltan jóslám, hirdetem a forradalmat és hogy háború lesz; - írja emlékiratában - én már 1848. előtt sok éveken át háborút űzék nemcsak szóval, de haddal is vezérkedék. Az 1839-40-i tolnai kubinszky-pecsovics harcz, a véres csata és a Tolna megyei ház ostroma nem csekélyé személyesíti az 1849-i országos harczot.

Erről hallhata valamit Jókay úr, de vagy nem jól, vagy elferdíté, mi valószínűbb. Irigylék, hogy hadvezéri diadalom és tehetségem, irigylék politikai vezéri pályám, irigylék, hogy mint nagy úrbéri birtokú atyának magzata és 15 élő testvér közt hetedik oly roppant áldozattal tudám és merém nyíltan a jobbágy felszabadítását hirdetni, hogy egyik legelőkelőbb nemesi család fia merém az osztrák elleni élet-halál háborút éveken át hirdetni anélkül, hogy ez sértés tudott volna bántani; hogy az ellenzéki conferentiát, a védegyletet én indítám, kezdém, s nem Kossuth és, hogy 1843-ban már oly lényeges törvények alkotását eszközöltem és én már ekkor valék a radical párt vezetője, vagy inkább alkotója, míg Kossuth ezzé csak 1847-ben lőn. Irigylék az 1839. és 1843. közti Tolna, Baranya és Fehér megyékbeni fényes és páratlan működésem, izgatásom; irigylék az 1839-i tolnai pártoskodásokban rendkívüli szereplésem és azt, hogy ennek végén torokszorvó betegségbe esvén, magam tudám éltem megmenteni 3 holnapokon ezt megtagadva hangejtést és hogy hűtlenségi perbe vonatván a felség által még ugyanaz évben ellenpártom közbevetésére ez megszüntették. Irigylék, hogy 1831-ben míg sokan szóval küzdtek a lengyel ügyért, én valék az egy, ki azok számára sereget toborza, befogatók és több holnapokon át rabságot szenvedék. Irigylék, hogy már 1825-ben az ébredő mozgalmakon, mint 14 éves fiú szereplék, egy társaságot alakíték lakásomon Vörösmarty aegiduma alatt "Tudományos társaság" czime alatt; ami lőn eredete, indítója az igazi nagy academiának és hogy ezt a kormánytisztviselők erőszakosan, felosztatván, egy politikai együletet képezék, "Respublica" alakítása által, amiért 27 jeles családbeli egyénnel több hétre az universitas vérhatalommal bíró birósága által

elzáratták és eliminálták. Szemere és Vukovics nem mehet többé dicsekedni, hogy ők voltak az első republikánusok Magyarhonban. Irigylék, hogy Vörösmarty Mihály , a magyarok legjelesebb költője és legtisztább hazafia volt 8 évig nevelőm (1817-26 között, de 1822. novemberében 1 évre tanulmányai miatt távol volt a Perczel fiaktól - szerző megjegyzése) s tőle tanulám a hazafiságot, hűséget. Irigylék, hogy 1811-ben születék, midőn ég és föld dicsőíté a feledhetetlen zamatú és erejű 1811-i bort."

Ezek a sorok töredékei csak Salacz Gábor: "Perczel Mór emlékirataiból" c. igaz történetének, amely Perczel kéziratos emlékiratainak egy íve, illetve annak nagyobbik töredéke, melynek többi részletére még visszatérünk.

A saját szerepléséről írt sorai szertelennek tűnhetnek, s tagadhatatlan is hogy felfokozott idegállapotú ember volt. Vélt honmentése gondolatának ígézetéből nem tudott szabadulni, s szembefordult mindenkivel, aki ezt nem ismerte el. Ez azonban nem homályosíthatja el a tényt, hogy a szabadságharc legtöbb sikert aratott vezéreinek egyike volt, s hogy az ország forradalmasításában a szélsőbal legintenzívebb képviselőjeként nagyon jelentékeny volt a szerepe. Vessenberg osztrák miniszterelnök 1848-ban a legfelsőbb uralkodói körök felfogását jegyezte fel akkor, amikor Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Teleki László és Madarász László mellett Perczelt nevezi meg a forradalom egyik főokozójául (Károlyi Aurél: Batthyány Lajos főbenjáró pere I.K. Budapest 1952. 592 lap).

Emlékiratainak azon megjegyzése, hogy az alig tizennégy esztendő Mór alakította "Tudományos Társaság" volt az eredete és indítója az Akadémiának, kétségbenvonható. Eltúlozza a szerepet az ennek felosztatása után alakított "Respublica"- val kapcsolatosan is. Az egyetemi fegyelmi bizottság eljárásának adatai szerint nem ő, hanem inkább bátyja, Sándor és korban kettőjük között lévő unokatestvérük, Somsich Pál szervezték 1826. novemberében a fegyelmi során "Egyetértés" néven szereplő titkos társaságot. De kétségtelen tény, hogy náluknál nem kisebb szerepet játszott ebben Perczel Mór is, mert az 1827. március végén hozott végítélet hozzájuk hasonlóan őt is, erkölcsi magaviseletből kettős érdemjeggyel kizárta az egyetemről. [Adovics György: Egy elfelejtett egyetemi fegyelmi ... (szemináriumi dolgozatot 1941-42. kiadják a Pázmány Péter tudományos jogi karának szemináriumi gyakornokai Pécs, 1942)]

Perczel Mór politikai felfelé ívelő pályája rajongó honszeretetének, és nemkülönben kiváló elokvenciájának köszönhető. Elragadó szónok volt. Beszédeivel mindig nagy sikert ért el. Igazi, fanatizáló népszónok - így elemezték - aki a közhangulatot mindig maga felé tudta fordítani.

Az 1836. évi Tolna megyei tisztújító választások komoly sikert hoztak a 25 éves Perczel Mórnak. A Laczkfyak, Garák egykori birtok helyén, Simontornya főszolgabírói székébe került. Az 1839-1840. évi pártoskodásokban ő a „kubinszkyak”, vagyis a szabadelvűek vezetője, a „pecsovicso”, vagyis a konzervatívok elleni harcban. Az ezidőben megrendezendő országgyűléseken a haladó, liberális pártvezér, Bezerédy István mellett korteskedett és a szívós agitációs munka ellenére is a konzervatívok győztek. A kudarc azonban mégsem vette el a haladó gondolkodásnak tervét. "Perczel Móric volt az egész mozgalom lelke, vezetője, ki ma itt, holnap ott ütött rá a vigadozó kisnemesekre. Biztatta, lelkesítette őket."

A két párt közötti küzdelem nemegyszer verekedéssé fajult. Perczel a valóságot írta meg emlékirataiban. Ő vezette a „kubinszkyakat”, amikor megostromolták a vármegyeházát, s megszalasztották a „pecsovicsokat”. A kiküldött királyi biztos, Vay Ábrahám gróf vádirata szerint ő kezdte el a tettelegességet, s ő fűvartott támadót a vármegyeház megostromlására Dunaszentgyörgyön, a követválasztó gyűlés időszakában. "Az ellenfél embereit halállal fenyegette."

A kezéhez kapott vádlevele négy nap leforgása alatt kellett válaszolnia, és ő ötvenöt nagy oldalra terjedően hatalmasan meg is felelt. A történetírók szerint "önérzetesen, hatalmas elmeélel szerkesztett, sok helyütt keserű, epés, vitriolszerűen maró ellenvádírat az a másik párt vezetői ellen".

A Vay által ellene emelt vádak alapján 1839. július 27-én felfüggesztették állásából és csak a pártoskodások megszüntetése után, amikor is a konzervatívok nevében Döry Gábor békejobbot nyújtott, és ezt követően mikor az új tisztújításkor a Kubinszkyak jutottak a hivatalokba, az 1841. március 21-i közgyűlésen felolvasott királyi leírati menti fel őt és testvéreit az ellenük emelt vádak alól. (Bodnár István és Gárdonyi Albert: Bezerédy István Budapest, 1920.)

Gróf Vay Ábrahám még 1840. februárjában ismét Szekszárdra látogatott és ekkor már igen "nyájas és kérlelő volt". Perczel Mór azonban továbbra is folytatta a pártharcot e reakciós konzervatív párt ellen. Elragadó ékesszólásaival, tüzes beszédeivel lenyűgözte hallgatóit. Igen népszerű és ekkor már radikalizmusáról országszerte ismertté vált.

A már említett emlékirati feljegyzés szerint, az 1840-es évek legelején súlyos torokbajt kapott. Ideje napját ezidőtájt Bonyhádon töltötte, majd Belecskára költözött. "Némasága" idején tanult, olvasott, szélesítette látókörét. Németül, franciául majdnem anyanyelvi fokon beszélt, olvasott.

Apja könyvtáráról írja: "Felturkáltam, átkutattam én azt mohón, szorgalmasan, de találtam is temérdek történelmi, természettani, földrajzi, statisztikai, csillagászati, törvénykezési, bölcsészeti, állattani és nemzetgazdászati tényeket, adatokat, melyeket szorgalommal szedtem ki és jegyeztem fel kézikönyvemben: azon határozott szándékkal és kitűzött céllal, hogy ezen adatokat, jegyzeteket, mint kellő, szükséges anyagok és nevek szolgálhatnak nekem és fognak felhasználtatni általam az új országos szereplés, a tervezett és meghatározott legközelebbi hadjárat alkalmával". Javulását tudatosan és határozott önmegtartóztatással a beszélgetések alól, elősegítette.

1842-ben már újra hallat magáról. Védegyletet alapít Tolna megyében, a kezdetleges hazai ipar támogatására. 1843. áprilisában Tolna megye közgyűlése Bezerédy Istvánt és Perczel Mórt követte választották a pozsonyi országgyűlésre. Horváth Mihály tanúsága szerint: "bátor, szenvedélyes, áradozó szónoklata, a terjedelmes encyklopediai ismeretei által, már akkor nagy mértékben magára vonta a közfigyelmet".

Az ifjúság fáklyászenével köszönti forradalmi beszédeit, Batthyány Lajos pedig már az év végén Perczelben látja a legszélsőbb baloldali álláspontot megtestesülni.

Az 1843-44-es országgyűlés idején, leginkább Pozsonyban tartózkodik. Ekkor ismerkedik meg a 32 éves forrószavú követ későbbi feleségével, a 16 éves Sárközy Júliával, akit hamarosan feleségül vesz. A filigrán, törekeny, igen bájos és kedves fiatalasszony a számkivetés éveiben bebizonyítja hatalmas akaraterejét és szívósságát.

1844. október 16-án a Tolnai Védegylet alapelveire épülve megalakul az Országos Védegyesület, melynek létrehozása méltán Perczel Mór nevéhez fűződik. A reformeszmék, Kossuth fellépései óta egyre inkább nagyobb tömeget hódított meg. Perczel Mór is a haladó eszmék híve volt.

Kosáry Domokos "a szabadgondolat igazi és kezdeményező magyar prófétájának" vallja őt. A függetlenség kivívásáért küzdött és ostorozott, aki annak útjában állt. Felszólalásai politikai ismeretekben gazdag, erélyes hangú szónokra vallottak. Történeti visszatekintése széles látókörrel, olvasottságról, nagy műveltségről tettek tanúbizonyságot.

Nemesi származása ellenére a társadalmi igazságtalanságokat korán felismerte. "Itt vagyok a pusztában és felügyelek a gazdaságra, az alattvalók munkájára, a robotra. Erre a feudális korszak maradványára."

Gyakran emel szót a jobbágyok helyzetének javítása mellett: "... a pór is ember és pedig olyan, mint a nemes". A jobbágyfelszabadításról azonban nem beszélt. Inkább a közteherviselésért harcolt következetesen: "Alig hihető, hogy találkozék művelt ember korunkban, aki szíve rejtekében igazságosnak hinné a nemességnek közterhektől mentességét."

Gazdaságpolitikai nézetszemlélete, gazdag tudása alapján hamar felismerte a kapitalizálódás előrelendítő szerepét a feudalizmussal szemben. Iparfejlesztésre vonatkozó ismereteit kiváló szakkönyvek állandó tanulmányozásával sajátította el. Felismerte az átfogó nemzeti feladatokat: "Szegénységünk egyik kútforrás a közlekedési eszközök, gyárak, politechnikumok hiánya - ebből következik, hogy a külföld, melyre szorulunk, lebilincsel és elnyom."

Sürgeti a nevelési intézetek, nemzeti bank, jó utak, csatornák, politechnikumok alapfeltételeinek megteremtését, amelyeknek megvalósítása: az országos adózás létrehozása, a nemesekre vonatkoztatva is. Küzd a magyar nyelv közhasználatáért. A latin nyelvet a tudományban helyesli, de államnyelvvé az anyanyelvet kell tenni.

Helyesnek vázolja, hogy "az illír és más szláv mozgalmak kútforrását többé nem az orosz propagandában, hanem Bécsben keressük".

A bécsi gyarmatosító politika leszámolására törekszik: "A magyar senkit sem bánt, de ha megtámadtatnék, az önvédelem természetes és soha meg nem tagadható jogánál fogva nemcsak szabad, de kötelesség is magát és hazáját megmenteni. És erre nem árt azokat, kik nemzetünk gyilkolására vétke kezeit emelik, figyelmeztetni és tudatni velük, hogy nem egy bágyadt, egy tespedő népcsoporttal, hanem egy elhatározott életvidám nemzettel vagyunk dolguk, mely elég bátor és kész is velük megvívni."

Perczel Mór már a 40-es évek derekán az volt, aminek egy alkalommal Kossuth nevezte: "izgatott lelkű látnok".

A honvédségből származó első tábornok

"Én úgy vagyok, hogy százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat, s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemlélget velem!"

(József Attila: A Dunánál c. verséből)
(Magyar katona c. lap 1938. jún. 19.)

Perczel Mórról a ma élő embere általában annyit tud, hogy nevelője Vörösmarty Mihály, a Szózat költője volt. Radikális politikai tevékenységét, forradalmi katonai pályafutását csak éppen érinti a történelem, pedig az út, melyet végigjárt, s a tett, mely történelmet formált - nem kevés.

Politikai nézeteiért Perczel már a múlt század második negyedében, a reformkor idején megkapta az "egyetlen magyar forradalmár" jelzőt.

Bem József 1849-ben a "legjobb magyar tábornok"-nak nevezte. A forradalom első hadügyminisztere, Mészáros Lázár pedig utóbb így írt róla: "...Tiszta honszeretettel, jó szívvel és akaratral hisz; a haza ügye mellett a forradalom előtt és alatt hős és meggyőződésből küzdött, s tetteivel a csatateren szerzett érdemeit elvitatni nem lehet." (Az Élet és Tudomány kalendáriuma 1974. 73. old.)

Egyik történetírónk szerint "a haladás táborának első soraiban harcolt, de természetesen nem Táncsics és Petőfi fajtájából való volt, .. de akiknek radikalizmusát a nemzeti függetlenség kérdésében feltétlenül elérte."

A forradalmat előkészítő lázas munkákban tevékenyen, felfokozott honszeretetének sugallatában, részt vesz.

A Pilvax Kávéházban, a 12 pont megfogalmazásakor jelen van a márciusi ifjak oldalán. Igaz, hogy a kezdeményező szerepet az örökemlékü Petőfi, Irinyi, Bulyovszky, Jókai, Vasvári játszották.

Pirosbetűs és nagybetűs kell, hogy legyen a nap, 1848. március 15. amikor is Pesten vér nélkül győzedelmeskedett a forradalom.

"A francia nagy forradalom történetéből meritettük állami bölcsességünket" - írja naplójegyzeteiben.

Párizsi mintára megszervezték a nemzetőrséget, kivívták a sajtószabadságot, létrehozták a közcsend bizottmányt, megszervezték a nemzetőrséget és a Landerer-féle nyomdában cenzori engedély nélkül kinyomtatták a 12 pontot és Petőfi Sándor Nemzeti Dal-át. A pesti városi tanács egyhangúan elfogadta a forradalmi programot. Táncsicsot és sok-sok fogolytársát szabadon engedték, illetve kiszabadították.

És le kell írnom, tollam alá kívánczik: A magyar nemzet legcsodálatosabb, leggyönyörűbb napja, míg magyar a magyar

1848. március 15.!

A forrongó Pesten a népgyűlések egymást követték. Április 9-én Perczel határozottan követelte a hadsereg felállítását a kormánytól. Állandó jelleggel hangoztatta a honvédelem fontosságát e forradalmi, de nem kiforrott időszakban.

A népgyűlés Farkas Jánossal egyetemben Perczel Mórt Pozsonyba küldte, a független magyar minisztérium megalakításának sürgetése végett.

Március 31-én az ország irányítását az első magyar felelős minisztérium Batthyány Lajos gróf vezetésével át is vette. Az új kormány Perczel Móricot a selmeci

és besztercebányai kerületekbe küldte, az arany és ezüst készletek felülvizsgálása végett, és egyúttal megbízta a pénzverés zavartalanságának biztosításával.

Április 30-án belügyminiszteri előterjesztésre miniszteri tanácsnökká és osztályigazgatóvá nevezték ki, június 12-én pedig Magyarország rendőrfőnöke címet nyerte el.

A nyár elején megkezdődtek az új képviselő választások, az új, népképviselői országgyűlésre. Perczel Buda városának képviselője lett. Az ünnepélyes megnyitásra való menetet az országgyűlés tagjainak élén Perczel vezette, mint rendőrfőnök.

Igen gyakran beszélt a nyíltság és erély jegyében a Ház ülésein. Beszédeit legtöbbször rögtönözte. "Egyike volt azoknak, ki megbetegült volna, ha minden nap nem szónokolhata."

"Unterbitlicher Tolnaner" vagy „a megtestesült forradalmár” megnevezésre, mellyel illették, igen büszke volt.

Azonban Batthyány a kormányt, jószándéka mellett sem tartotta elég radikálisnak. Viszonyt alig volt még kormány, amely olyan nehéz helyzetben lett volna a hatalom átvételekor, mint az első felelős magyar minisztérium.

Egyik beszéde ellen még „a majoritás sem mert szólani és a minisztérium fejlesztve hallgatá érveit”.

Visszatérve; az első népképviselői országgyűlésen nemesi származása ellenére, az egyik legkövetkezetesebb védelmezője volt a forradalom vívmányainak. Ezt legjobban az „olasz segély” tárgyalásakor kifejtett nézete bizonyítja. Az olasz kormány Magyarországtól kért segélyt a belviszály leverésére. Perczel a képviselőházban a segítségadás határozott visszautasítását követelte. Szerinte: „Egy nemzet, mely más nemzet elnyomására ad segélyt, amidőn szabad akar lenni, a szabadságot azáltal véli megszerezhetőnek, hogy más nemzet eltiprására küld segélyt, magára mondja ki a kárhozatot.”

Sőt, követelte a szabadságáért küzdő, a Habsburgok ellen harcoló olasz nép megsegítését. A heves vitákban ellentétbe került a kormánnyal, és még Kossuthtal is, ezért lemondott a rendőrfőnökségről.

Augusztusban az „izgatott lelkű látnok” a déli határszáron állomásozó császári tisztek árulására, Jellasics várható támadására hívta fel a kormány figyelmét. Ezért a "figyelmeztetéséért" Mészáros Lázár hadügyminiszter, akivel korábban jó volt a nézeti kapcsolata, felelősségre vonta, és bár Kossuth Perczelnek adott igazat, mégis Mészáros pártjára állt.

Perczel kemény válasza: „S mint eddig minden zsarnokságnak ellenszegültem, az Önök zsarnokságának is ellene fogok szegülni.”

Kossuth javaslatára heves vita után is megtették a déli seregek forradalmi vezetésének biztosításához szükséges intézkedéseket.

A történelmi folyamatokat azonban a viták hevével sem tudták megállítani. Csaták zajától lett ismét hangos Magyarország. A szép csengésű szabadságharc dúlt viharában, a muraköz villámgyors visszafoglalása után kapta meg Perczel Mór a tábornoki címet, mint a honvédségből származó első tábornok.

6.

Szabadságharc

„Megdördült ott lenn végülis az ágyú
hetedhatárig körözve szavát.
Kihullt a sorból egy egy huszár, de
a többi csak járt, csak vonult tovább.”

(Illyés Gyula: Ozorai példa)

Jellasics horvát bán betörésével kinek segítségére sietett a bécsi udvar, megindult a szabadságharc.

Magyarhonban a király nem „szentesítette” az újonchad felállítását, megindult az önkéntes toborzás, Perczel Mór néhány nap alatt egy zászlóalj erejű szabadcsapatot szervezett 1848. szeptemberében. A képviselőház megbízottjaként, mint politikai biztos részt vesz a pákozdi csata előkészítésében. Önmagáról írta emlékirataiban:

„Ember kellett a gátra! Hű, elszánt, szakavatott és telivér forradalmár; vezért követelt a halálos veszedelem a magyar hadak számára, ki éppoly népszerű volt, mint aminő ismeretes erélyeiről, bátorságáról.”

Perczel az ország s a főváros védelméről, valamint a jobbágyfelszabadítás továbbviteléről tartott beszédek. Célja az volt, hogy rábírja az országgyűlést a hazáját szerető és védeni tudó parasztság mielőbbi, gyors felszabadítására, s ezzel a hadsereg szervezése is biztosítva lett volna. Szeptember közepén engedélyt kapott "Zrínyi" nevű szabadcsapatának alakítására, mint fentebb írtam és ez a csapat nőttön nőtt.

Kossuth ugyanakkor a honvédelem biztosítására három erélyes kormánybiztos kiküldetését javasolta, s köztük Perczelt is. Tolna és Baranya megyében toborozva seregét, nagy segítségére volt két fivére, Sándor és Miklós.

A sukorói haditanács ülésén Perczel szenvedélyesen ostromozta a "sárga-fekete" császári szellemű katonatiszteket, és a Jellasiccsal szembeni csata megvívása mellett foglalt állást. A történelmi adatok hitelességét bizonyító, Perczel Miklós tollából fennmaradt kézirat szövege a következő:

A pákozdi csata

A magyar forradalom és szabadságharc nagy hónapja 1848. szeptember. Az augusztus végétől mind erősebbé váló, szeptember 11-én Jellasics támadásával nyílt fegyveres beavatkozást kezdő, bécsi ellenforradalomnak Magyarország, elsősorban a pesti nép, határozott ellenállással tüntetésekkel, a forradalom vezetői határozott intézkedésekkel válaszolnak. Tetőpont 1848. szeptember 15. az OHB (Országos Honvédelmi Bizottmány) megalakulása, szeptember 28. a Lamberg elleni népitélet és 29. a pákozdi csata.

Ismerjük a csata előzményeit, lefolyását, következményeit, de még számos tisztázatlan kérdés van. Meg kell állapítanunk, hogy a pákozdi csata még mindig nem

kapta meg a jelentőségének megfelelő méltatást a történeti irodalomban, és a csata előzményeinek és lefolyásának még több mozzanata ma is tisztázatlan.

A csatában a fiatal hadsereg vizsgázott sikerrel. 1711., a kuruc felkelés óta első ízben álltak szembe a magyar katonák a Habsburg hadsereggel, és nem egyszerően szemben álltak, hanem győztek is. E győzelem jelentőségéről méltán írták a nemzetgyűlési biztosok Martonvásáron, szeptember 30-án a képviselőháznak küldött jelentésük befejező mondatában: „szeptember 29-ike kiszámíthatatlan következésű nap; e csata döntött hazánk sorsa felett. Nemzeti önállóságunk első alapköve tegnap tétetett le az elesettek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen.”

A szeptember 29-i pákozdi győzelem az előző napon, szeptember 28-án délután a sukorói református templomban tartott haditanács közvetlen következménye. E haditanács, a nemzetgyűlés szeptember 27-én éjjel 11 órakor kezdődött ülésén Lamberg ellen hozott határozata következtében jött létre.

Az 57 éves Lamberg Ferenc cs. altábornagyot V. Ferdinánd császár szeptember 25-én nevezte ki a Magyarországon álló összes seregek és fegyveres csapatok főparancsnokává. Hadügyminiszteri ellenjegyzés nem volt a kinevezésen, így az érvénytelennek számított. Lamberg a móri hitbizomány ura volt. Lamberg Budára ment, hogy megkeresse gr. Batthyány Lajos miniszterelnököt, kitől a királyi leiratához az ellenjegyzést óhajtotta megkérni. Szerencsétlenségére a hajóhídon egy bérkocsiban civilben utazva a nép felismerte és végeztek vele.

Ezekután 31 képviselő, közöttük Madarász László összehívatta a nemzetgyűlést 27-én szerdán éjjel 11 órára a sukorói református templomba. A rendkívüli ülésen Kossuth is megjelent. Madarász László nagy beszédben foglalkozott a Lamberg kinevezését hírüladó királyi nyilatkozattal, s egy másik, ugyanebben az ügyben a hadsereghez intézett felhívással. Madarász mindkét iratot koholtnak és törvénytelennek bélyegezte. Koholtnak, mert a király nem adhat ki a szerbeket buzdító iratokat, és törvénytelennek, mert egyiken sincs magyar miniszteri ellenjegyzés. Kossuth, egyetértve Madarással határozati javaslatot terjesztett elő, melyben az említett két „állítólagos királyi rendeletet” törvénytelennek és érvénytelennek kívánta nyilatkoztatni. Ezt a képviselőház vita nélkül egyhangúlag elfogadta. A határozat szerint a nemzet képviselői: „Gróf Lamberg Ferencet a magyarországbani hadseregek és akármily nemű fegyveres csapatok főparancsnokságától ezennel törvény és alkotmány nevében eltiltják.” A határozat Lamberget és esetleges segítő társait törvényen kívül helyezte.

A nemzetgyűlés ugyancsak Kossuth javaslatára - a miniszterelnök távolléte miatt - a határozat végrehajtását a H.B-ra (Honvédelmi Bizottmány) bízta, s intézkedett a kinyomtatása iránt is, továbbá, hogy ezt a határozatot nyomban a H.B. által kijelölt biztosok vigyék a Jellasiccsal szembenálló hadseregnek.

A H.B. Ludvig Jánost, az iglói kerület képviselőjét, a képviselőház jegyzőjét és Repeczky Ferencet, a füleki kerület képviselőjét jelölte ki. A seregnél kormánybiztosként Csányi László működött, ő részt vett a haditanácson is.

Kossuth a képviselőház szeptember 15-i ülésén javasolta, hogy a ház 3 megbízottat küldjön a táborba, hogy mindent megtegyenek, amit szükségesnek látnak. Eredetileg Perczel Mórról, Asztalos Pálról és Bónis Sámuelről volt szól. Közben Perczel a Zrínyi szabadcsapat toborzására kapott megbízást, s bár kormánybiztosi jogkörét és következő hónapokban is megtartotta és gyakorolta, helyette Luzsinszky Pál ment a táborba. Milyen helyzetet találtak az országgyűlés küldöttei a hadseregnél, milyen volt a tisztikar hangulata?

Moga János altábornagy, a Jellasics elöl visszavonuló magyar sereg főparancsnoka Batthyány Lajos elleni vizsgálat alkalmával 1849. augusztus 7-én

Bécsben történt kihallgatása idején elmondta, hogy mikor Batthyány a táborba érkezett (még szeptember 27-én) ebből tudta meg Lamberg kinevezését. Batthyány nyomban át is adta Mogának a királyi rendeletet, melyet - emlékezete szerint fel is olvasott a jelenlévő tiszteknek, majd segédtisztjével, gróf Bubne őrnaggyal átküldött Jellasicsnak.

Az egybegyűlt haditanácson nagy vita folyt a körül, hogy elismerjék gróf Lamberg főparancsnoki kinevezését.

A vitában Batthyány is részt vett. Ludvigh szerint ő kezdte azzal, hogy lemondott a miniszterelnöki tisztségéről, mivel a Lamberg elleni határozatot országgyűlés nélkül hozták meg, holott megígérték, hogy távollétében nem tartanak országgyűlést. Ludvigh szerint Batthyány már az ő beszéde alatt, amíg az országgyűlési végzést olvasta, úgy összeveszett Bernáth József követtel, annyira fel volt dűlva Kossuth ellen, hogy egymást pisztoly-párbajra kihívták. Ezt budai vallomásaiban Batthyány meg is említette. A haditanács központi alakja, mint Batthyány 1849. február 19-i - Moga 1849. augusztus 7-i Bécsben tett vallomásaiban elmondotta. Perczel Mór teljhatalmú kormánybiztos, ezredes, a Zrínyi szabadcsapat parancsnoka volt. Támogatva az országgyűlési biztosokat a Lamberg elleni képviselőházi határozat elismertetésében, a honvédtisztek élén testvérével, Miklóssal, a tolnai nemzetőr alj parancsnokával árulónak nyilvánította Lambergét, és hazaárulásnak küldetése elismerését.

Mogának, a császár szolgálatában megöregedett tábornagynak ez sok volt. Leoldotta kardját és letette az asztalra, mondván, jelenthetjük küldöinknek, hogy ő lemondott a parancsnokságról. Bubne Kiss Ernő és többen Moga példáját nagy felingereltséggel követték. A két Perczel a nagy zajban felkiáltott: "el kell fogadni a lemondást, hogy a hadsereg a fekete-sárga mételytől megtisztuljon". A heves vitában Batthyány közbelépett, és szavára Moga visszavette a kardját. Végül is a két Perczel határozott fellépésére olyan határozat született, hogy a sereg útját állja Jellasicsnak, és ha az támad, a sereg nem hátrál, hanem megütözik.

A haditanács ezzel befejeződött, de a nap eseményei még nem értek véget. Batthyány, Ludvigh, Perczel és mások Nyékre mentek. Ide érkeztek Pestről futárok Batthyányhoz. Ide érkezett Pálffy János, Kemény Zsigmond és még több más személy, akik Lamberg halálának hírért hozták.

Batthyány és Perczel között újból heves vita kerekedett. Batthyány - hadbíróági vallomása szerint - élesen állást foglalt Lamberg mellett, annak megölése ellen. Álláspontjához több császári tiszt, így gróf Szapáry Antal is csatlakozott. Perczel viszont hangoztatta és kinyomatott plakátokat osztogatott a seregben, hogy a képviselőházi határozattal szembeni ellenállás árulás, és a katonák kötelelessége lerázni nyakukról azokat a tiszteket, akiknek más a véleményük. Még egy adat Batthyány ekkori hangulatához. Pálffy 1856-ban halála előtt írt "Emlékezőm"-ben Batthyánnal kapcsolatosan elmondja, hogy szeptember 28-án este találkozott és beszélt a miniszterelnökkel, Batthyány a Lamberg elleni határozat meghozóit nyomorultaknak és örülteknek nevezte. Ez is bizonyítja, miként egész eljárása is, hogy abban a hitben volt: Lamberg küldetése pozitív, valóban fegyverszünetet akar. A történelem megmutatta, hogy Perczelnek, Kossuthnak és Madarásznak volt igaza, nem neki, Batthyáynak.

A Batthyány vallomásaiban említett, Perczelék által készített, és a hadseregben szétszórott plakátok alapján a képviselőházi határozatról és Lamberg sorsáról nemcsak a tisztek, hanem írástudó katonák és ezektől a többiek is értesültek.

Szeptember 29-én a mintegy 15 ezer főnyi magyar sereg Kohlmann vezérkari százados tervei alapján jobbszárnyával Pátka közelében, Lovasberény felé vezető utat

bezárva, közepével Pákozdtól keletre a Velencei tóig, balszárnyával a Velencei tó déli oldalán Gárdonyinál, a tartalék pedig jóval hátrább, Velencénél állott.

A legerősebb a magyar jobbszárny volt helyesen, mert Jellasics ez ellen intézte a főtámadást. Az ellenség a Székesfehérvárról történt kiindulásáról a Miklós huszárok Pátkánál már reggel 5-kor tudomást szereztek. Az előőrsök visszavonulása után előbb az ellenség tüzésége szólalt meg, majd az ellenség gyalogsága nyomult előre. Feltartóztatják, visszaverték tűzzel, lőszerhiány esetén (Guyon 2 pesti zászlóalja) szuronnyal.

Az ellenség újabb erősítéseket vet be, de sikertelenül. Nemcsak a pesti és nógrádi, tolnai nemzetőrök állnak helyt, de a Wasa ezred egyik gyalogzászlóalja is. A császári sereg a tüzéségből, a nyílt támadáson keresztül a megkerülésig, mindennel próbálkozott, de hiába. Itt komoly szerepe volt a Kisfaludy Mór őrnagy vezette Zámolyról Pátkára jövő, jórészt zalaiakból álló önkénteseknek, továbbá a pátkai népnek is. Kisfaludy őrnagy többek között 320 puskát is zsákmányolt a horvátoktól. Végül is itt a harc du. 2 óra tájban az ellenség számbeli fölénye ellenére is, azok visszavonulásával ért véget. Az arcvonal közepén, Pákozdtól Sukoró felé vezető út két oldalán jóval később kezdődött a harc.

Itt Jellasics lovassága, majd gyalogsága ugyancsak tüzéségi támogatással próbálkozott előnyomulni, de sikertelenül. Két órakor itt is véget ért a harc. Magyar tiszték kérték Mogát, indítson ellenlökést, főleg az eddig pihent magyar balszárnyal az ellenség visszaszorítására, Székesfehérvár felszabadítására. Moga erre nem mert vállalkozni, sőt este visszavonulást rendelt el.

Egyetlen ör volt éjjel. Nehézségek, felfordulás stb. Támadni azonban az ellenség sem mert. 3 napos fegyverszünet következett. Lényeg: történelmi jelentőségű győzelem. A bécsi udvar, Jellasics is, teljesen alábecsülte a magyar ellenállást, valójában erre nem is számított. A győzelem jelentősége: további ellenállás lehetővé tétele, szervezkedés, önbizalom.

A sukorói haditanács részt vevői:

Ludvigh és Repecky felszólítására Moga... haditanács tartására határozván magát, a sukorói templomba meghívott minden zászlóaljából egy törzstisztet és egy századost. „Én Perczel Sándor százados testvéremmel jelentem meg.” Perczel Mór, aki már akkor a Dinnyésnél felállított dandárt, mint ezredes vezényelte, szintén a meghívatottak között volt.

A csapatok főnökein kívül jelen voltak még Holtse tábornok, Kholmán százados, Mogának tábornoki főnöke, Kiss Ernő ezredes, Bubne őrnagy, Batthyány Lajos gróf (nem hivatalos minőségben) Csányi László kormánybiztos, Bónis Samu, Bernáth József, Asztalos Pál képviselők szintén csak mint magánemberek és természetesen, mint az országgyűlésnek küldöttei. (Perczel Miklós: A pákozdi ütközet. PG. 1891. március 15.)

Vita a sukorói haditanácson:

Az országgyűlés küldöttei előadták küldetésük célját. Moga, Holtse, Milpöck a visszavonulás folytatása mellett foglalt állást.

Perczel Mór csatát követelt. Miklós testvére támogatta. Vita - szó, szót követett: .. mi nem tágitottunk és nem egy kemény, de a régi tiszték, mint Kiss, Milleck, Bubne és egyebek hencegése után, teljesen indokolt megjegyzést tettünk a fekete-sárga kardbojtra is. Mire Moga, Kiss Ernő, Bubne és többen, kardjaikat leoldották és a szolgálatot fölmondották. A zaj egyre nagyobb lett, de mi nem engedtünk és noha csakis ketten voltunk, akik az országgyűlés rendeletének foganatosítását sürgettük: mert még annak küldöttei is csak panaszkodtak, Batthyány és Csányi is tétováztak - kierőszakoltuk, hogy:

1. A hadsereg jelen állásában utját állja Jellasics előnyomulásának.
2. A régi tisztek kijelentik, hogy ha nem Jellasics támad, föltétlenül küzdeni fognak ellene. (Perczel Miklós: A pákozdi csata P.H. 1891. március 15.)

A pákozdi csata, mint kitűnik, a Perczel testvérek határozott, ellentmondást el nem fogadott kezdeményezésére vált a történelem lapjain örök emléküvé és ragyogott föl az égen, mint a szabadságharc első, biztató fényes csillaga.

S hogy a győzelem, mely erőt és önbizalmat, hitet és biztatást adott a szabadságért való harchoz, soha nem vitatható első győzelmes lépés, de annak megteremtéséért síkra szálló Perczel Mór és Miklós nevét nem igen emlegeti a történelem.

Mór üstökös volt, ki felfutott az égen, s kialudt, mikor fényes sugarának lobogása végetért.....

..... Mint ismeretes; Mogától fegyverszünetet kért vereséget szenvedő Jellasics, miután a tolnai nemzetőrök Ozoránál fegyverletételre kényszerítették.. ? Álljunk meg itt egy pillanatra:

"Szentesítsük" az ozorai győző nevét. Mint tudott; Perczel Mór a pákozdi csatában a magyar balszárnyat vezényli.

Az ozorai fényes győzelem után Perczelt Jellasics egyik hadteste ellen vezénylik, amelynek vezetője Ráth horvát tábornok, kinek hadteste elfáradt, lehangolódott a sikertelen küzdelemben.

Perczel mégis kétszeres túlerővel, nemzetőrök és népfelkelők segítségével Ozoránál bekeríti a horvátokat és ezzel beírta a második fényes sikert. Perczel Mór, az ozorai győző a történelem lapjaira, a szabadságharc történetébe 1848. október 7-ével lett bejegyezve.

Innen az Országos Honvédelmi Bizottmány, az OHB, Muraköz visszafoglalására rendeli. Parancsot kapott, hogy 3 ezer emberével, és 12 ágyújával a Muraközt foglalja vissza.

A Muraköz bravúrosan gyors és ésszerűen végrehajtott sikereiért az országgyűléstől köszönetet, az OHB-tól tábornoki rangot kapott.

És itt kívánczik tollam alá a másik nagy katonai hadvezér neve, a 30 éves (1848-ban) Görgey Artur harcászati és hadvezetési felkészültségének leírása, azonban; bár kétségtelen, hogy jó katona, de rossz matematikusnak bizonyult, mert a katonai erőviszonyok fölmérésére képtelen volt. Azonkívül; nem volt forradalmár. A szabadságharc politikai vezetőit lenézte, a népfelkelőket lebecsülte, de .. ismételt harcászati tudása kiemelte a jelesek közül.

Perczel Mór tábornokkal már a pákozdi csatát követően heves szóváltása támadt. Perczelnek, Görgeyvel szemben az volt az álláspontja, hogy: "Végre, a tömegre van szüksége az országnak és éppen arra, kinek most semmi vesztenivalója nincs. Adjunk nekik jogokat, szolgáltatassunk igazságot, akkor barátja lesz mindmegannyi és leghűbb védnöke a közállománynak. És ők készséggel emelendik kezeiket a belzsarnokokra."

Ez a nézetkülönbség már elegendő volt arra, hogy kölcsönös bizalmatlanság és féltékenység ékelődjön kettőjük közé és a gyűlölködés, sőt áskálódás végighúzódt az egész szabadságharc folyamán, ami - feltehetően - rátette bélyegét a későbbi sikertelenségekre.

Visszatérve az 1848. november eleji állapotokra; Az ellenséges sereg veresége után visszavonult Stájerországba. Perczel oda azonban egyelőre nem követi, mert nem ismeri fel az erőviszonyokat, s hogy a Habsburgok elleni harc nem állhat meg az ország határán. Az események továbbra is villámgyorsan peregtek.

November első napjaiban tudomást szerzett, Perczel arról, hogy a Varasdon állomásozó horvát és friedeni osztrák sereg az ő megsemmisítésére készül. November 8-án ellentámadást intézett és betört Steierországba. Fojedan várost szuronyrohammal, utcai harcokkal elfoglalta, de a villámsikert nem aknázza ki. Ha előnyomult volna Laibachig, az ellenség észak-déli vonalait elvágja, feltételezhetően ezzel a cselekedettel, ami elmaradt az ellentáborban zavarra adott volna okot.

Ez a stratégiai kérdés azonban az akkori állapotnak megfelelően nem csökkentheti Perczel tábornok érdemeit.

A következő hetekben vívott ütközetekben, melyek újabb sikert hoztak (Szarvas, Letenye, Légrád) Perczel hadvezéri hírnevét országszerte ismertté tették. Biztosította Délnyugat-Magyarországot mindenfajta külső támadással szemben, olyan időszakban, amikor a többi arcvonalon a honvédcsapatok csupán védekeztek, vagy már visszavonulásra kényszerültek.

Ezen időszakban egy székely küldöttség kereste fel Kossuthot azzal a kérelemmel, hogy Perczelt helyezze át Erdélyi fővezérnek. Ez a kérés azonban természetesen teljesítetlenül maradt, mivel őt és csapatát a hadiállásukból elmozdítani örültség lett volna.

Görgey serege ezenközben a felső dunai területekről visszavonulóban volt. Perczel december közepe táján kapta a parancsot; hagyja el Muraközt és keressen összeköttetést észak felé haladva, Görgeyvel. Ez persze nem ment simán, mert a nyomában vonuló osztrák-horvát seregekkel több kisebb csatát kellett megvívnia, de azért a Körmend – Jánosháza – Pápa – Devecser - Kisbér felé haladó visszavonulás sikeresnek volt mondható.

"A nép, mint mindenütt, legnagyobb lelkesedéssel fogadott - írja naplójába. Kossuthal állandó levelezésben állt.

"Az elmaradók, betegek száma nagy, és a hideg tél miatt nagyobbnyomú operációk és erőltetett menetek nem eszközölhetők" - írja egyik levelében Kossuthnak. Kossuth - ismerve Perczel határozottságát - azzal a célzattal rendelte észak felé, Görgey erősítésére, mert tőle remélte a harc felvételének biztosítását. "Igyekezze Görgey balszárnyával csatlakozni: ütközzél, ha nem túlnyomó erő áll előtted; de mindenekelőtt ne resquirozd seregedet, ne hagyd magad elmetszeni, s kombinát a két sereg mozdulatait."

Az összeköttetést sikeresen végrehajtotta, köszönve határtalan lelkesedésének és hazaszeretetének. Az OHB ezt elismeréssel nyugtázta "dacára a zordon időknak, dacára az őt sok oldalról környezett ellenséges erőnek, a tömérdek fáradságnak, vitéz és lelkesült seregét akként vezette, hogy Görgey tábornok seregével összeköttetést szerencsésen kieszközölte".

Perczel december 26-i jelentésében ezt írja: "Harcosaim fellelkesíteni nem nagy mesterség volt. Minél nagyobb a veszély, annál nagyobb az elszántság."

Azonban az állandó visszavonulás semmi sikert nem hozó napjaiban így írt Kossuth: "Az örökös visszavonulás lehangolta a hadsereg szellemét. Egy támadásnak egy győzelemmel kell okvetlen történnie még az eldöntő csata előtt. Valami győzelmeckét édes Móricom! Különben az örökös visszavonulás lever minden bátorságot a nemzetben."

És most korábbi ígérethez híven, visszatérek Salacz Gábor: Perczel Mór emlékirataiból című feljegyzéséhez, melynek címe: Jókai magnetikus hölgyének igaz története.

"Jókai a Csataképek Nomen est Omen c. fejezetében írja, hogy 1848. januárjában sokat beszéltek egy váci magnetikus álmjáró hölgyről, aki sok mindent megjövendölt előre, amik közül több be is teljesedett. Amikor Perczel Mórt

megválasztották követnek, - írja Jókai - Pozsonyba utaztában egy éjet Vácott töltött, s annyit beszéltek neki a rejtélyes hölgyről, hogy elvezettette magát hozzá. A leány jelen volt orvosa odaléptette Perczelt elébe, s halkan megkérdezte tőle:

- Ki e férfi? - a leány vártatva, tétovázva felelt: - Egyike a jövőendő legnagyobb hadvezéreinek.

Perczel elmosolyodott és gondolta magában, az országgyűlés táborában mindenesetre.

- Nem az országgyűlésen - felelé a leány a ki nem mondott gondolatra - A csatamezőn.

- S milyen sors vár reá ott? - kérdé az orvos.

- Őrizkedjék tulajdon nevétől -

És aminek leírása ezután következik; móri csatavesztése után eszébe jutott e jóslat Perczelnek, írja tovább Jókai, s hogy kevéssel utóbb Ceglédberzéken újból nem verték meg, csak annak köszönhető, hogy a kérdezősködésére felelő sváb Perczelnek nevezte a közösséget, mire újból eszébe jutott neki a jóslat. Visszajedt önnevétől, s a mellette ellovagoló Dembinszkynek adta át a vezérletet, aki megnyerte a csatát.

E hölgy neve - mi Perczel kéziratok emlékirataiból kitűnik - Zsömböri Fanni kisasszony, nagymányoki lakos volt.

"Egyszermind számomra egy virágkoszorút font és kíváná ennek elküldését. Ezen levél, azt is mellékelte a magnetikus hölgy - és koszorú is még ma írásaim között van." - írta naplójába.

.... Kossuth biztatására Perczel visszafordult és még aznap, december 29-én éjjel a móri magaslaton elhelyezkedett csapatával. Az ellenség követte. A megindult harc kétségtelenül a kétszeres túlerővel rendelkező ellenségnek hozott győzelmes sikert.

Az osztrák lovasság Perczel ütegeit elfoglalta és lerohanták a magyar sereget. A veszteség 1500 halott és hadifogoly. A megmaradt seregével Pestre menekült. Ez volt Perczel első veresége, amely a történelmi igazság értelmében Görgeynek tudható be.

Windishgratz herceg serege azon kívül jól képzett és jól felfegyverzett katonákból állt, s a számításból ez sem hagyható ki.

A móri veszteség a továbbiakban sok vitára adott alkalmat. A hadtörténészek keresték a felelőst. Perczel vagy Görgey? A szakirodalom végül is megbízható és hiteles adatokkal szolgált. A Kossuth emlékkönyv így összegez: "Világossá válik, hogy a móri ütközet azért végződött Perczel csapatainak vereségével, mert Görgey Kossuthnak azt a parancsát, hogy támogassa a balszárnyon álló Perczelt, nem hajtotta végre."

Másutt: "Görgey veszni engedi a segítségére rendelt Perczel seregét, megátalkodott konoksággal, szinte szándékosan téve az ellenkezőjét annak, amit Kossuth javasol és parancsol."

A legvégzetesebb hibát feltehetően a H.B. követte el, mert a harcot csak a leggondosabb előkészítés után lett volna szabad engedélyezni. Két olyan tábornoktól várt együttműködést, akik halálos ellenségek voltak és féltékenyek egymás sikereire.

Kossuth - mint leírt levélrészletéből kitűnik - gyors győzelmet kívánt a nemzet megnyugtatóra. Perczel pedig forrófejű politikus, és nem mint stratég, engedett felettese és egyben akkor még jó barátja kérésének. Ez Perczel legfőbb mentsége: ő a parancsot hajtotta végre.

Két szép siker után egy balsikerű csatavesztés, amely hadvezéri sors voltaképpen. A móri csatavesztés nem felejtette, vagy ... miért feledtette Perczel Mór dicsőségét, bátorságát? A sereg lerongyolódva, kiéhezve érkezett a veszélyben forgó

Pestre. A haditanács 1849. január 2-án összeült, ahol Görgey, Perczel ellenzésével szemben - keresztülvitte Pest, a főváros harc nélküli átadását. Perczel ezt a lépést végzetesnek tartotta és így írt Kossuthnak: "Budapest elvesztése, az ország elvesztése. Senki sem fog engedelmeskedni az onnét eltávozottaknak. A hadsereg pedig fel fog oszlani."

Perczel ekkor már a főváros hadi főparancsnoka volt. Január 5-én reggel, a kiürítést biztosító Perczel-hadtest hagyja el legutoljára a fővárost, s Cegléden és Szolnokon át a Tisza mögé vonul, fedezve a kormány és az országgyűlés debreceni útját, és az egész berendezkedést a Tiszántúlon.

7.

Harcok hevében

"Azt az elszántságot ne is keresd másnál,
Mely éig emelte Perczelt Szent Tamásnál."

(Sárossy Gyula: Aranytrombita c. verséből)

A hadtörténelem tapasztalatai szerint a visszavonulás elkeseredett hangulatban ment végbe, és a sereg létszámának csökkenését vonta maga után.

Perczel lelkes szavai azonban életet és reményt öntöttek a katonákba. A császári sereg nem követte nyomban, így 8 ezer főnyi csapatát rendezni tudta. Útközben felszedték a vasúti síneket, s ezzel késleltették a nyomukba szegődő császáriakat. Közben erősítést kapott, s a hol lelkesülő, hol kesergő katonák száma még Szolnok alatt 15 ezernyi volt.

Szolnokért, Ceglédért Ottinger csapatával vívott csatát, villámgyors győzelemmel, amelyek az osztrákoknak nem kis meglepetést okoztak. Kossuth elismeréssel írt ezekről a napokról: "Perczel a legbecsületesebb hazafiak egyike. Ő a vezérkari utasításokat lelkiismeretesen és hűséggel teljesíti. Isten adná, hogy minden tábornok ilyen volna."

Január 22-én Perczel csapatai felszabadítják Szolnokot, 24-én pedig Abonyt, s 25-én Ceglédre verik ki az ellenséget. Ezek a sikerek kedvezőek a szabadságharc helyzetére. Perczel már a főváros felszabadítására is gondol merészen, de időközben a hadügyminisztériumból parancs érkezik a Tisza mögé történő újbóli visszavonulásra. Ezt a tábornok meg is kezdi, de közben kiderül, hogy a parancs álhír volt, és ráadásul időközben a hadtesthez érkezett új főparancsnok, gróf Dembinszky Henrik lengyel altábornok a csapatból 4000 gyalogost, 500 huszárt, és 12 ágyút Klapka megsegítésére át akart irányítani. Perczel nem ismerte el a főparancsnok rendelkezési jogát, és 1849. január 26-án kelt levelében ezt írta: "Tábornok úr! Személyes okok nem engedik, hogy a magyar kormánynak engedelmeskedjem. Nem engedhetem a saját magam által alkotott hadtestet szétszórni. Én tehát leteszem a parancsnokságot, s visszavonulok a szolgálattól Kérem Önt, szíveskedjék átvenni az egész hadtest parancsnokságát."

Perczel ezidőbeni forrófejű magatartása, még ha jogosnak mondható is, nem volt teljesen helytálló, de Dembinszky vitézkedése viszont határozottan elítélendő, mert a sikereket elért hadsereget vitézkedésével harci és stratégiai morál szempontjából megbénította.

Az új fővezér hadvezetési hozzá nem értése rövidesen közismertté vált, és a február végi kápolnai vereség után tábornokai kényszerítették a lemondásra. (Görgey Arthur, Répássi és Klapka) Perczel több tábornok társával egyetemben a március eleji új katonai, illetve hadászati sikerekért megkapja a II. osztályú katonai érdemrendet, március 9-én. Másnap pedig Kossuth utasítására elvonul Szegedre, a dél-magyarországi harcok vezetésére.

A kormány, bízva Perczel gyors cselekvő képességében, s hallgatva a bácskai küldöttség kívánságára, megbízta Perczelt - Kossuth személyes utasításán keresztül - Bácska-Bánát osztrák-szerb haderőktől való megtisztításával.

Perczel Szegedről indult ki és megsemmisítve a zentai szerb tábornokot, Péterrévét felszabadította. E siker után létszámnövekedéssel, április 3-án megtámadta Szenttamást és a bevehetetlen sáncokat szuronyrohammal, ágyúzással szétverte. A szerb lázadás fő fészket felgyújtotta. Hadijelentésében így írt: "... Bács ismét a miénk, s a haza szabadtatására a lázadás első fészkeinek elfoglalása és lerombolása által nevezetes lépés történt." További sikerek: Titelnél, Torontálnál. Április végén elfoglalja Nagybecskereket, május elején bevonul Pancsovára.

Ezekről a sikerekről még az osztrák hadijelentés is elismerőleg nyilatkozott. A szenttamási győzelemnek nagy visszhangja volt országszerte. Nyári Pál a debreceni

országgyűlésen beszédében így méltatta Perczel Mórt: "Perczel tábornok úr eljárása mindenesetre olyan, hogy a haza hálájára tette magát általa érdemessé. Én azt hiszem, tábornok úr eljárása nagyon eredménydús és a haza jövője biztosítására egyik legfőbb tényező."

Kossuth Lajos Perczelhez írta egyik levelében ezt olvashatjuk (1849. április 7-én kelt): "Pétervárad megszabadításával, a rácok legyőzésével és az annyi vérbe és áldozatba került Szenttamás diadalmas bevételével szegény hazánknak annyi jótéteményt, magadnak pedig oly kimondhatatlan dicsőséget szereztél, hogy a legmélyebb tisztelettel vagyok kénytelen előtted meghajolnom, s áldom azt a percet, amelyben az alvidéki seregek vezérletére felhívtalak. Írd meg, mit kívánsz, hogy jutalmazzon a háládatos hon; mert ha bár bizonyos is, miszerint egykoron a Zrínyiek és Jurisicsok közt fog dicső neved említettetni, méltó, hogy a való érdem földi díját is elvegyed."

Az Erdélyben harcoló Bem jelentésében így írt: "Kötelességemnek tartom ez alkalommal felemlíteni, hogy e hadműveletek alatt Perczel tábornok tevékeny és készséges segélyt nyújtott nekem. Vitézségét és képességét hallgatással mellőzöm, mert ezek ismereteseek, de megvallom, hogy az ő közreműködése nélkül nem koronázhatta volna olyan gyors siker ezt a feladatot."

Vukovics miniszter emlékirataiból idézet: "Perczel vezéri tulajdonairól nem volt senkinek magas eszméje, de Bács-Bánáti hadjáratainak eredményei, s kétségbevonhatatlan hazafisága azon időben dicsőséget szerez nevének, minőt sem azelőtt, sem azután nem bírt."

Kétségtelenül igaz, hogy Perczel Mór forradalmi tábornok a magyar haditörténelembe aranybetűkkel írta be nevét.

8.

A "kérelhetetlen tolnai"

"Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állanék ezennel én,
Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb
Minden népek között e föld kerekén."

(Petőfi Sándor)

Amikor az 1843. évi országgyűlésre Tolna megye követeként vonult be Perczel Mór, Horváth Mihály (aki 1848-tól csanádi püspök volt és 1849-ben a Szemere-kormány kultuszminisztere lett) így méltatta: "... bátor, szenvedélyes, áradózó szónoklata, s terjedelmes encyklopaediai ismeretei által, már ekkor nagymértékben magára vonta a közfigyelmet". (Huszonötév Magyarország történetéből II.k. Genf 1864. 185. old.)

Az ifjúságot magával ragadó forradalmi beszédeiért fáklyászenével köszöntik. Az ifjúság nevében Horváth Elek köszöntötte: "Eljövénk derék férfim téged üdvözölni. Téged, ki zsenge ifjúságod óta perceidet hazádnak szenteléd, ki munkabíró hű lélekkel állasz helyt Magyarország törvényhozói közt; szódban szívedet öntöd elő, kit elcsábítani arannyal vagy tapssal sem lehet; ki félni embertől és hatalomtól - hol nemzetnek szent ügyében viaskodol - nem tudsz. Igen, igen! Tekintsünk végig Tolna évkönyvein; ott meg van írva, hogy Perczel Mór lelkét az erőszak és önkény megtörni nem bírta, hogy Perczel Mór a kenyértörés pillanatában önmagához és hazához hű maradt; hogy akkor, amidőn a lengyel még élet-halál tusát vivott, Tolnában dolgok történtek, melyek Perczel Mór nevét széles e hazában tiszteletessé tévék. S volna e ifjú kebel, mely ismerve politikai életedet, férfias, áldozatra kész jellemed előtt fel ne dobogna? Van e jó hazafi ki az országos férfiak között megjelentetted lelkesedve ne szemlélné? Igen honfiak! Bátran kimondva, hogy oly férfikra, mint Perczel Mór, korunknak és ügyünknek szüksége van, mert ő nem szűri szavait a hizelgés és fényvágy rostáján, lelke tiszta, gondolkodásainak kútforrása diszjelek rubinjával nincs megmérgezve. Ránk nehezültek az idők, rossz a házigazda, civakodó a háznép, gonoszok a szomszédok, tehát egyé kell lennünk, s egyé lehetni oly fők alatt, amelyek egyikét benned tiszteljük, biztos reményt ad a győzelemre! Visszatolva lelkembe többi szavaimat, látod a csillogó szemekből, hogy az országgyűlési ifjúság szívéből mertem szavaimat, s ezek szívéből kapám fel s küldöm fáklyáink füstje között e sóhajt az égbe. Isten, tartsd meg hazánknak és ügyünknek Perczel Móricot!"

Batthyány Lajos ez év végén Perczelben látja a szélső baloldali nézetek megtestesítőjét. Jószívú, de ugyanakkor heves, forróvérű és forrófejű. "Nem lehet boldogulni róka szereppel, de oroszlánnak kell lenni" - hangoztatta.

Az ellenségeivel kíméletlen, határozott és szókimondó volt. Könnyen odamondta nekik felakasztatlak benneteket, de egy jó szóra újra lecsöndesedett. (Madarász József emléiratai 103. old.) Nem átalotta egyszer egy közbeszólásában Széchenyit hazaárulónak nevezni. (Bp. 1846. nov. 17-i ülésen)

Hadvezéri felkészültsége és tudása mellett, ebben való biztos tudata és hite is nőttön nőtt. Harci sikerei elismerést váltanak ki ugyan, de amikor 1849. januárjában, a

ceglédi győzelme után egy héttel Dembinszkyt nevezik ki a seregek fővezérévé, akivel éppen Cegléd után tűzött össze hevesen – megsértődik, és sértődöttségében azonnal lemond, s úgy hagyja ott táborát, hogy azt sem tudják, hová lett. Hazamegy Tolnába és a solti járásban sereget gyűjt magának. Március 9-én kapja meg a II. oszt. katonai érdemrendet és feltehetően ez bizonyos fokig elégtételt jelentett számára. Másnap, március 10-én elindul Szegedre, a dél-magyarországi harcok vezetésére. A szegedi, bácskai és bánáti táborok élén most új diadalok várnak rá.

Elfoglalja a szőregi megerősített ellenséges állásokat, felmenti Péterváradot, elfoglalja a korábban hiába támadott szenttamási sáncokat, s egyik diadalát a másik követi egész április havában. Győzelmei kiívásában nem kis része volt személyes bátorságának.

Diadalaitól megittasultan, mintha a legfőbb hatalomra is törni akart volna. A két Madarász (József és László), valamint Kállay Ödön, s velük együtt vagy harminc képviselő írásban felszólította őt, hogy vegye kezébe a kormányhatalmat, legyen diktátor, s mentse meg a hazát. (Kocsáry Domokos: Perczel Mór feljegyzései, Századok 1937, 310. old.)

Perczel május 2-án szenvedélyes hangú levélben meg is fenyegeti Kossuthot a kímélet szempontjai miatt, mert ősszel nem lépett fel a törvényhozás útján a kormány hibái ellen, melyek az országot már-már végveszélybe döntötték. „Messze van még a nemzet az ígért földjétől.” A szándékát rosszul nyilvánította Kossuth.

A Bánságba átkalandozva győzelmei ugyan még folytatódnak, de Bácskában kevés őrizetet hagyva hátra, az ellenség ott újult erőre kap, s a bizalom kezd megintogni iránta. Tisztjeivel ingerült, s a velük való bánásmód miatt a legjobbak elfordulnak tőle.

Kossuth a május 2-án kelt levelére barátságosan igyekszik neki válaszolni, mint régi barátjának, keresztkomájának, de ugyanakkor így folytatja "nem tűrhetem el, hogy anarchiát csinálj és zavart idézz elő a sokat hányatott hazában". Szemére hányja, hogy a Bácskát "ephemer állapotban" hagyta, kitéve a közeledő Jellasics kénye-kedvének. Ez időben, hasonló hangú levelet kapott Klapka tábornoktól is. Perczelt nagyon felbőszítette, s ugyanakkor elkésérítette a vélt hipotézis, hiszen kis hadával, mégoly nagy bátorságával és félelmet nem ismerő merészségével is képtelen volt győzelmet aratni a százezernyi ellenséggel szemben. Jellasics üldözése különben is Görgey harci feladata lett volna. Tiltakozott az ellen, hogy újra úgy elmarasztalják, mint a móri csata után, ami Kossuth kívánságára, a pesti haditanács (H.B) rendelkezésére és Görgey cserbenhagyása következtében vezetett a sikertelenséghez.

Ezért a rágalmakért május 12-én bejelenti Kossuthnak a lemondását. Klapkának válaszában ármánykodást emleget maga ellen, s a közvélemény előtt kíván elégtételt szerezni.

A minisztertanács a lemondást nem fogadja el. Kossuth, Szemere, Csányi egyformán kérlelik, hogy maradjon. Végül is enged a kérlelésnek, és május végén több csatát megnyer. Főhadiszállása még május végén is Titel mellett van. Felfokozott idegállapota közismert. Azonban mint hadvezér, óvatos volt. A titeli fennsíkon vívott csatát nem ő kezdeményezte, ismerve a többszörös túlerőt, de Knicsarsin szerb ezredes április 13-án éjjel támadást intézett, bízva a biztos győzelemben, és súlyos vereséget szenvedett. Ezt követően foglalta el Torontált, Újvidéket, Nagybecskerekét, s a csatát tornasováci hídfőnél aratott siker is koronázta. Rendületlenül menekült az ellenség, részben a Szerémségbe, részben Szerbiába.

A pancsovai győzelem teljes sikert hozott. A szabadságharc vezetői azonban túlbecsülik az eredményeket, s nem, vagy nem eléggé látják a nehézségeket. A két legeredményesebben vezénylő tábornok - Bem és Perczel - csapataik erejét

meghaladó, teljesíthetetlen feladatokat kap, ugyanakkor tevékenységükért - mindenekelőtt a nemzetiség megbékéltetése irányában, a kormány programján túlmutató, annál jóval haladóbb intézkedéseikért sorra érkezik hozzájuk a szemrehányás.

Perczelt, Görgey és a vele egyetértők külön is támadják, és igyekeznek vele szembefordítani tisztjeit is. Perczel Görgeyt hazaárulónak tartja. Levelében nyíltan meg is írja neki: "Minden felsőbbbségi arrogancia Ön részéről irányomban a legnagyobb határozottsággal fog visszautasíttatni. Elannyira, hogyha azt Ön folytatni merésznél, az összes haza népéhez teendek interpellációt. Önnek Ozeráért, Mórért, Kápolnáért, Dembinszkyért, egy problémációért kell még engem engesztelni, nem pedig parancsolgatni."

Vérig sérti Klapka, de főleg Görgey parancsküldözgetése. Perczel úgy látja, hogy a veszélyben lévő haza megmentésének feltétele: Görgey félreállítása. Elképzeléseit követelés formájában közli a hadvezetéssel és a politikai vezetőkkel - eredménytelenül, részben a feszített belpolitikai helyzet miatt, de nem kis részben a közlés módszertani helytelensége következeként. Viszonya Kossuthal és több vezetővel olyannyira megromlik, hogy május 26-án ismét benyújtja lemondását.

Amikor Kossuth június elején beküldi hozzá Vukovicsot a Kormány utasításaival, eleinte indulatoskodik: "Felettem nincs a hazában senki, csak mellettem állhat meg bárki is - a nép élére állok, s elkergetek mindent, - senki nekem parancsot küldeni ne merészeljen."

De aztán lecsillapul és elvállalja egy 12 ezer fős hadsereg irányítását. A titeli fennsíkon táborozó és onnan támadásba lendülő Jellasicsra akart csapást mérni, de június 7-én csatát veszített Kátynál. A kormány még erről nem értesülve, éppen ezen a napon, június 7-én fogadja el lemondását "a haza jövőjét komolyan veszélyeztető szándéka miatt", de korábbi érdemeire való tekintettel nem vonja felelősségre.

És ismét megszólal benne a sértett, s ennek következtében nem teljes mértékű vádló. A kormányt okolja a kátyi vereségért is. "Isten ne büntessen meg benneteket, mert a büntetésben a nemzet és a haza lakolna." - írja június 12-én Kossuthnak és Görgeynek.

Levélváltása előtt visszavonul még seregével a Ferenc-csatorna mögé, s Jellasics háborítatlanul birtokba vehette a csatortól délre eső területet. Ezt követően Pestre megy, és a tartalék sereg élére kerül. Július elején Ceglédnél vonja össze seregét, s ekkor Kossuth és Görgey között viszály éleződik ki. Ettől kezdve Kossuth újra Perczelben bíz. Azt reméli, hogy átkelve a Tiszán megsemmisítik a támadó orosz sereget. Miután az oroszok hátrább vonták csapataikat, Perczel tiszai serege is visszavonult Újszászra, majd Abonyba. Most újra vitába keveredett a fővezérséggel, mert nem akart engedelmeskedni. Kijelentik, hogy fáradozásaiért köszönet és nem beavatkozás jár. Kossuth pedig ne féltékenykedjék, a haza megmentése az ő, mármint Perczel hadsereg vezér dolga. A hadügyminiszter parancsát semmibe véve, seregével bevonul Szegedre.

És itt élete legnagyobb aduját az örök forrófejűségétől vezettetve kijátszotta. Július 29-én a miniszteri és haditanács szorult helyzetben rábízta volna most már a fővezérséget, - ismerve képzett katonai és vezetői felkészültségét és tudását - , de mielőtt erre sor került volna, testvérének, Perczel Miklósnak az aradi várparancsnokság alóli felmentése miatti felháborodásában oly jelenetet rögtönzött, hogy ennek a tervnek a megvalósítása lehetlenné vált. A kormányt gorombán támadta, s újból kijelentette, hogy hadi tekintetben felsőbbbséget nem ismer el és parancsot még a hadügyminisztertől, sem a fővezértől nem fogad el, s hirtelen haragjában lemondott mindjárt a sereg parancsnokságáról.

Miután a magatartása következtében minden kombinált hadművelet lehetetlenné vált vele, a haditanács nem tehetett egyebet, minthogy felmentette. Pedig merészsége és kétségtelen talentuma következtében ő lett volna most a legalkalmasabb a fővezérségre. Ha idejében rábízzák... talán Világost elkerültük volna. Feljegyzéseiben később azt írta, hogy Vörösmarty, Bajza, a két Madarász ment utóbb azzal, hogy Kossuth megbánta szegedi tettét, s kész lenne őt minden hadak fővezérévé, sőt diktátorrá is kinevezni, de ő ezt visszautasította, mert ekkor már késő volt minden. (Kosáry Domokos tanulmánya)

Hazaszeretetét és katonai képességeit azonban még ellenségei sem vonták kétségbe. Még részt vesz az augusztus 9-i temesvári csatában, de már csak mint önkéntes. Utoljára hagyja el a csatateret.

9.

A szabadságharc bukása

"Mi haszna! Az erőt ásta benső fűreg:
Büszke, szenvedélyes versengő vezérek."
(Arany János: Koldus ének)

A belső világ és a külső veszély - e két nagy ellenség fenyegető sötét felhőt küldött hazánk szabadságharcban tisztult, fénylő egére.

A lelkesült és néhány hétig örömmámorban úszó nagy tömeg, aki április 14-én a debreceni nagytemplomban szentesített függetlenségi nyilatkozatot elfogadta, - mely kimondja a Habsburg ház trónfosztottságát, Magyarország függetlenítését és ugyanezen napon Kossuth kormányzóvá választását is beiktatja - , délibáb volt csupán. A radikálisok a francia forradalom mintájára, a békepártnak nevezett képviselők valamiféle megegyezésre alapoztak.

Így aztán egyre fokozódott a belső viszálykodás, miközben az osztrák és orosz seregek sorra csatát nyertek. Kossuth és Görgey között is egyre fokozódott a katonai vezetésben mutatkozó nézeti ellentét. A nagy győzelmek után úgy az országgyűlés, mint az új Szemere kormány befejezettnek tekintette a forradalmat. A nagy, a végzetes veszélyt azonban a külső ellenség jelentette. A sikeres tavaszi hadjárat arra a meggyőződésre vezette a Habsburg-házat, hogy egyedül képtelen megbírkózni a kétségtelenül jól képzett belső, magyarországi stratégák hadi tudományával, vezéri erejével. Így aztán június közepén 170 ezer főnyi osztrák és 200 ezer főnyi orosz hadsereg kezdte meg az ország megszállását. A magyar sereg összesen még ennek felét sem tette ki.

Szíveig ható kiáltványt intéztek Európa népeihez, amely még a fülekhez sem talált utat. Kossuth gyújtó szava keresztes háborúra hívta a magyar népet, s a nemzetiségeket, elsősorban a románokat. A nagy társadalmi ellentétek, a hatalmas túlerő tudata, a belső vezetői ellentét azonban megbénította a népi erőfeszítéseket. Kossuth terve szerint Aradon egyesültek volna az összevont katonai erők, de Görgeynek, Kossuth iránti ellenszenve ezt megakadályozta. Seregével csak akkor ért Aradra, amikor Temesváron már felbomlott a magyar hadsereg számottevőbb része.

És álljunk meg itt egy pillanatra. Kétségtelenül igaz; Görgey, mint stratég, mint hadvezér elismerten érdemeket szerzett, de mint humanista nem említhető. Önös és énes céllal távlatos fényes csillagok után óhajtozva elismerten sokat tett, de tudatosan haragot tartó és eszközökben nem válogató ember volt. Nála a szó igaz értelmében: a cél szentesíti az eszközt. Célja; saját énjének kiemelkedése és bátorságának hajtó ereje is ez volt főként. Ez természetesen szolgálta a haza javát is egy-egy győzelmes sikerével, azonban a világosi fegyverletétel 1849. augusztus 13-án, amely Rüdiger orosz tábornok részére jelentett katonai sikert, - most már elvitathatatlanul a Görgey-Kossuth ellentét egyenes következményének nevezhető. Horváth Mihály, a Szemere kormány kultuszminisztere így emlékezik a világosi fegyverletételre:

„A magyar sereg nyolc óra tájban hadirendben állítatott Világosnál. A magyarnak természetében lévő zajos vígság az egész seregben nyomasztó fájdalomnak adott helyet. Hát ennyire jutottunk - hallatsszék minden felől a fájdalom sóhajtásai között. A sóhajokat szitkok és átkok szakasztották meg a zárt sorokból. Ahova a szem nézett minden mély bánattal, kétségbeeséssel találkozott.... Sokan a

kétségbeesés dühében fegyvereiket eltörték; mások forró könnyek közt csókkal illették a hideg vasat; míg mások szitkozódva, kiabálták, hogy vezettessenek ellenségre, de ily gyalázattól kíméljék meg őket. Voltak elég számosan, kik önmagukat végezték ki. Tisztek és közvitézek zokogva borulnak egymásra, s vőnek egymástól búcsút... Úgy látszik, mintha egy nagy temetőben volna az ember....” Perczel Mór egyéniségét tekintve, a szakirodalomban egyértelmű a vélemény, hogy a forradalmi hadvezér típusához sorolható, aki békeidőben ezen erényeit nem tudta volna tökélyre fejleszteni. Kezdeményező típus volt, gyors, határozott, vakmerő és bátor. Váratlan és rajtaütésszerű támadásai nem egyszer eredményeztek sikereket. Katonáitól feltétlen fegyelmet követelt, akik ennek ellenére nemcsak becsülték, de szerették is. A csatamezőn bátorságával mutatott példát katonáinak és lelkes szavaival tüzet gyújtott a veszni vélt csaták előtt, ami a forradalmi tisztek legfőbb erényének számított. Idézzünk néhány példát kortársai véleményeiből:

Eötvös Károly az ozorai győzelmet, a muraközi sikert egyértelműen pozitívan értékeli: "Perczel erélye, vakmerősége, rajongó lelkesülése oly erős volt, hogy hozzá senki sem hasonlított." (Pesti Hírlap 1899. évi 34. szám)

Szilágyi Sándor szerint "merész ember volt, ki tavaszi hadjáratával elvitathatatlan érdemeket szerze".

Steier Lajos véleménye a szenttamási győzelemről "Valóban győzelmet - győzelemre aratott... Ezt a hadvezéri tehetséget tagadni nem lehet". Általában a gerilla harcokban volt módfelett járatos.

Vahot Imre így írt róla: "Perczel, mint forradalmi hadvezér heves, elszánt bátorságú, vállalkozó és népszerű katona volt".

Kosáry Domokos "Perczel hibáit" tipikus 48-as tulajdonságnak ítéli meg, amely megtalálható az akkori kor szinte minden vezetőjében, hiszen ez a túlzottságok fényes korszaka volt. „Sohasem állít tudva valótlan, de azt óceánná dagasztva hömpölyögteti.."

A szabadságharc bukása után Perczel Kossuthot és Görgeyt egyaránt elítéli, bár némi túlzással a bukás okát az ő mellőzésében látta. Azonban ennek is van történelmi magyarázata, mert hiszen ha a július 29-i miniszteri és haditanács döntése valóra válik, s ő leende a hadseregek fővezére és nem éppen ő vágja ketté öccse, Miklós miatti hevességével ezt a nagy lehetőséget, akkor feltételezhetően a történelmi események is másként alakulnak. De ezek hipotézisek és a "ha" szócska "feltételes" magyarázata csak megközelítő igazság, ha ugyan az! Kossuth a legínségesebb időkben így méltatja "bolond, de igaz hazafi". A kettőjük közötti nézeteltérések kétségtelenül nemes célokért történtek. Mindketten heves lelkülettel, igaz hazafisággal a haza érdekét vélték és akarták a kitűzött célok megvalósításával szolgálni, még ha azok a célok nem egy vágányon haladtak is. Mindkettő érdeke volt.

Egyik sem törekedett egyéni sikerekre, mellőzve népe érdekeit. A szabadságharc bukása mindkettőjük számára nemcsak a keserű száműzetés fájó kenyerét jelentette, de szívükből csordult a vér édes hazájuk szomorú sorsáért.

10.

A száműzetés első évei

"Harcoltam én a hazáért,
A haza szabadságáért,
Most bujdosás a kenyerem,
Sós a könnytől, mikor eszem."
(Kuruc költészetből jegyezve)

Perczel Mór 1849. augusztus 9-én már csak mint önkéntes vett részt a temesvári csatában Miklós öccsével együtt, Bem táborában. Ezek az utolsó erőfeszítések, melyek megmutatták előre vetítve a magyar önálló hadsereg felbomlását, még inkább keserűséget ültettek Perczel hazájáért oly igaz szeretettel aggódó szívébe.

Érzelmeiben mélyen megsértve a teljes mellőzés miatt, mindinkább érlelték benne a gondolatot, hogy még a teljes katasztrófa bekövetkezése előtt elhagyja az országot. Feleségétől, Sárközy Juliannától még augusztus 5-én Aradon búcsút vett azzal a gondolattal, hogy útjuk egymástól bizonytalan időre elszakad. A törékeny testalkatú, de lelkében annál szilárdabb asszony értő szívvel fogadja a keserű eseményeket. A temesvári csatából útja egyenesen a menekülés útjára vezényli. Miklós öccsével és 25 fős kíséretével Lugoson, Orsován át, augusztus 14-én átlépi az országhatárt.

Ezekben a napokban mintegy 4000 menekült gyűlt össze a viddini (Törökország) táborban, akik közül azonban 3300 mindjárt visszatért, amikor Haynau büntetlenség ígéretével hajókat küldött értük. Perczel és kísérete november végéig tartózkodott Viddinben. A szintén ott tartózkodó Kossuth Lajossal, korábbi ellenségeskedése még inkább nőtt, mert a tétlenség reménytelen és szenvedélyes vitákra adott lehetőséget. Perczel a politikusokat, s főleg Kossuthot vádolta a bukásért, Kossuth viszont a hadvezetőkre hárította a felelősséget, és nem kis mértékben marasztalta el Perczelt hóbortos indulatoskodásaiért.

November végén átirányították a menekülteket a bulgáriai Sumlába, ahol a török hatóságok nem Kossuthot, hanem Perczelt tették meg az emigráltak parancsnokává, és ez természetszerűleg további súrlódásra adott alkalmat. Ez bizonyos fokig bomlasztotta a menekültek egységét, és mivel Perczel heves, fűtött kitörései elég gyakorivá váltak, természetszerűleg őt okolták még akkor is, ha kitöréseinek, indulatainak nyomós hátterei voltak. Közben a török kormány Perczel Mórnak tekintélyes tisztséget ajánlott fel, de mert őt anyagi érdek soha nem vezette, a megtisztelő ajánlatot nem fogadta el, vállalva inkább a nehezebb életet és a száműzötték keserű kenyerét. Nem virradnak jobb napok! Közben Magyarországon 1849 év végén Perczel Mór felesége, Sárközy Julianna és 3 éves Irma leánya le lett tartóztatva és Pozsony várbörtönébe zárták 3 hónapra.

1850 februárjában az Ausztriára nézve veszedelmes emigránsokat Kintahiába integrálták. A kb. 100 főnyi csoport gyalog, lóháton, hajón két hónapig volt úton, és ezalatt a Kossuth - Perczel örökkön tartó konfliktus még inkább elmérgesedett. Ez az örök vita, a száműzetés keserűsége azt eredményezte, hogy Perczel tépett idegeivel már csak néhány hű emberének barátságát, jóindulatát fogadta el.

1850. őszén Perczelné, Sárközy Julianna férje hívására Kintahiába érkezett, két gyermekükkel - az osztrák kormány engedélyével. Szeretteinek érkezése gyógyírként hatott Perczel lelkületére és szinte ez a "zsolozsmás" tiszta hangulat arra készítette, hogy számottéve önmaga heves tévelygéseivel, belássa hibáit és az elhamarkodott cselekedeteiért szinte önmagát ítélte el, s talán a Kossuthal szembeni heves támadásait is erősen fájalta, hiszen a magánéletben nemcsak jó barátság, de kölcsönös keresztkomaság kötötte össze, hiszen Kossuth leányának Perczel Mór, s a Perczel József nevű fiának Kossuth Lajos volt a keresztapja.

Politikai útjuk is párhuzamosan haladhatott volna, ha nem gátolja mindkettőt heves természete, és még érthetőbb a magyarázat, ha az akkori felfokozott állapot szinte percenként változó hangulati skáláját, grafikáját is figyelembe vesszük. Magyarországról való távozásuk után mindkettőjüket, s velük a többi nagyszerű emigránst Ausztria és Oroszország, konstantinápolyi követeik útján, visszakövetelték a portától, de Abdul Medzsib szultán, Resid pasa nagyvezír és Ali pasa külügyminiszter a brutális fenyegetésekkel szemben az angol és francia kormány segítségét vette igénybe és főleg Palmerston lord, illetve az ő megbízottjaként Sir Stratford Canning konstantinápolyi követ mindent megtett a magyarországi menekültek érdekében.

Parker admirális máltai flottájának néhány egysége egy francia hajóval benyomult a Dardanellákba, a porta védelmére, és ennyi körülhatárolással a lét biztonságosabb megteremtése érdekében internálták Kossuthékát Kis-Ázsiába, Kintahiába.

1851. márciusában ütött a szabadulás órája a menekültek nagy részének. Perczel Mór és Miklós azonban csak szeptemberben hagyhatta el Kintahiát, nyolc vezetőtársukkal egyetemben.

Perczel Miklós jövendő hazájául Amerikát választotta. Perczel Mór családjával Angliába készült. Viharos tengeri út után Smyrna–Syva-Navarin-on át Máltába érkezett. Várandós feleségére való tekintettel nem vállalhatta a további tengeri utat. Október 12-én megszületett Nikolaus-Szolimán nevű fiuk, Brussában. Így aztán a telet itt töltötték és tavasszal végre elindulhattak, Konstantinápoly-Málta-Gibraltár-Southampton útvonalon át Londonba. Southamptonban tiszteletére a lord major bankettet rendezett. Londonban ünnepélyes fogadására az egész angol kormány megjelent, élén Palmerson lord miniszterelnökkel, aki igen meleg szavakkal üdvözölte, bár Perczel Mórnak a hosszú szenvedések után nem igen volt ünneplő hangulata, Az ünneplés fényét udvarias formában igyekezett tompítani, ezzel megakadályozva a további terhes ünnepléseket. Közben itthon tombolt az osztrák abszolutizmus.

Perczel Mórt az élvonalban, a tizennegyedik vértanút Arad helyett Pesten halálra ítélte 1851. szeptemberében 35 társával együtt a császári haditörvényszék.

A pesti .. épületnél képletesen végre is hajtották az ítéletet... felakasztották őket. A vesztőhelyen 36 bitófára a hóhér az elítéltek nevével ellátott fekete táblákat szegezte, ugyanazon a helyen, ahol 1849. október 6-án gróf Batthyány Lajos volt miniszterelnököt főbelövete Haynau megbízottja, miután a halálos ítéletben kimondott akasztást a büszke, de történelmi hűséggel fogalmazva a béke hívének nevezhető gróf öngyilkossági kísérlettel, nyakának megsebesítésével ezt lehetetlenné tette.

Megölték, mert a kamarilla benne látta a forradalmi mozgalom megindítóját. És meg kell említeni a sok sorstragédia között Vörösmarty nevét is, aki Bajzával, Jókaival együtt bujdosni kényszerült több ezer társukkal együtt. „Ilej Haynau, Te véres kezű vadállat, kinek beteges agyában éledt újra Basta átkozott gondolata, hogy

gyilkos példákkal kell engedelmességre szorítani e rebellis népet... haló porodban is érezned kellene átkozott tetteid súlyát!”

... Egyedül - és ezt most itt el kell mondani - Görgey nyert amnesztiát az orosz cár kérelmére. Görgeyt a bécsi kormány Klagenfurtban tartotta fogságban, és amíg Kossuth felocsúdott az aradi csapás ájultságából, s újra felvéve a kormányzói címet, 1849. szeptember 12-i viddini levelében ország-világ előtt árulóvá bélyegzett, vállaira helyezve a szabadságharc katasztrófájának egész ódiumát.

11.

Szigetvilág az ő világa

"S ha nemzetemben még egy szikra van
S csak egy csepp vér az ősi magyarból,
Nem hagyja töretlen könnyeidet,
Nem enyhíthetlen a fájdalmakat..."

(Vörösmarty Mihály: Árpád)

A drága londoni megélhetés arra kényszerítette Perczel Mórt és családját, hogy negyedik gyermekük születése után előbb Chlaphamba, majd onnan rövid idő múltán Norwoodba költözzenek, ahol megszületett ötödik gyermekük, Julia-Viktória. Majd 1853-ban még egy olcsóbb helyet keresett lakhelyül, és úgy telepedtek le Jersey szigetén, ahol kilenc évig éltek. Miklós Amerikában nem bírt megmaradni, és itt találta meg bátyát népes családja körében, s ő is itt telepedett le.

A Perczel testvérek gazdálkodással foglalkoztak és a bérelt földeket maguk munkálták. Családja évről-évre szaporodott, ami bizony nagyon megnövelte a megélhetés gondjait. A sziget kormányzójával, Sir Perey Donglassal igen jó baráti kapcsolat fűzte össze. Megkülönböztetett tisztelettel gratulált Móric fiához, aki matematikából kitűnt és tiszteletdíjat kapott, örömmel nyugtázta, hogy ez a nagyszerű nemzeti hős Jersey szigetén telepedett le. Segítséget azonban legnagyobb anyagi gondjai közepette sem igényelt, és nem fogadott el senkitől.

Legidősebb fia, a már említett ifjabb Perczel Móric kiváló mérnök lett, és az ő terve alapján épült meg a Brassó - Predeal közötti vasútvonal. Egyébként ő lett később az államvasutak elnöke. Ezidőben talált ezen a szigeten menedéket a reakció elől menekülve a nagy francia író, Victor Hugo, aki Perczel Mór iránt a legnagyobb tiszteletet és érdeklődést tanúsította, s a sziget elhagyása után is egymással évekig levelezést folytattak.

Meg kell még említeni, hogy a későbbiek folyamán III. Napóleon császárral is levelezésben állt, és a császár kegyelemből életholtiglan 2000 Frank évi járadékot adományozott neki. Egyébként a barátságokat soha nem ő kezdeményezte, hacsak nem hazája szent ügye kívánta ezt.

A megélhetésért folytatott munkálkodás családja jobb eltartása érdekében igen lefoglalta, a lelkében már amúgy is eléggé kiégett nemes lelkű magyart. A magyar emigráns csoporttal is igen kevés kapocs tartotta össze. Néha ugyan kikérték tanácsát, pl. a krími háború idején, amikor a magyar emigráció Habsburg ellenes akcióba kezdett, őt kérték fel, hogy tárgyaljon a magyar ügy támogatása érdekében az angol kormánnyal, és a felkérés szerint Londonban Lord Palmerston fogadta, és ez a megbeszélés 2 óra hosszig tartott. Ezt követően is volt több tárgyalása az angol állami vezetőkkel, akik szívesen fogadták, de hazánk szabadságát érintő komoly támogatást egyik megbeszélés sem eredményezett.

Az 1859. évi olasz-osztrák háború újabb reményeket ébresztett az emigráltak szívében. Ekkor a száműzöttek központja Genova lett, ahová Kossuth Lajos hívására Perczel Mór is megérkezett. Itt a piemonti magyar légiók megszervezésének felügyelői tisztségével bízták meg. Klapkával együtt röpcédulát bocsátottak ki,

melyben felszólították a magyar katonákat, hogy "mielőbb a magyar honmentő magyar zászló alá szegődjenek".

Perczel személyesen is tárgyalt a szárd királyság politikai génuszával Piemontban, Cavour miniszterelnöke. Ezenközben a párizsi emigránsok vezetője, gróf Teleki László összehozta Kossuthot III. Napoleon császárral és a francia kormánnyal. Megalakult a "Magyar Nemzeti Igazgatóság". Kossuthból, Telekiből és Klapkából felállították a magyar katonai légiót, melynek azonban az osztrákok és az osztrák seregben harcoló magyarok ellen a fegyverszünet megkötése után nem volt több alkalma harcolni. A légió tisztjeinek egy része Garibaldi szabadcsapatához állt át katonáikkal együtt, s a marsalei ezer expedíciójához örök emléket állított nevének Türr István.

III. Napoleon békekötése nemcsak Cavour reményeit áldozta fel, hanem a magyar emigránsokat is új csalódással tette "gazdagabbá". Ezenközben az "izgatott lelkű látnok", Perczel Mór, mert látva a tétova, bár felforrósodott hangulatúnak látszó fejleményekből a nem sok jót ígérő eseményeket, s érezve a szókimondásért az újabb mellőzést, visszatért Jersey szigetére, ahol 1862-ig tartózkodott családjával. Akkor egy súlyos betegsége miatt Brüsszelbe költöztek, és onnan 1867. július 21-én hazatért nejével és 6 gyermekével, 18 évi száműzetés után.

A Brüsszelben eltöltött öt év igen súlyos anyagi nehézségeket okozott a Perczel családnak. Betegsége gátolta a munkában, s csak az otthontól és az emigránsoktól kapott segélyből tengődtek. E megpróbáltatásoktól terhes években hű élettársa, az erőslékületű szerető felesége segítette át a gondok elviselésében. Közben az Itáliában felélesztett Kossuth-Perczel barátság is tartotta benne a lelket. Többszöri levélváltás bizonyítéka ez. Perczelben néha felcsillan a régi jó kedv: "Egy kis kedv, tudod, mint régen: tűznek-víznek indulok: s lesz siker, lesz győzelem... Hazánk java parancsolja, hogy minél közelebb, s belsőbben legyenek veled."

Vagy másik, önhibáit tárulkozó levele: "Én a hazát megváltani törekvő hóbortosok sorába tartozom - mi hiú, pici ember vagyok: s mégis nagyot szeretnék eszközölni." Ez a szépnek és véglegesnek ígérkező barátság azonban az 1866-os osztrák-porosz háború során újra vakvágányra futott, és ismét Perczel indulatai miatt.

Perczel Mór előbb Párizsba, majd Torinóba utazott, hogy Kossuthal tanácskozzon. Ez a szépen induló megbeszélés a felzaklatott idegrendszerű Perczel Mór kitörésével újra kettétört. "Jajj fajunknak és hazánk jelesebbjeinek, ha még egyszer merészkedi ismételni ellenemben azon égbekiáltó méltatlanságokat, melyekkel 1848-49-ben megrontottak előbb engem és bennem elveszték az ezeréves országos létet."

A betegség, a nélkülözés, a száműzetés keserves évei teljesen felőrölték idegeit, amiket akkori, többszöri dühkitörései is igazolnak. Itáliai útja után teljesen megtörten visszavonul, és ezzel továbbra lehetetlenné tették az emigráció ügyeiben való együttműködést. Brüsszelbe visszatérve már csak egy dolog éltette: Hazája iránti mélységes szeretete.

12.

A bonyhádi néma sír

"A bonyhádi néma sírra
Hű emlékezés borul,
Lelked ez a fényes szikra
Fölöttünk ég, el nem tűnve
S világot gyújt a szívünkbe
Ha egünk elkomorul."

(Lampert Géza: Perczel Mór)

Perczel Mór és családja 1867. áprilisában lépte át a szeretett haza határát. A valósággá vált szép remény újra ébresztette benne az ifjúság szent tüzét - átmenetileg. A fogadás, melyben része volt, az újságok meleg üdvözlése melengették újjá a nemes érzéseket, hazája iránti olthatatlan szeretetét. A fogadtatás legszebb és legmeghittebb perceit Bonyhádon éli át. A nemzetiségi tömeg tízezrei diadalívvel köszöntötték és lovasbandérium fogadta a 48-as Perczel tábornokot, akit kedves barátja, Borbély József evangélikus lelkész üdvözölt tüzet gyújtó szép szavakkal.

A Tolna és Komárom megyei, valamint a szegedi és a tatai honvédegylet elnökévé választotta a megtért hőslelkű Perczelt. 1867. augusztusában Zalaegerszeg képviselője lett. Ebben az időben igen gazdag közéleti szereplése lobogtatta benne a régi szenvedélyeket. A nagy ünneplés hamis zsilipeket nyitott meg benne, mert bár kétségtelenül politikai tény, hogy szókimondása miatt Kossuth idejében sok mellőzést szenvedett, de semmivel sem magyarázható az a cselekedete, hogy "kikiáltotta magára fegyvertársai haragját". Az 1867. évi eseménydús hónapjai után, 1868-ban már csak a Honvédegylet ügyeinek intézése és az országgyűléseken való részvétel merítette ki tevékenységét. Kosáry Domokos a következőkben értékeli a kiegyezés iránti szimpatizálását: "Hogy az egykori telivér forradalmárból a kiegyezés híve lett, s egykori vezetőivel szembekerült, az nagyrészt abból érthető, hogy Kossuth tetteit és terveit teljesen elítélte, s nem tudott bízni bennük."

Ezt a bizalmatlanságát hivatott alátámasztani a részére érkezett legjelentősebb levél, melyet 1860. áprilisában Londonból dr. Karl Marx írt neki: ".... Ön a legutóbbi olasz háború idején nyilatkozatot adott ki, amelyben megmutatta, hogy átlátott a szélhámosságon, és ezért időben visszavonult a színpadról. Komoly bizonyítéka ez az Ön fölényének a komédiás Kossuthtal, és besúgóival szemben..." (ez a levél az Országos Levéltárban nyert elhelyezést, melyet Perczel Mór tábornok unokája, Perczel Olivér tábornok adott át.)

1870-ben Perczel Mór teljesen visszavonult a közéleti szerepléstől. Részben belátta, hogy a hazatérése óta mutatott magatartása, s az ezt követő mellőzés már nem teremthet számára több sikert. Igazában soha nem volt vérbeli politikus - túlfűtöttsége következményeként. Mindig túl nyílt és őszinte volt. Erős hittel bízott saját erejében és hittel hitte, hogy jóval többet tehetett volna a 48-as Magyarországért, ha erre lehetőséget biztosítanak.

Öreg napjait Bonyhádon, emlékiratait rendezésével töltötte. Élete utolsó éveiben már gyermekeit sem látogatta meg, de ha a kastély kerti lakásában, ahol élt,

kis unokái meglátogatták, örömmel vette. Maga mellé ültette kis utódait és mesélt... ifjúságáról, tetteiről, szenvedéseiről.

...Feljegyzéseinek egy része, melyek nem kallódtak el a háborús viharokban, a bécsi Hadlevéltár és a Budapesti Nemzeti Múzeum kéziratára őrzé. Felesége, hűséges élettársa 1877-ben örökre elköltözött mellőle, és ő 22 évvel élte túl a szeretett asszonyt, aki 14 gyermeknek adott életet. Perczel Mórt, az agg remetét 1899. tavaszán kisebb agyvérzés érte, és amikor 1899. május 23-án újabb szélütést szenvedett... akkor kialudt örökre életének lobogó tüze.

Koporsóját mély gyásszal szívükben állták körül szerettei... Bonyhád község lakossága ... tisztelői.... barátai. Hazája iránti rajongása, haladó szellemisége örök emléket állított Perczel Mór nevének.

Perczel Mórt kétszer ítélték halálra: először ifjú hadapródként 1830-ban, a lengyel szabadságharc lelkes híveként főbelövésre ítélte a katonai törvényszék. Indok: katonáknak szökésre való buzdítása és felségsértés. Másodszor: 1851. szeptemberében 35 társával képletesen felakasztották.

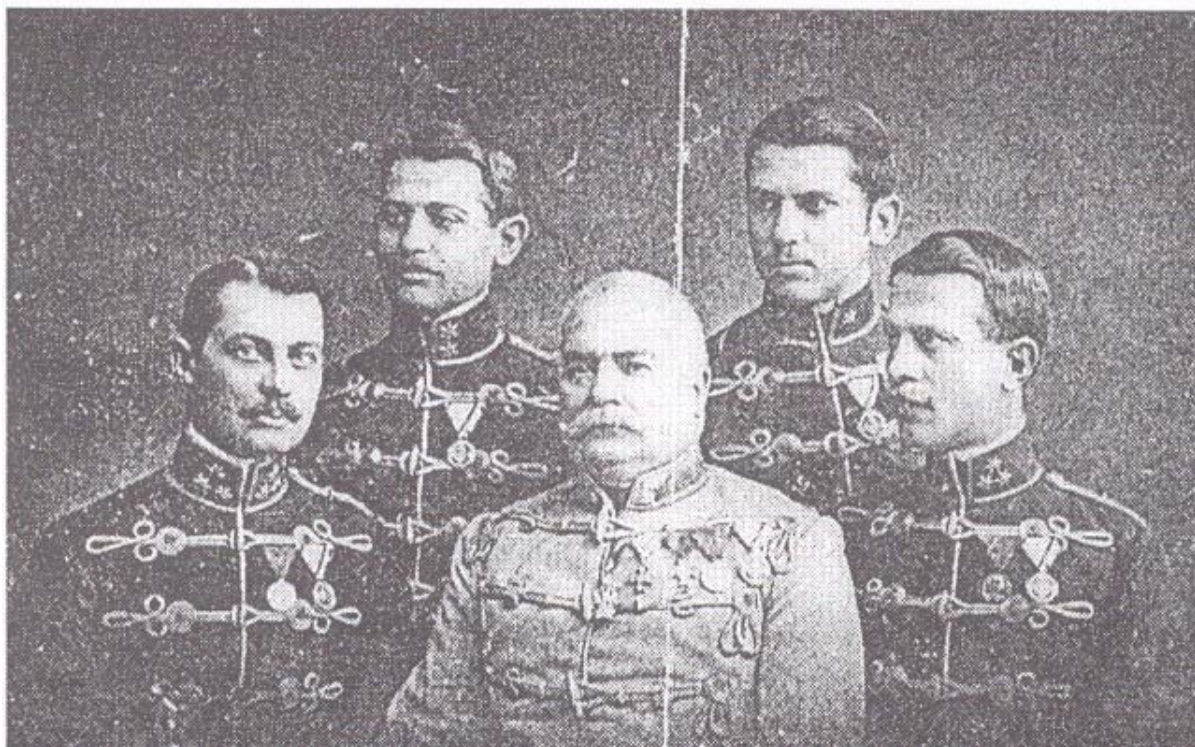
A szerző és Perczel Olivér tábornok felesége, Perczel Mór unokamenye

Adrienne néni 1993-ban, 94 évesen

Látogatóban Verócén, a Központi Honvédkórházban
1995. tavaszán, Adrienn néninél

Bonyhádi PERCZEL JÓZSEF nyugalmazott altábornagy és fiai.
Mind a négy fia honvédhuszár és az északi harctéren harcolnak.
Mór százados a zalaegerszegi 6-ik honvédhuszárezrednél.
Armand százados a marosvásárhelyi 9-ik honvédhuszárezrednél.
Olivér százados a kecskeméti honvédhuszároknál.
Miklós főhadnagy a budapesti 1. honvédhuszárezrednél.
Eltűnt az északi harctéren.

Tartalom

Előszó	99
Az olvasóhoz szólok	100
1.	101
2. Messzi csillagokról	105
3. A szabadság hajnalán	112
4. Izgatott lelkű látnok	114
5. A honvédségből származó első tábornok	118
6. Szabadságharc	120
7. Harcok hevében	128
8. A „kérelhetetlen tolnai”	130
9. A szabadságharc bukása	134
10. A száműzetés első évei	136
11. Szigetvilág az ő világa	139
12. A bonyhádi néma sír	141
Képek	143

Perczel Mór

A tegnapok történelmi emlékeit azzal a hittel és reménységgel írtam meg a jelenben, hogy a jövő nemzedék a példákön okulva világosan lássa, szenvedni, küzdeni, hősként csatát veszteni – ez volt hazánk ezer éves múltja, ám nemzetünk nem lett hitehagyott és van ereje az örök újrakezdésnek.

Binderné Palocsay Erzsébet